Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

На правах рукопису

СУХОРОЛЬСЬКА ІРИНА ЮРІЇВНА

УДК 327.8:321.7(477)

ГРОМАДСЬКА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник:
Турчин Ярина Богданівна,
доктор політичних наук, професор

Львів – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП …… 4

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ …….…… 14

Висновки до розділу 1 ……. 21

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ ……. 23

2.1. Концепт громадської дипломатії у сучасній політичній науці ... 23

2.2. Сутнісні характеристики та інституційні засади громадської дипломатії ….……..……... 47

Висновки до розділу 2 …….…… 67

РОЗДІЛ 3. ПОШИРЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ЦІЛЬ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ …….……..….…. 71

3.1. Основні механізми впливу громадської дипломатії на процес демократичних перетворень …….…….…… 71

3.2. Утвердження демократичних політичних цінностей і культури як ціль громадської дипломатії сучасних держав ……...…..… 91

Висновки до розділу 3 ……..…….. 102

РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ……..……... 106

4.1. Діяльність суб’єктів світової політики з метою впливу на формування демократичних інститутів в Україні …… 106

4.2. Вітчизняна громадська дипломатія як складова трансформації та демократизації політичної системи України …..……..… 132

4.3. Використання потенціалу нової громадської дипломатії в умовах становлення демократії в Україні …….…… 145
Висновки до розділу 4 ……..……. 160

ВИСНОВКИ …...……....…… 166

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……..…..… 174

ВСТУП

Актуальність дослідження. З моменту проголошення незалежності Україна отримала поштовх до радикальних політичних трансформацій усередині країни та задекларувала курс на розбудову демократичної держави. Попри те, впродовж наступних десятиліть реформи, спрямовані на демократизацію політичної системи і суспільних відносин, були не завжди послідовними та результативними. На сучасному етапі розвитку для нашої держави все ще залишаються актуальними виклики, пов'язані з можливістю рецидиву авторитаризму та неспроможністю існуючої моделі державного управління виконувати загальносуспільні функції. Становлення та розвиток демократичної політичної системи значною мірою залежать і від зовнішніх чинників, адже іноземні держави та структури цілеспрямовано впливають на перебіг внутрішньополітичних процесів в Україні. За таких умов важливо, з одного боку, скористатися підтримкою продемократичних суб'єктів світової політики у проведенні реформ, а з іншого – протистояти можливому деструктивному зовнішньому впливу.

Недостатня результативність діяльності суб'єктів світової політики з метою поширення демократії у країнах перехідного типу актуалізує питання вироблення нових стратегій у цій сфері, які не обмежуються завданнями трансформації лише окремих політичних інститутів, а спрямовані на глибокі суспільні перетворення. У контексті цієї проблеми громадська дипломатія як засіб взаємодії з іноземними цільовими аудиторіями надає широкі можливості поєднання зусиль внутрішніх і зовнішніх акторів задля демократизації перехідних країн.

В епоху глобалізації та інформатизації, яка супроводжується виникненням та вдосконаленням електронних засобів масової комунікації, акценти міжнародної взаємодії зміщуються у напрямі впливу на широкий спектр цільових аудиторій. Відтак, розширюється і коло акторів, котрі схиляються до використання власне громадської дипломатії, яку раніше

здебільшого застосовували лише найвпливовіші держави в умовах ідеологічного протистояння. У XXI ст. громадська дипломатія характеризується посиленням ролі неурядових суб'єктів, збільшенням відкритості і прозорості заходів, підвищенням значення взаємної довіри і співпраці. Усе це свідчить про її тісний зв'язок із демократичними нормами і процедурами та дає підстави припустити, що потенціал громадської дипломатії можна вдало використати для консолідації демократії у різних країнах та регіонах.

Очевидно, що ця проблема є надзвичайно важливою для України, зважаючи на невідкладність потреби проведення ефективних демократичних реформ та відновлення довіри до них у суспільстві. Розвиток вітчизняної громадської дипломатії на демократичних засадах поглиблюватиме взаємодію як між державою та громадянським суспільством, так і з відповідними суб'єктами та структурами за кордоном. Незважаючи на прикладне значення, зв'язок громадської дипломатії і демократизації залишається маловивченим у політичній науці. Відтак, окреслені моменти зумовлюють значну актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у межах комплексної наукової програми кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» «Політологічні аспекти розвитку держави: внутрішні і зовнішні виміри» (державний реєстраційний номер №0113U007131).

Метою роботи є визначення місця і ролі громадської дипломатії у процесі демократизації політичної системи України. Для досягнення визначеної мети основну увагу зосереджено на вирішенні таких **завдань**:

– проаналізувати ступінь наукової розробки проблеми впливу громадської дипломатії на демократичні трансформації країн перехідного типу;

– розкрити зміст поняття «громадська дипломатія» та дослідити розвиток політологічної концепції «громадської дипломатії»;

– з’ясувати та охарактеризувати основні завдання громадської дипломатії, головно, поширення демократії за кордоном, а також коло її учасників та цільові аудиторії;

– виокремити внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на демократичні перетворення, оцінити результативність стратегій, які застосовують суб’єкти світової політики з метою трансформації політичного режиму в перехідних державах;

– визначити переваги громадської дипломатії як засобу утвердження демократичного режиму та розкрити механізми її впливу на елементи політичної системи, акцентуючи увагу на потенціалі громадської дипломатії для формування громадянської політичної культури;

– сформулювати рекомендації щодо вдосконалення стратегій демократизації політичної системи, які реалізовують суб’єкти громадської дипломатії в Україні, зважаючи на специфіку демократичних перетворень у нашій державі;

– виявити основні проблеми громадської дипломатії України та запропонувати способи їхнього вирішення, обґрунтувати доцільність використання ідеї демократії для розвитку та підвищення ефективності вітчизняної громадської дипломатії;

– розкрити причини виникнення, особливості функціонування та переваги нової громадської дипломатії як чинника демократизації, а також сформулювати пропозиції щодо практичного застосування Україною механізмів нової громадської дипломатії під час демократичних перетворень в умовах зовнішньої агресії та інформаційного протиборства.

Об’єкт дослідження – процес демократизації політичної системи України.

Предмет дослідження – принципи, засоби та форми впливу громадської дипломатії на демократизацію політичної системи України.

Методологічною основою дисертації є підходи, методи та принципи, використання яких допомогло зрозуміти місце і роль громадської дипломатії

у процесі демократизації політичної системи України на сучасному етапі державотворення. Зокрема, застосовуючи *неоінституціональний підхід,* проведено аналіз політичної системи шляхом дослідження державних і недержавних політичних інститутів, з урахуванням особливостей їхньої трансформації та розвитку у процесі демократичних змін. За допомогою *транзитологічного підходу* протрактовано демократизацію як самодостатній політичний феномен, а не винятково як результат модернізації різних сфер у контексті глобального процесу.

Для досягнення поставлених завдань використано низку загальнонаукових, логічних та емпіричних методів дослідження. На основі *історичного методу* розглянуто громадську дипломатію як динамічне явище, на становлення і трансформацію якого впливає широкий спектр обставин, характерних для конкретного історичного періоду. Зокрема, досліджено витоки та етапи розвитку громадської дипломатії у окремих державах світу, насамперед у США, починаючи з XIX ст. і до сьогодні. Також цей метод застосований і для з'ясування передумов та закономірностей процесу становлення демократії в Україні. За допомогою *структурно-функціонального методу* виділено структурні елементи громадської дипломатії, як-от: суб'єкти, інституційна база, цілі, механізми, інструменти, аудиторії, простежено взаємозв'язки між ними, що дало змогу визначити реальні і потенційні можливості впливу громадської дипломатії на процес демократизації. Для виявлення характерних рис та особливостей громадської дипломатії, інших форм зовнішньополітичної комунікації держав у конкретні історичні періоди, а також особливостей і переваг громадської дипломатії як засобу утвердження демократичного режиму застосовано *порівняльний метод*. Використання *системного методу* дало змогу охарактеризувати громадську дипломатію, громадянську дипломатію та нову громадську дипломатію як цілісні і водночас складні та багатоаспектні явища. Поглибленню розуміння напрямів і результатів впливу міжнародних акторів на владу перехідної держави у межах різних

стратегій поширення демократії сприяло застосування *методу моделювання*. З-поміж емпіричних методів використано *аналіз документів*, що дало змогу виявити ключові положення актів законодавства, інших офіційних документів України і зарубіжних країн, міжнародних урядових та неурядових організацій, пов'язаних із поширенням демократії, розвитком громадянського суспільства, громадською дипломатією тощо. Крім цього, *оцінювання аналітичних матеріалів та результатів соціологічних досліджень,* а також *використання інформаційно-аналітичних систем* (Google Trends, World Values Survey Data Analysis Tool) уможливили отримання додаткових підтверджень попередньо сформульованих наукових гіпотез. Робота також ґрунтується на загальнонаукових *принципах об'єктивності, логічної несуперечності* та *наукового плюралізму*. Зважаючи на специфіку предмета дослідження, важливим стало застосування *принципу міждисциплінарності*, що дало змогу поєднати теоретико-методологічні підходи та результати досліджень, напрацьованих у сферах політології, зокрема транзитології, теорії міжнародних відносин, історії тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. У межах роботи отримано результати, які містять елементи наукової новизни та є логічним вирішенням поставлених завдань, зокрема

уперше:

– з'ясовано комплекс взаємозв'язків між громадською дипломатією та процесом демократизації, обґрунтовано виправданість використання у межах загальної стратегії громадської дипломатії універсальної і привабливої ідеї, якою може бути демократія, для досягнення низки цілей держави, головно, для нарощення її м'якої сили та забезпечення неухильності демократичного курсу;

– у зіставленні з традиційними засобами поширення демократії визначено переваги громадської дипломатії, як-от: невтручання у суверенітет інших держав; прозорість і неконфронтаційність заходів її реалізації; широкі можливості залучення місцевого населення, що сприяє

становленню демократичних інститутів; підвищення легітимності політики поширення демократії; дієвість громадської дипломатії навіть у кризові періоди, які характеризуються різким відхиленням державної влади перехідної країни від демократичного курсу;

– охарактеризовано механізми впливу громадської дипломатії на демократизацію політичної системи держави, спрямовані на становлення і трансформацію політичних інститутів, зокрема розвиток ефективних і життєздатних організацій громадянського суспільства, утвердження у суспільстві демократичних норм, розвиток довгострокових і короткострокових політичних процесів у визначеному напрямі, розширення зв'язків між громадянами і владою, кожен із яких передбачає застосування низки інструментів громадської дипломатії (насамперед, ідеться про освітні програми обміну, навчальні програми на місцях, стимулювання бажаної поведінки, використання потенціалу ЗМІ, започаткування та підтримку спільної діяльності, побудову стійких багатосторонніх відносин та інші способи взаємодії з відповідними цільовими аудиторіями);

– доведено можливість громадської дипломатії демократичних держав сприяти формуванню громадянської політичної культури за кордоном та запропоновано рекомендації до вироблення відповідних «розумних» стратегій із цією метою, які враховують як властивості політики суб'єкта громадської дипломатії, так і місцеві особливості та потребу забезпечення зворотних зв'язків;

– сформульовано пропозиції щодо вдосконалення громадської дипломатії суб'єктів світової політики в умовах сучасних викликів та загроз із метою підтримки демократичних трансформацій в Україні, які охоплюють: побудову широкої мережі різнорівневих зв'язків між громадянами і неурядовими структурами України та демократичних держав; донесення до якнайширших цільових аудиторій інформації про переваги демократії та шляхи долучення до процесу її становлення; відмову іноземних партнерів від специфічної риторики зверхнього і повчального

ставлення, а також відчуження України від Європи; вивчення й урахування специфіки місцевої культури, історії та інших національних особливостей; адекватне реагування на антидемократичну пропаганду та маніпуляції;

– обґрунтовано доцільність вироблення загальної стратегії вітчизняної громадської дипломатії навколо ідеї та цінностей демократії, що допоможе підвищити доступність і привабливість меседжів нашої держави для західної громадськості, а також сприятиме укріпленню м'якої сили України у регіоні та демократизації її політичної системи; встановлено, що у процесі реалізації громадської дипломатії України необхідно зосередитися на остаточному відмежуванні від радянського спадку, виявленні та спростуванні антидемократичних міфів і стереотипів, зокрема і в українському офіційному дискурсі, створенні якісного конкурентоздатного контенту зі залученням представників неурядового сектора, налагодженні ефективного співробітництва із західними інформаційними корпораціями задля донесення української позиції;

– надано пропозиції щодо практичного застосування концепції нової громадської дипломатії в Україні з метою забезпечення неухильності демократичного курсу держави, які включають: розумне поєднання старих і нових технологій для посилення впливу на світовій арені, відслідковування та використання інформаційних приводів, у тому числі й у віртуальному просторі, залучення до реалізації заходів приватних осіб в Україні та за її межами, заохочення і підтримку ініціатив громадськості;

удосконалено:

– визначення громадської дипломатії як цілеспрямованої діяльності держави, міжнародної урядової чи впливової міжнародної неурядової організації, спрямованої на іноземні цільові аудиторії з метою реалізації своїх національних чи життєво важливих інтересів і просування спільних ідей та цінностей; обґрунтовано доцільність застосування в українській мові терміна «громадська дипломатія», а не «публічна дипломатія», що позначає ідентичне явище, а також запропоновано трактування суміжного

україномовного терміна «громадянська дипломатія» як різної активності широкого кола організацій громадянського суспільства, рухів, спільнот, активістів тощо, яка здійснюється із власної ініціативи, зважаючи на все багатоманіття їхніх можливих інтересів і цілей та є незалежною від держави;

– розуміння нової громадської дипломатії, яка дає змогу адаптувати існуючі напрацювання у сфері міжнародної комунікації до нових реалій демократичного переходу, та визначено її основні характеристики, з-поміж яких: орієнтація на спільні інтереси і цінності, укріплення горизонтальних зв'язків на основі взаємної довіри і позитивної репутації її учасників, розширення кола суб'єктів громадської дипломатії та поступова втрата державами привілейованого статусу у процесах багатосторонньої міжнародної комунікації;

набули подальшого розвитку:

– положення про цілі громадської дипломатії на різних етапах розвитку цієї концепції, зокрема зроблено висновок щодо її чіткішого відмежування від пропаганди та зближення із демократичними принципами у сучасних політичних реаліях;

– дослідження інституційних основ громадської дипломатії суб'єктів світової політики, а також цільових аудиторій такої діяльності крізь призму її демократизуючого потенціалу;

– критичний підхід до західних стратегій поширення демократії на основі аналізу внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на процес демократичних перетворень; зокрема виокремлено низку недоліків цих стратегій, у тому числі й в Україні, пов'язаних із вузькою спрямованістю заходів, акцентом на засобах контролю та стимулювання, недостатньою увагою до національних особливостей, згортанням програм впливу на широкі верстви населення після закінчення Холодної війни, ігноруванням ворожих ініціатив недемократичних режимів.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Отримані результати дослідження поглиблюють і систематизують знання у

сфері застосування засобів нетрадиційної дипломатії для становлення та утвердження демократії. Теоретичні узагальнення й висновки дисертації можуть бути використані у подальших дослідженнях особливостей демократизації пострадянських країн, стратегій поширення демократії у світі, а також шляхів розбудови системи громадської дипломатії України з урахуванням сучасних тенденцій світової політики.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її результатів для вдосконалення діяльності органів державної влади та інститутів громадянського суспільства України, насамперед у процесі впровадження широкомасштабних демократичних реформ, розробки загальної стратегії громадської дипломатії та реалізації конкретних заходів у сфері міжнародного співробітництва з метою демократизації, протидії ворожим ініціативам в умовах інформаційного протиборства. Урахування сформульованих висновків та рекомендацій органами державної влади іноземних держав, які розробляють та втілюють стратегії поширення демократії в Україні, а також українськими та міжнародними неурядовими структурами, що відзначаються активністю у сфері громадської дипломатії, сприятиме підвищенню ефективності їхньої діяльності з демократизації основних складових вітчизняної політичної системи. Результати та теоретичні напрацювання дослідження можна використати для підготовки підручників, посібників, методичних рекомендацій, у процесі викладання різних навчальних дисциплін, як-от: «Політологія», «Основи демократії», «Зовнішня політика України», «Зв’язки з громадськістю», «Особливості перехідних суспільств» тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати роботи оприлюднені у доповідях на міжнародних, всеукраїнській та регіональних наукових конференціях, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародні інтеграційні процеси: історичний досвід, сучасні виклики та перспективи» (Львів, 23 – 24 квітня 2015 р.), Міжнародній науковій конференції «Współczesne ruchy społeczne a

społeczeństwo obywatelskie» (Щецін, Польща, 27 травня 2014 р.), III Міжнародній науковій конференції «Інформація, комунікація, суспільство 2014» (Львів-Славське, 21 – 24 травня 2014 р.), 4-ій Міжнародній науковій конференції молодих вчених «Humanities and Social Sciences 2013» (Львів, 2 – 23 листопада 2013 р.), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Луганськ, 30 – 31 травня 2013 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Україна в системі глобального інформаційного обміну: теоретико-методологічні аспекти дослідження і підготовки фахівців» (Львів, 27 травня 2011 р.), Регіональній науково-теоретичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики» (Львів, 21 травня 2015 р.), Регіональній науково-практичній конференції «Крок за кроком до мети: стратегія успіху для України» (Львів, 21 жовтня 2014 р.), Регіональній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин» (Львів, 9 квітня 2013 р.). Результати дослідження також обговорено на засіданнях кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» і засіданні кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Публікації. Основні результати дисертації висвітлено у 16 публікаціях, із них 5 статей в українських фахових виданнях, 2 статті у фахових іноземних виданнях (Македонія, Чехія), а також розділ колективної монографії, опублікованої за кордоном (Польща), та 8 тез і матеріалів доповідей у збірниках конференцій.

Структура роботи обумовлена предметом, метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, семи підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 205 сторінок, із них 152 сторінки – основний текст, 32 сторінки займає список використаних джерел, що налічує 274 позиції.

РОЗДІЛ 1
СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Питання впливу громадської дипломатії на процеси демократизації залишаються малодослідженими, хоча чимало науковців торкаються цієї проблематики та відзначають її значну актуальність у сучасних політичних реаліях. Зокрема, дослідники громадської дипломатії країн Заходу, розглядаючи її завдання та особливості, вказують на той факт, що однією із найважливіших її цілей завжди залишалося поширення демократичної культури і цінностей. З іншого боку, розвиток концепцій демократичного транзиту супроводжується усвідомленням необхідності врахування потенціалу дещо ширшого кола інструментів, серед яких часто згадують власне громадську дипломатію.

Здійснення комплексного дослідження у межах визначеної нами теми вимагає опрацювання наукових публікацій (монографій, статей, дисертаційних робіт вітчизняних і закордонних авторів), що стосуються: 1) сутності та передумов демократії, а також особливостей демократичного транзиту посткомуністичних країн, включаючи Україну; 2) концепцій «м’якої сили», «розумної сили», власне громадської дипломатії, її теоретичного осмислення і практичної реалізації, разом із суміжними питаннями політики поширення демократії за кордоном; 3) сучасних тенденцій у згаданих сферах із урахуванням викликів інформатизації і глобалізації, які, з-поміж іншого, сприяють розвитку і поглибленню взаємозв’язків між новою громадською дипломатією та демократизацією політичної системи України. Окрім наукових публікацій, важливими джерелами цієї роботи є нормативно-правові документи, офіційні звіти, інформаційні матеріали органів державної влади різних країн та міжнародних організацій, результати аналітичних досліджень і соціологічних опитувань авторитетних структур.

У першій групі наукових джерел міститься інформація про особливості розвитку, становлення і консолідації демократії. Передумови формування демократичного режиму розглянуто у роботах Д. Бітема [102], Л. Даймонда [14; 131], К. Коена [120], А. Колодій [44], М. Платтнера [47], Ф. Шміттера, Т. Карл [219]. З огляду на потенційний вплив громадської дипломатії на широкі верстви населення важливими є також дослідження сфери політичних цінностей і культури, які властиві демократії, сприяють її утвердженню, поширенню та захисту її концептуальних засад. Серед них, безумовно, слід відзначити ключову роботу Ґ. Алмонда та С. Верби «Громадянська культура: політичні установки та демократія у п'яти країнах» [1], у якій сформульовано ознаки лояльної культури участі, що характерна для розвинутого демократичного суспільства, на противагу патріархальній та підданській культурам. Важливий внесок у дослідження цінностей, властивих демократичному суспільству, зроблено у роботах ініціаторів проведення Світового дослідження цінностей, започаткованого у 1981 р., Р. Інґлгарта та К. Вельцеля [151; 257]. Іншими визначними дослідниками-теоретиками цієї проблематики є С. Ліпсет, Г. Ленц [31] і Ф. Фукуяма [76]. Для кращого усвідомлення сьогоднішніх викликів демократичному режиму, що формують нову систему координат для суб'єктів демократизації, використано окремі ідеї відомого соціолога Е. Ґіденса [139], визначного дослідника комунікації та медіа М. Маклуена [34], а також публіциста Т. Фрідмена [74].

Зважаючи на особливості предмета дослідження, особливу увагу зосереджено на розгляді теорії демократичного транзиту. Передусім йдеться про роботи Л. Даймонда [131], А. Пшеворського [204-205], С. Хантінґтона [77], Ф. Шміттера та Т. Карл [219], Д. Берґ-Шльоссера [104], Б. Гоу [149], М. Мандельбаума [171], М. Своліка [233], М. Шабасової [81], а також вітчизняних науковців А. Колодій [44], О. Новакової [41], Г. Шипунова [83; 84]. Особливо слід відзначити критичний підхід до транзитологічної парадигми, всесторонньо висвітлений у роботах Т. Карозерса [114], котрий

відзначає низьку результативність процесів демократизації у більшості перехідних країн, що зумовлено, насамперед, недосконалими теоретичними напрацюваннями за цією тематикою. За таких умов актуалізуються дослідження щодо використання широкого кола засобів, включно з громадською дипломатією, задля підвищення ефективності демократичних перетворень. Особливості демократичного транзиту пострадянських країн загалом досліджено у працях Р. Роуза, В. Мішлера, К. Герпфера [213], Я. Зєльонки [23], М. Круля [27]. Використано також результати як іноземних (М. Бессінджер [103], С. Бурант [110], Ч. Вайз, Т. Браун [264], Л. Йонавічюс [154]), так і вітчизняних дослідників (О. Луцевич [167], О. Радченко [54]), які безпосередньо розкривають проблеми становлення демократії у сучасній Україні.

Напрацювання, що стосуються теорії демократичного переходу та її критики, стали ідейною основою для досліджень способів поширення демократії у цілому світі, а також відповідної практики держав Заходу. Така діяльність у сфері підтримки демократії тісно пов’язана з власне громадською дипломатією і часто переплітається з нею, оскільки обоє втілюють одні й ті ж зовнішньополітичні інтереси держави. У цьому контексті можна виділити роботу С. Левіцкі та Л. Вея «Зв’язки проти важеля: переосмислення міжнародного виміру зміни режиму» [163], у якій йдеться про переваги стратегії становлення максимальної кількості зв’язків між перехідним режимом і сталими демократіями, а також пропонується відповідна модель зовнішнього впливу на владу держави. Особливу роль демократії для зовнішньополітичних стратегій Заходу в сьогоднішньому світі обґрунтовують М. Макфол, А. Мейґен, Т. Ріссе [169; 174-175], які відзначають необхідність не лише активної її підтримки ззовні, а й поєднання із внутрішньою трансформацією суспільства перехідної держави. Питання виникнення, розвитку та трансформації політики Заходу, насамперед США, щодо підтримки демократії у світі розглянуто у дослідженнях низки закордонних авторів, як-от: Т. Карозерс [112-115],

М. Спенс [229], Дж. Сассман [232], Р. Тіль [240], Дж. Філіпс [199], Е. Шатц [218], П. Желис, Р. Рудінскайте [273]. Особливості зусиль Європейського Союзу із поширення демократії, у тому числі й в Україні, розкривають у своїх наукових публікаціях Т. Валашек [252], М. Гаврилова [5], Т. Казір [116], П. Кубічек [159], Л. Ллойд [164], І. Солоненко [228]. Важливі аспекти закордонної підтримки розвитку громадянського суспільства висвітлено у роботах А. Грицак [150], М. Віндфура [263].

Ще одна група джерел стосується безпосередньо громадської дипломатії. У теперішній час її неможливо розглядати без урахування впливової концепції «м'якої сили», запропонованої та розвинутої у працях Дж. С. Ная [187-190], який, з-поміж іншого, часто звертається до проблем розбудови ефективної і продуманої громадської дипломатії, що сприяє нарощенню м'якої сили держави. Співвідношенню м'якої сили та громадської дипломатії присвячені й роботи Дж. Паммента [195-196], Е. Вілсона [262], Д. Туссу [241] тощо. Вітчизняними авторами, які розкривають характерні риси м'якої сили у сучасних міжнародних відносинах, торкаючись, зокрема, й питань функціонування демократії, є Б. Гончар [7], В. Горбатенко [8; 9], Є. Макаренко [33], А. Митко [37], І. Слісаренко [59], Я. Турчин [69] та інші. Крім того, важливі у нашому контексті проблеми поєднання м'якої і жорсткої сили, інформаційного протиборства, інформаційної безпеки та інформаційного суверенітету (які допомагають глибше зрозуміти відмінності громадської дипломатії та пропаганди) досліджено В. Ґонґом [142], А. Ечеварріа [133], П. Краузе та С. Евера [158], Г. Почепцовим [49], В. Розенау [214].

Основою для досліджень власне громадської дипломатії в усіх її проявах є роботи авторитетних дослідників у цій галузі Н. Калла [123-126], Е. Гілбоа [140], М. Леонарда [162], Я. Меліссена [176-177], Н. Сноу [227], Ф. Сейба [242] та інших. Заслуговує на увагу колективна монографія за редакцією Н. Сноу та Ф. Тейлора «Routledge Handbook of Public Diplomacy», у якій розглянуто різні теоретичні та прикладні аспекти громадської

дипломатії. Важливі питання теоретичного осмислення та змістового визначення громадської дипломатії розглянуто у дослідженнях таких авторів, як Ґ. Беррідж [105], Е. Гілбоа [140], Б. Ґреґорі [145], Р. Захарна [269], Ч. Вольф [265], М. Кунчік, У. Вебер [160], М. Леонард, К. Стед, К. Смевінг [162], Ш. Мюллер [182], Р. Робін [212], В. Сіґнітцер, Т. Кумбс [225]. Проблематику практичного її втілення досліджують А. Дасгупта [129], Дж. Келлі [155], А. Пратканіс [201], Л. Мерікова [178]. Історії виникнення і розвитку громадської дипломатії присвячено, передусім, доробки Н. Калла [123-126], К. Лорда [165], М. Воллера [254]. Зважаючи на те, що концепція громадської дипломатії зародилася у США, і саме ця держава є визнаним світовим лідером у цій сфері, тема особливостей американської громадської дипломатії цікавить широке коло науковців, серед яких Дж. Віллард [261], Б. Ґреґорі [144], Р. Захарна [268], Л. Кеннеді, С. Лукас [156], О. Манжуліна [35], Е. Метцґар [179], П. Петерсен [198], М. Прайс [202], К. Рейнгард [211], Ґ. Скотт-Сміт [221-222], Н. Сноу [227], В. Субраманіан [231]. Упродовж останніх десятиліть чимало зусиль задля налагодження комунікації із закордонними аудиторіями докладає Європейський Союз. Відповідно, ця міжнародна організація накопичила певний досвід, а її громадська дипломатія набула характерних рис, які, з-поміж іншого, є предметом досліджень А. Власенка [253], Д. Линча [168], Н. Чабан, В. Вернигори [118], В. Очєпки [192], С. Расмуссена [208] та інших.

Серед фахівців, які досліджують становлення громадської дипломатії в інших країнах і регіонах (зокрема, у Китаї, Росії, державах середньої сили та ін.) варто згадати І. Д’Хуге [128], А. Долінского [17], Є. Євдокімова [20], К. Вайт, Д. Радіч [259], Н. Приходька, О. Тімофєєва [50], Г. Роунслі [209], А. Фоміних [73]. В Україні проблематика «нетрадиційної» дипломатії входить до сфери зацікавлень багатьох науковців, як-от: О. Тищенко-Тишковець [67], С. Бєлєй [3], С. Гуцал [13], О. Кучмій [30]. Доцільно окремо відзначити внесок тих дослідників, які займаються питаннями громадської дипломатії, а також нарощення м’якої сили, державного PR та формування

привабливого іміджу нашої держави на міжнародній арені, зокрема, О. Александровича [92], Л. Дорош [18], А. Гетьманчук [138], Дж. Гровер [146], Н. Концевої [25], В. Королька [26], Г. Максака [170], М. Меєра [181], О. Семченка [58], Є. Тихомирової [65-66], Я. Турчин [70-71], О. Щурко [87]. У цих роботах усе частіше згадується демократія як основа майбутньої м'якої сили та громадської дипломатії України. Невід'ємною складовою дослідження політичних процесів у нашій державі та їхньої трансформації на сучасному етапі є врахування впливу зі сторони Росії. Тема стратегій Кремля в Україні, їхньої ідеологічної основи, включаючи імперський та антизахідний характер, ретельно розроблена у працях таких західних авторів, як К. Авґерінос [98], Д. Базульто [101], П. Померанцев [48], С. Саарі [217], Ґ. Сімонс [226], Е. Томпсон [68].

Ще одна група джерел запропонованого дослідження стосується напряму, який активно розвивається у західній науці, однак залишається малодослідженим в Україні, а саме – вивчення сучасних тенденцій трансформації громадської дипломатії, а разом із нею й усіх елементів політичної системи та системи міжнародних відносин. Мова йде про явище і вже сформовану в західному світі концепцію «нової громадської дипломатії», у межах якої зв'язки громадської дипломатії із процесами демократизації стають усе очевиднішими. Основи теорії нової громадської дипломатії закладено у роботах А. Арсенольт [97], Я. Меліссена [176-177], Дж. С. Ная [40; 187; 190], Дж. Паммента [196], Ф. Сейба [242]. Також важливі ознаки і властивості такої діяльності, включаючи її спрямованість на порозуміння і співпрацю, залучення нових акторів, аналізують Р. Браун [108], Ґ. Кован [122], К. Фітцпатрік [137], А. Фішер [136], С. Ціммерман [274]. Безпосередньо зв'язкам нової громадської дипломатії та політики поширення демократії присвячені роботи Л. Бродскі [107], Ґ. Скотт-Сміта, М. Моса [220]. Особливо цікавими є приклади застосування згаданих теорій на практиці у дослідженні Ц. Чжана [270]. У цій роботі продемонстровано складні процеси взаємодії багатьох суб'єктів, як урядових, так і неурядових,

активна участь у яких стає частиною дипломатичної діяльності XXI ст. Водночас, порівняно ґрунтовно дослідженою, у тому числі й українськими вченими, є тема, пов'язана з впливом нових засобів комунікації на дипломатичну діяльність. У цьому контексті відзначимо роботи Ф. Бастіанелло [100], С. Кулика [28], Є. Макаренко, Н. Піпченко [33], Н. Цвєткової [78], С. Чжона, Ц. Лу [272] та ін.

Нормативно-правові джерела дослідження охоплюють закони та підзаконні акти України [46; 51-53], законодавчі акти США (частини, що безпосередньо стосуються громадської дипломатії Розділу 22 «Зовнішня політика і міжнародні відносини» Кодексу США [246-249], а також Закон щодо підтримки свободи в Україні [94]), офіційні акти Європейського Союзу [24; 230] та Ради Європи [55], закони Російської Федерації щодо регулювання діяльності некомерційних організацій та щодо підтримки співвітчизників за кордоном [42-43]. У роботі використано публікації та інформаційні матеріали з офіційних сайтів міжнародних організацій (Європейського Союзу [38; 215; 238] та Міжнародного телекомунікаційного союзу [141]), а також органів влади різних держав. З-поміж останніх ідеться, насамперед, про структури США (уряд, Державний департамент [127; 134; 152; 224; 239; 244; 251], Дорадча комісія з питань громадської дипломатії [109; 121], Національний фонд підтримки демократії [186], Національний архів [210], Корпус миру [197]), а також Німеччини [194; 256], Великої Британії [206], Канади [135], України [4; 56; 72].

Виконання поставлених завдань було б неможливим без урахування матеріалів досліджень закордонних («Freedom House» [183-185], Агентство США з міжнародного розвитку [234], Дослідницький підрозділ журналу «The Economist» [235-237], проект «Polity IV» [172], проект «Світове дослідження цінностей» [266]) та українських (Інститут світової політики [86], Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» [11; 61; 88], Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна» [89], Благодійний фонд «Творчий центр ТЦК» [62]) аналітичних центрів. Не менш важливими є

результати соціологічних досліджень авторитетних українських організацій, як-от: Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» [45], Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова [22; 61; 79-80; 85], Соціологічна група «Рейтинг» [16; 39; 60; 99].

Висновки до розділу 1

Дослідження громадської дипломатії як чинника демократизації політичної системи України, насамперед, вимагає опрацювання наукових джерел, присвячених як демократизації посткомуністичних країн, так і засадам та характерним рисам громадської дипломатії як форми зовнішньополітичної діяльності. Серед перших – важливими є публікації, у яких проаналізовано сутність і передумови становлення демократії, особливості її розвитку та консолідації у країнах світу, сформульовано засади теорії демократичного транзиту та основні напрями її критики. Джерела, які стосуються громадської дипломатії, охоплюють проблеми її зародження і розвитку у країнах світу (передусім, у США, Західній Європі, Росії, Китаї тощо), теоретичного осмислення громадської дипломатії та визначення її характерних ознак й відмінностей від інших форм комунікації суб’єктів політичного процесу із закордонною громадськістю, а також утілення концепцій «м’якої» та «розумної сили» на практиці. Особливо важливими є роботи сучасних авторів, які досліджують тенденції у сфері міжнародної політики та комунікації в умовах глобалізації та інформатизації, зокрема ті, що стосуються нової громадської дипломатії та її потенціалу у сфері демократизації.

Незважаючи на висвітлення згаданих питань у різноманітних наукових публікаціях, багатоаспектні взаємозв’язки громадської дипломатії і процесу демократизації загалом, та у пострадянських країнах зокрема, залишаються малодослідженими. В існуючих роботах основну увагу зосереджено лише на окремих проблемах, передовсім щодо підтримки організацій громадянського суспільства з боку структур громадської дипломатії західних держав, а

також зростаючих можливостей міжнародних неурядових організацій у цій сфері. Водночас, чимало теоретиків і практиків відзначають потребу загального переосмислення інформаційно-комунікаційних стратегій суб’єктів світової політики, зміщення їхньої уваги у напрямі якнайповнішого використання потенціалу громадської дипломатії задля досягнення ключових цілей, зокрема й утвердження демократії у власній країні та за її межами. Це зумовлює необхідність комплексного і системного вивчення принципів, засобів та форм впливу громадської дипломатії на демократизацію політичної системи, у тому числі й нашої держави, що і є предметом запропонованого дослідження.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

2.1. Концепт громадської дипломатії у сучасній політичній науці

Упродовж кількох останніх десятиліть відбувається істотна трансформація дипломатичної діяльності. З-поміж основних чинників, які впливають на ці процеси, насамперед, слід відзначити глобалізацію у різних сферах, стрімке впровадження новітніх інформаційних та комунікаційних технологій, особливості розвитку постіндустріальної економіки, появу нових впливових акторів міжнародних відносин. Як наслідок, значно розширюється як поле дипломатичної діяльності, так і коло суб’єктів, які до неї залучені. Усе це трансформувало теорію і практику політичних відносин та зумовило появу нових термінів, які хоча й включають слово «дипломатія», але не завжди стосуються традиційної дипломатії як «засобу взаємодії між державами, в рамках якого вони намагаються впливати на національні інтереси один одного, не вдаючись до застосування сили» [19, с. 92]. Так, у сучасному вжитку зустрічаємо такі поняття, як «громадська дипломатія», «публічна дипломатія», «громадянська дипломатія», «народна дипломатія», «культурна дипломатія», «іміджева дипломатія», «спортивна дипломатія», «релігійна дипломатія», «віртуальна дипломатія», «цифрова дипломатія», «твіттер дипломатія» [33, с. 14]. Указані терміни застосовуються по-різному, деякі з них є майже ідентичними за своїм змістом, а інші – виникають і можуть швидко втратити актуальність.

Перш за все, доречно розмежувати «нетрадиційну» дипломатію як сучасний атрибут зовнішньополітичної діяльності суб’єкта міжнародних відносин та різноманітну діяльність широкого кола недержавних організацій і структур у власних чи загальнолюдських інтересах. Остання є «дипломатією» лише у розумінні неконфронтаційності, застосування мистецтва ведення переговорів чи наявності іноземного елемента та найчастіше позначається терміном «громадянська дипломатія» (рос.

«гражданская дипломатия», англ. «civil diplomacy», «citizen diplomacy»). Зокрема, у США громадянська дипломатія – це концепція, змістом якої є право, чи навіть обов'язок, кожного громадянина США допомагати державі здійснювати зовнішню політику [258]. Суб'єктами реалізації такої дипломатії можуть бути студенти, викладачі, науковці, спортсмени, представники бізнесу тощо. У Російській Федерації концепція громадянської дипломатії є також достатньо розвинутою. Тут громадянська дипломатія («гражданская дипломатия») є неофіційною, незалежною від урядів діяльністю фізичних і юридичних осіб, неурядових організацій, рухів та інститутів, яка спрямована на збереження миру на Землі, покращення міждержавних взаємин, покращення взаєморозуміння, співробітництва та дружніх відносин між народами [36, с. 71]. Паралельно ще з часів СРСР існує поняття «народна дипломатія», яке сьогодні доволі часто ототожнюють із громадянською дипломатією. Базовим принципом функціонування народної дипломатії є незалежність її суб'єктів (громадян та їхніх об'єднань) у діях та прийнятті рішень від державних структур [50, с. 76]. Однак, цілком очевидно, що така автономність за радянських часів була умовною та жодним чином не дозволяла народним ініціативам відхилятися від державної стратегії. Варто згадати і про «дипломатію міст», яка також є однією із форм міжнародного співробітництва [57]. Такі головні її ознаки, як формальна незалежність від державної зовнішньої політики та спрямованість на забезпечення національних інтересів, демонструють зв'язок цієї діяльності і з приватними міжнародними контактами, і з державною зовнішньою політикою.

Натомість запропоноване дослідження має на меті розгляд громадської дипломатії як форми зовнішньополітичної діяльності держави (а також інших впливових суб'єктів), спрямованої на іноземну громадськість задля забезпечення та просування національних інтересів і політики, включаючи й утвердження демократії. У теперішній час ця концепція є теоретично обґрунтованою у працях провідних учених сучасної політичної науки,

еволюціонує під впливом змін світових реалій і вже має тривалу історію своїх успіхів та поразок. На відміну від інших теоретичних концепцій, громадська дипломатія не є вузькоспеціалізованою (як-от культурна, спортивна дипломатія), не обмежена конкретними засобами чи інструментами (як, наприклад, віртуальна, цифрова, твіттер дипломатія) і не зосереджена на досягненні однієї мети (іміджева дипломатія, державний брендінг). Це зумовлює виправданість та перспективність цієї концепції з точки зору як наукових кіл, так і спеціалістів, котрі реалізовують її на практиці.

Варто відзначити, що в україномовній науковій літературі для позначення згаданої форми зовнішньополітичної діяльності найчастіше застосовують термін «публічна дипломатія», який є найближчим за звучанням до англомовного «public diplomacy» і російськомовного «публичная дипломатия». Проте, на нашу думку, доцільно вживати термін «громадська дипломатія» як відповідник англійському «public diplomacy», зважаючи на такі аргументи.

По-перше, прикметник «public» в англійській мові має цілу низку значень, відповідником більшості з яких не є українське слово «публічний», та для перекладу якого може вживатися не менше восьми українських слів. Як переконливо демонструє В. Єрмоленко, проблеми перекладу прикметника «public» виходять далеко за межі філологічних тлумачень та є ключовими для розуміння самого механізму функціонування *публічної* сфери (*public* sphere) західного суспільства, у якому позиція органів *державної* влади (*public* authorities) визначається *громадською* думкою (*public* opinion) [21, с. 83]. У політико-правовому дискурсі слово «публічний» вживається передовсім на позначення того, що стосується всіх, усього суспільства, не приватного. У найпоширенішому загальновживаному розумінні «публічний» – прилюдний, загальнодоступний, стосується публіки. Однак у словосполученні «public diplomacy» (як і «public relations», і «public affairs» – «зв’язки з громадськістю», «PR») «public» позначає *цільові аудиторії*

громадськості. Часто у визначеннях це слово вживається у множині – «publics», що підкреслює наявність багатьох таких аудиторій, а не загальної «публіки», їхніх різноманітних інтересів та можливості їх представити у взаємодії з владою [121; 147, с. 213; 189, с. 105]. Тобто, дослівно «public diplomacy» – це «дипломатія з громадськістю», а точніше – зв'язки міжнародного актора з іноземними цільовими аудиторіями, а не з населенням загалом.

Використання українського терміна «громадська дипломатія» демонструє нерозривний зв'язок цього явища зі сферою зв'язків із громадськістю. Для багатьох досліджень громадської дипломатії, особливо у сфері комунікації, зв'язки з громадськістю є первинною науковою дисципліною у вивченні цього явища сучасної міжнародної практики. У деяких наукових працях громадська дипломатія ототожнюється із побудовою іміджу держави та її зв'язками з громадськістю [160, с. 18; 267, с. 652]. Навіть не сприймаючи таку позицію та усвідомлюючи значно ширші завдання громадської дипломатії, усе ж неможливо ігнорувати її тісний зв'язок із PR чи, як інколи позначають – державними public affairs [25, с. 56]. У багатьох роботах, присвячених PR-політиці держави та державних структур, досліджуються ті ж самі тенденції і закономірності, що зумовлюють трансформацію громадської дипломатії та є визначальними для її ефективності [65-66]. З плином часу нерозривний взаємозв'язок державного PR та громадської дипломатії лише зміцнюється, що зумовлено існуванням у глобалізованому світі чіткої тенденції до поєднання власної та закордонної аудиторії при обговоренні міжнародних питань [177, с. 13]. Яскравим прикладом такого поєднання є створення у 1999 р. посади Заступника державного секретаря з питань громадської дипломатії та зв'язків із громадськістю (Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs) у структурі Держдепартаменту США [244]. Це є закономірним в умовах, коли внутрішня та закордонні аудиторії легко знаходять точки дотику й поза державою. До прикладу, урядові меседжі, створені для

поширення серед власного населення, легко доходять до закордонної громадськості і навпаки [265, с. 4]. Натомість розрізнення внутрішньої та закордонної аудиторії сьогодні практикується лише у недемократичних державах, які цілковито контролюють національний інформаційний простір.

По-друге, позначення терміном «громадська дипломатія» виключно діяльності неурядових організацій (НУО), громад чи інших добровільних об'єднань (таке розуміння властиве для діячів низки молодіжних та інших громадських організацій, а також окремих авторів, наприклад Т. Андрущенко, Г. Тараненко та інших) є недостатньо обґрунтованим і коректним у вжитку [2; 63, с. 3]. Громади як певні територіальні общини, зазвичай, не здійснюють узгодженої міжнародної діяльності, на відміну від місцевої влади, бізнесу або ж інститутів громадянського суспільства. Коли йдеться про останніх, то доцільніше використовувати термін «громадянська дипломатія» (або ж «дипломатія НУО»), тим більше, що він має прямі відповідники в англійській («citizen diplomacy») та російській («гражданская дипломатия») мовах. Варто ще раз відзначити, що слово «громадський» аж ніяк не є відповідником російському «гражданский». Що ж стосується народної та суспільної дипломатії, то навряд чи такі концепції є продуктивними у теперішній час, оскільки тут йдеться про народ чи суспільство як цілісність, позицію котрих у демократичній країні виражає державна влада.

По-третє, вирішальним аргументом на користь терміна «громадська дипломатія» у розумінні «public diplomacy», на нашу думку, є її тісне зближення з громадянською дипломатією у XXI ст., аж до повного «розмивання» кордонів між ними. Нова громадська дипломатія (англ. «new public diplomacy») передбачає активну та послідовну участь впливових недержавних структур, міжнародних НУО в статусі активних суб'єктів міжнародної взаємодії поряд із державами. У такому форматі комунікаційних відносин держави можуть максимум претендувати на статус «першого серед рівних». Саме тому якнайкраще передає характерні

особливості такої діяльності прикметник «громадська», а не «публічна», який позначає діяльність: а) прилюдну, спрямовану на загальну публіку або ж б) тісно пов'язану з державою, не приватну. Про особливості нової громадської дипломатії та роль неурядових суб'єктів її реалізації ітиметься у наступних розділах.

Отже, у межах цієї роботи терміни «громадська дипломатія» та «публічна дипломатія» позначають те ж саме явище – діяльність міжнародних акторів, передусім держав, спрямовану на цільові аудиторії громадськості за кордоном, проте перевагу надано терміну «громадська дипломатія». Для позначення різноманітної активності широкого кола неурядових суб'єктів, повністю незалежних від держав, будуть використовуватися терміни «громадянська дипломатія» чи «дипломатія неурядових організацій». Саме такий підхід дозволить максимально ефективно адаптувати закордонні наукові напрацювання у межах даної проблематики до українських реалій та використати досвід і допомогу країн Заходу для підтримки демократизації, а також посилення позицій України.

Щоб розкрити місце концепції громадської дипломатії у сучасній політичній науці, важливо розглянути її витоки та дослідити основні етапи її розвитку. Громадська дипломатія як явище сягає своїм корінням цивілізацій Стародавнього світу. Спершу інформаційний вплив на чужоземні народи здійснювався для воєнних цілей із метою здобути психологічну перевагу та знеохотити супротивника оборонятися. Окремі дослідники наводять приклади такого впливу зі Старого Завіту, історії Древнього Єгипту та держави Александра Македонського [180, с. 178]. На думку відомого нідерландського теоретика Я. Меліссена, витоки громадської дипломатії тісно переплетені з виникненням самого явища дипломатії, а дипломатична активність, спрямована на іноземну громадськість, застосовувалася у Древній Греції, Древньому Римі, Візантії та Італії доби Відродження. Він наводить приклади офіційної комунікації із закордонним населенням із метою створення позитивного іміджу у середньовічній Венеції та Франції

часів кардинала Ришельє і Людовика XIV, а пізніше – Наполеона I [177, с. 3; 193, с. 171]. Вже тоді простежується зв'язок між особливостями таких інформаційних кампаній та існуючих на цей момент засобів комунікації (зображень, письма, друку, а згодом і перших періодичних видань).

Використання самого словосполучення «громадська дипломатія» вперше зафіксоване у британській та американській пресі середини XIX ст. для позначення дипломатії, що є нетаємною, відкритою для громадськості. У час Першої світової війни фраза «громадська дипломатія» широко застосовувалася для опису нових віянь у дипломатичній практиці, пов'язаних із відкритими переговорами про майбутній мир [125, с. 19-20]. Варто зазначити, що Друга світова війна продемонструвала іншу сторону впливу на населення у вигляді агресивної пропаганди, особливо з боку тоталітарних держав [201, с. 111]. Новації у сфері пропаганди, вперше широкомасштабно впровадженні нацистами, виявилися достатньо ефективними й до сьогодні використовуються автократичними режимами.

Насамперед необхідно зосередити увагу на історії громадської дипломатії у державі, де вона була вперше концептуалізована – США, та на еволюції американської політичної думки щодо ролі і завдань такого типу зовнішньополітичної комунікації у різні періоди. Слід відзначити, що історія американської громадської дипломатії бере свій початок ще з моменту заснування США. Уже перший тимчасовий уряд цієї держави – Континентальний конгрес у своїй діяльності почав застосовувати методи громадської дипломатії, звертаючись, наприклад, у 1774-1775 рр. до населення Великобританії з приводу визнання у повному обсязі прав і свобод американців та інших питань, які супроводжували боротьбу за незалежність від метрополії, чи до населення Канади з закликами підтримати таку боротьбу. Також варто згадати подібні звернення безпосередньо Джорджа Вашингтона до населення Бермудських островів та Канади [254, с. 40-92]. Вже у XX ст. практично відразу після вступу США у Першу світову війну 14 квітня 1917 р. президент Вудро Вілсон заснував спеціальне

незалежне агентство уряду США – Комітет громадської інформації (Committee on Public Information), який функціонував до червня 1919 р. Цей орган займався організацією системи розповсюдження новин, пропагандистської діяльності відомих письменників, публіцистів, учених, фахівців із реклами, представників національних громад та застосовував для цього памфлети, буклети, листівки, а також радіо та кінохроніку [35, с. 20-21].

Помітне пожвавлення активності у сфері поширення інформації за кордоном було зумовлене й Другою світовою війною, коли президентом Франкліном Рузвельтом було засновано Управління координатора інформації (Office of the Coordinator of Information) та Службу закордонної інформації у його складі (Foreign Information Service) [210]. Один із відділів Служби транслював новини в Європі та Азії для протидії німецькій та японській пропаганді. Після вступу США у Другу світову війну на основі цього відділу було створено радіослужбу «Голос Америки» («The Voice of America»), діяльність якої не припиняється і до сьогодні. У червні 1942 р. в межах адміністрації президента створено Офіс військової інформації (The Office of War Information) для ведення пропаганди у воєнний час. Він проіснував до серпня 1945 р., після чого функції з поширення інформації перейшли до Державного департаменту США, а конкретно – до управління з питань міжнародної інформації та культурних зв’язків. У 1948 р. вже функціонувало два управління – з питань міжнародної інформації та з питань освітніх обмінів, діяльність яких безпосередньо стосувалася того, що згодом отримало назву – «громадська дипломатія» [35, с. 22; 210].

Наступний етап у історії громадської дипломатії США розпочинається у 1953 р., коли президент Дуайт Ейзенхауер ініціював створення Інформаційного агентства США (United States Information Agency – USIA), місією якого було вивчати міжнародну громадську думку і впливати на неї різноманітними засобами. У цей час ще більше популяризується «Голос Америки» та інформаційне видання «The Washington File», створюється

мережа американських бібліотек у цілому світі. Новостворене Агентство сприяло підвищенню популярності американської культури, займалося активним здійсненням програм освітнього обміну, втіленням реформ у сфері освіти та навчання, організацією лекцій та проведенням пізнавальних виставок тощо. Офіційно проголошувалося, що USIA було засновано задля «розповсюдження інформації про американське суспільство, підтримки американської політики та покращення взаєморозуміння між США та іншими країнами» [245]. Насправді ж діяльність Агентства була передусім спрямована на протидію радянській пропаганді та боротьбу з поширенням комунізму, тобто реалізовувалася у системі координат Холодної війни.

У цей період пріоритети та особливості зовнішньої політики США прямо відображаються на змісті наукових дискусій щодо громадської дипломатії. Як зазначає Б. Ґреґорі, дослідження громадської дипломатії часів Холодної війни в основному стосувалися двох питань: 1) організації її інституційної структури (як головні варіанти обговорювалися централізована модель на чолі з USIA та паралельне функціонування кількох інституцій, пов’язаних із різними інструментами – поширенням інформації, міжнародним телерадіомовленням, культурними та освітніми програмами); 2) відносин США з СРСР, зокрема ефективності «війни ідей» засобами культурної дипломатії та міжнародного радіомовлення [145, с. 281-282]. Американська громадська дипломатія цього періоду нерідко піддавалася критиці, її розцінювали як діяльність, ефективність якої не є очевидною, і яка не є виправданою з огляду на значні обсяги її фінансування. Більше того, вся історія громадської дипломатії супроводжується її трактуванням зі сторони опонентів як «чергової варіації пропаганди». Така позиція формується й через фактичні особливості американської громадської дипломатії у поствоєнний період, головно, зважаючи на чітке розмежування внутрішньої та зовнішньої аудиторій, заборону транслювати передачі міжнародного радіомовлення для власного населення (це обмеження встановлене законом Сміта-Мандта про інформаційний і освітній обмін,

прийнятим у 1948 р.) [179, с. 73]. Слід зазначити, що тогочасні американські високопосадовці далеко не завжди відокремлювали громадську дипломатію від пропаганди [254, с. 331], а розглядали останню як легітимний та важливий інструмент політики і предмет наукових досліджень [165, с. 52]. Вищезазначені тематичні напрями критики залишаються актуальними і до сьогодні та вливають на зміст сучасних теорій громадської дипломатії, про які йтиметься далі.

Інтенсивність обговорення та здійснення громадської дипломатії у різні періоди Холодної війни, а також після її завершення напряму залежали від сприйняття конкретними президентами США та їхніми адміністраціями цього політичного явища. Зокрема, діяльність президента Джона Ф. Кеннеді відзначалася переосмисленням підходів та новими ініціативами у сфері громадської дипломатії, окремі з яких лише у XXI ст. стали невід'ємними атрибутами дипломатичної діяльності. Головно це стосується зміни риторики – повідомлення стають м'якшими та зорієнтованими на людей, містять переконливі та стримані аргументи, звертаються до здорового глузду і почуттів, а не до «низьких» інстинктів та емоцій [254, с. 114; 35, с. 26]. Спілкування з іноземною аудиторією поступово перетворювалося на професійне завдання не тільки для кожного працівника дипломатичної служби, а й членів їхніх сімей. До прикладу, створювалися спеціальні програми для залучення дружин дипломатів до громадської дипломатії, а перша леді Жаклін Кеннеді відігравала роль впливового символу американських ідеалів і цінностей [130, с. 2]. Важливо, що коло учасників громадської дипломатії на цьому етапі значно розширилося чи не до кожного американського громадянина. У своїй інавгураційній промові Дж. Ф. Кеннеді звернувся до американців із відомими словами: «Не питайте, що ваша країна може зробити для вас, а що ви можете зробити для вашої країни», а також «що ми разом можемо зробити для свободи людини» [254, с. 117]. З цього часу Америка претендує на роль лідера усього «вільного світу» та партнера усіх нових незалежних держав у їхній боротьбі за свободу

та розвиток. Президент Дж. Ф. Кеннеді особливо цікавився питанням іміджу США за кордоном та зазвичай розпочинав робочий день із ознайомлення з матеріалами світової преси [123, с. 1]. За часів його адміністрації було зініційовано та засновано нові урядові структури – Корпус миру (Peace Corps) та Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), які й сьогодні є лідерами громадської дипломатії у світі. Тоді ж главою USIA призначено визначного журналіста та одного з перших ведучих телевізійних новин – Едварда Р. Мерроу, популярність котрого повинна була підвищити статус цієї установи серед владних структур держави.

Продовження ідеологічної боротьби у 70-80-их роках. XX ст. позначилося на якості американської громадської дипломатії. У період президентства Джиммі Картера акценти змістилися на проголошення захисту прав людини у кожній країні як головного пріоритету зовнішньої політики США [254, с. 117-124]. Адміністрація Рональда Рейгана також надавала значну увагу інструментам громадської дипломатії та спрямовувала на її впровадження значні ресурси. Одним із ключових завдань тогочасної громадської дипломатії стало поширення демократії, у тому числі й за допомогою новоствореного у 1983 р. органу – Національного фонду на підтримку демократії (NED). Після розпаду Радянського Союзу відбулося деяке послаблення американських ініціатив у сфері громадської дипломатії, а влада США зіштовхнулася із необхідністю реформування існуючої системи поширення інформації у світі, який концептуально змінився [35, с. 34].

У часи адміністрації Дж. В. Буша очевидним стало зростання антиамериканських настроїв, навіть у тих країнах, які традиційно вважалися союзниками США. Теракти 11 вересня 2001 р. та війна з тероризмом визначили формування порядку денного та змістили увагу влади на користь жорсткої сили. На тлі помітних розходжень між реальними кроками адміністрації та меседжами громадської дипломатії імідж та довіра до США переживали не найкращі часи [198, с. 75-77]. З такими ж викликами довелося

зіштовхуватися й адміністрації Барака Обами після здобуття ним влади у 2009 р.

Ще під час виборчої кампанії Б. Обама критикував політику «жорсткої сили» Дж. В. Буша та підкреслював необхідність застосування нової концепції «розумної сили», у межах якої важливе місце займає саме громадська дипломатія [30]. Гілларі Клінтон – Державний секретар першої адміністрації Б. Обами у своїй промові 2009 р. говорить про використання «розумної сили» як про «широкий перелік засобів – дипломатичних, економічних, воєнних, політичних, правових та культурних, які є у розпорядженні та з яких необхідно обирати відповідний засіб чи поєднання засобів для кожної конкретної ситуації» [132, с. 1-2, 9]. Президент Б. Обама особисто долучається до реалізації громадської дипломатії та звертається зі своїми промовами до населення, передусім мусульманського світу. Він пропонує відмовитися від політики конфронтації, натомість здійснювати зведення «нових мостів» між Америкою та іншими народами, об’єднати зусилля задля поглиблення співробітництва та боротьби з екстремізмом.

Можна виокремити такі основні характеристики нової стратегії громадської дипломатії уряду Б. Обами. Перш за все – це широке залучення громадськості у межах дипломатичної діяльності. Громадська дипломатія розуміється вже не як особливий вид діяльності службовця, а як робота, що її дипломат повинен виконувати більшу частину свого часу. Крім того, наголос зроблено не на створенні нових концепцій чи організацій, а на ефективності та заохоченні нової культури комунікації [144, с. 352-353; 137, с. 8]. Ще однією особливістю є поглиблене розуміння процесів у інших державах, на основі вивчення іноземних аудиторій, їхніх цінностей та дій. У сфері відстоювання національних інтересів акценти зміщуються із ведення «війни ідей» до подолання розриву між очікуваннями іноземних аудиторій та діями, які може собі дозволити адміністрація [144, с. 361]. Важливою ознакою громадської дипломатії США з часів Держсекретаря Г. Клінтон стало активне використання нових інформаційних та комунікаційних

технологій, у результаті чого американські дипломати з'являються у соціальних мережах (Twitter, Facebook). Зокрема, за даними Інституту світової політики кількість підписників у мережі Twitter президента Б. Обами у 2012 р. перевищила 20 млн. чол. [32, с. 3; 71, с. 375]. Одним із найуспішніших у цій сфері також вважають колишнього американського посла в Росії М. Макфола, за свідченням якого саме Г. Клінтон переконала його створити обліковий запис у цій мережі [243]. Його популярність здебільшого зумовлена відкритістю та готовністю вести діалог із пересічними громадянами, на відміну від більшості кар'єрних дипломатів.

Інноваційні підходи Б. Обами та Г. Клінтон до реалізації громадської дипломатії зумовили високі оцінки зі сторони експертного середовища у 2008-2012 рр. У цей час спостерігається значне покращення ставлення до США у світі, чому сприяють й особисті якості вказаних лідерів. Президент Б. Обама здобуває імідж прихильника «м'якої сили» та виваженого підходу до вирішення міжнародних проблем.

Однак у період другої президентської каденції Б. Обами посилюється критика його рішень та стають очевидними слабкі місця стратегій зовнішньої політики загалом. З одного боку, невдачі пояснюються істотними відмінностями між риторикою президентської адміністрації та реальними діями. Так Б. Обаму критикують за продовження політики Дж. В. Буша, імперіалізм, дотримання позиції винятковості США та відповідне ставлення до інших країн, що відображається на настроях їхнього населення [231, с. 2]. З іншого боку, зростає невдоволення через готовність Б. Обами вести діалог із країнами, які є ідеологічними суперниками та протиставляють себе США. Така позиція розцінюється консервативними колами як вияв слабкості держави й президентської адміністрації [7, с. 13], яка, певною мірою, стимулює ворожі режими до ескалації протистояння і посилення антиамериканських настроїв серед власного населення [95]. Цей аргумент використовується для обґрунтування необхідності застосування жорсткої сили, а не громадської дипломатії, незважаючи на її значний потенціал.

Великий досвід спілкування з іноземними аудиторіями є і у багатьох інших країн, які намагаються впливати на регіональні та глобальні світові процеси. Впродовж останніх десятиліть усе більше держав світу створюють власні структури і механізми громадської дипломатії на основі відповідних науково-теоретичних напрацювань. Інституціоналізована діяльність впливових європейських держав – Франції, Німеччини та Великобританії з метою поширення своєї культури та мови за кордоном має тривалу історію, яка розпочинається зі створення ключових організацій – Альянс Франсез (1883 р.), Німецької академії, згодом Ґете-Інституту, (1925 р.) та Британської Ради (1934 р.). Ці організації продовжують свою діяльність у всьому світі й сьогодні та сформували власне бачення стратегії громадської дипломатії, яке дозволяє їм ефективно вирішувати завдання поширення своєї культури і мови, поглиблення обізнаності з процесами в різних країнах та налагодження стабільних зв’язків на рівні громадянського суспільства й спеціалістів. Помітними також є ініціативи держав «середньої сили», як-от Канади, Нідерландів, Швеції, Японії, Австралії, репутація яких щодо поширення демократії не є знівельованою застосуванням силових засобів та переслідуванням егоїстичних інтересів. Громадська дипломатія цих держав зорієнтована насамперед на забезпечення досягнення прагматичних зовнішньополітичних цілей та залежить від обраного поточним урядом курсу, а також від тем актуальних суспільних дискусій, проте, як правило, охоплює й питання демократизації [3, с. 73-76; 135, с. 12].

Також варто згадати своєрідне розуміння громадської дипломатії впливових недемократичних держав, насамперед Китаю та Російської Федерації. Громадська дипломатія Китаю отримала нові поштовхи для розвитку з початку 1970-их років. Відтоді вона невіддільно пов’язана з модернізацією держави, забезпеченням економічного прогресу та гарантуванням інвестицій [209, с. 289]. У XXI ст., незважаючи на утиски свободи слова у Китаї, все частіше звучать пропозиції про необхідність трансформації його громадської дипломатії у форматі відкритого

інформаційного суспільства та сучасних американських концепцій [271]. Протилежними є тенденції у Росії, яка не скористалася нагодою сформувати після розпаду СРСР привабливий імідж багатонаціональної країни рівних можливостей [73, с. 86], а натомість схиляється до конфронтаційних сценаріїв із використанням агресивної пропаганди. Це все більше віддаляє її інформаційну закордонну політику від того, що позначається терміном «громадська дипломатія».

Повернемося до питання визначення громадської дипломатії, а також спробуємо виділити основні характеристики та особливості цього явища у зіставленні з іншою суміжною інформаційною діяльністю. Як уже зазначалося, концепція громадської дипломатії виникла і спершу розвивалася у США. У розумінні, близькому до сучасного, цей термін уперше вжив американський дипломат і декан Школи права та дипломатії імені Флетчера Університету Тафта Едмунд Галіон у зв’язку з відкриттям в університеті центру громадської дипломатії Едмунда Мерроу у 1965 р. [265, с. 3; 13, с. 108]. У той час термін застосовувався для позначення широкого спектра діяльності, пов’язаної із культурною пропагандою і централізованим інформуванням іноземного населення [156, с. 310; 124, с. 327]. Насправді ж його використання багато в чому було зумовлене негативним сприйняттям слова «пропаганда» серед населення. Втім, термін «громадська дипломатія» закріпився у вжитку, у тому числі й завдяки тому, що відображав тенденції трансформації усієї дипломатичної діяльності. Як зазначає Н. Калл, ціль і традиційної дипломатії, і громадської є спільною – управління міжнародним середовищем зі сторони міжнародного актора. Однак у випадку традиційної дипломатії ідеться про роботу з іншим міжнародним актором, а громадська дипломатія – націлена на іноземну громадськість [126, с. 12]. Іншими особливостями останньої є широке коло учасників, а також своєрідні засоби та інструменти провадження.

Уже перші визначення громадської дипломатії демонструють її різноплановість. Зокрема, Центр Е. Мерроу у 1960-их роках трактує її як

діяльність, що охоплює «виміри міжнародних відносин поза традиційною дипломатією, формування зі сторони уряду громадської думки в інших країнах, взаємодії приватних груп та інтересів в одній країні з такими ж у іншій, транскордонний потік інформації та ідей» [90]. На цьому ж етапі окреслюються різні напрями розуміння завдань американської громадської дипломатії. Для першого – характерний практичний підхід, який передбачає вплив на іноземну громадськість за допомогою переконання і пропаганди з метою отримання відносно швидкого результату через тиск цієї громадськості на владу у прийнятті зовнішньополітичних рішень. Другий – акцентує увагу на довгострокових цілях, культурній діяльності, створенні сприятливого клімату взаєморозуміння [225, с. 139-140].

На думку Б. Ґреґорі, дослідження академічних витоків громадської дипломатії було б також неповним без урахування впливу відомих наукових шкіл, започаткованих видатними мислителями сучасності. Одна з них пов’язана з дослідженнями канадських науковців Маршалла Маклуена і Ґарольда Інніса щодо впливу комунікаційних технологій на суспільні відносини, а отже, й на дипломатичну діяльність (йдеться про зникнення кордонів, появу нових акторів, «розмивання» основ представницької демократії) [145, с. 281; 34, с. 231-232, 396]. Їхні роботи стали знаковими у подальшому вивченні особливостей суспільної комунікації, ролі медіа та, очевидно, відобразилися на розвитку уявлень про громадську дипломатію. Друга – сформована дослідженнями Юрґена Габермаса, пов’язаними з питаннями громадської сфери та комунікативної дії. З-поміж них для громадської дипломатії важливими є напрацювання, що стосуються інтеграції суспільства через взаєморозуміння, особливостей формування громадської сфери, міжкультурного діалогу, шляхів порозуміння у стратегічній комунікації [145, с. 281].

Упродовж останніх десятиліть із поглибленням розуміння трансформаційних процесів у світі та усвідомленням ролі у них засобів масової комунікації дослідження громадської дипломатії поширилися на

більшість країн світу [126, с. 17]. Це, з-поміж іншого, дало змогу відійти у них від прив'язки до зовнішньополітичних інтересів США, спадку Холодної війни, а натомість продемонструвало життєздатність цієї концепції та її спроможність адаптуватися до умов різних часових періодів та регіонів. У сучасних визначеннях громадської дипломатії такі дослідники, як Ґ. Мелоун, Г. Фредерік, намагаються охопити передусім її різноманітні цілі (наприклад, «вплив на спосіб мислення» іноземної аудиторії та, у результаті, на їхній уряд чи «досягнення розуміння іншими ідей та ідеалів народу, його інституцій і культури, а також національних цілей і політики») [140, с. 57]. Зміст ще одного підходу, представленого Г. Кошвіцом, полягає у визначенні поряд із головною метою громадської дипломатії (якою, у кінцевому результаті, є вплив на поведінку міжнародного актора) також і низки вторинних цілей, як-от: здійснення інформаційного обміну, нівелювання негативних кліше й упереджень, формування прихильного ставлення до зовнішньої політики країни, її суспільного устрою, а також укріплення позитивного іміджу держави [225, с. 139]. Важливою проблемою також є окреслення кола суб'єктів, пов'язаних із її реалізацією. На думку Б. Ґреґорі ними є «держави, об'єднання держав, деякі внутрішньодержавні та недержавні актори», які використовують громадську дипломатію для поглиблення розуміння культур, взаємовідносин та поведінки, побудови та управління стосунками і впливу на погляди та мобілізацію дій із метою просування власних інтересів та цінностей. [176, с. 2]. Таке розуміння невіддільно пов'язане з концепцією нової громадської дипломатії, яку розглянемо далі.

Один із способів, за допомогою якого можна охарактеризувати громадську дипломатію як явище, полягає в окресленні чітких меж між нею та іншими видами інформаційної діяльності, тобто у визначенні, чим не є громадська дипломатія [265, с. 4]. У цьому контексті насамперед важливо встановити співвідношення громадської дипломатії та пропаганди. Як уже зазначалося, із часу свого зародження громадську дипломатію порівнювали і

ототожнювали з пропагандою. І сьогодні розбіжності між ними є доволі нечіткими на практиці [59, с. 104] та є предметом досліджень багатьох науковців.

У результаті ворожих інформаційних кампаній, які супроводжували практично кожен міжнародний конфлікт, колись нейтральний термін «пропаганда» отримав багато негативних конотацій у суспільній свідомості і політичному дискурсі (хоча інколи він і зараз вживається у нейтральному, а то й позитивному значенні – наприклад, у виразі «пропаганда здорового способу життя»). Агресивна пропаганда у різноманітних формах широко застосовувалася в СРСР та нацистській Німеччині і відігравала ключову роль для цих та багатьох інших тоталітарних режимів. Під час Холодної війни поширеною була практика держав позначати свою власну діяльність термінами «громадська дипломатія» чи «інформаційні кампанії», тоді як ініціативи супротивників називати «пропагандою», використовуючи при цьому негативні епітети. Однак таке розмежування явно не базується на раціональних критеріях, що підтверджує Р. С. Захарна, зазначаючи, що американцям було властиво «називати політичні повідомлення «пропагандою» чи «громадською дипломатією» не на основі фактичного змісту чи технічних особливостей, а швидше залежно від їхнього джерела» [268, с. 78].

Сукупність різних загальнонаукових та політологічних визначень пропаганди створює передумови для виділення основних характеристик цього явища у сучасних реаліях. Основною його ознакою є маніпулювання інформацією, яке охоплює багато різноманітних методів, включно із дезінформацією. Також пропаганда подає аргументи вибірково – невиправдано виділяючи одні факти і залишаючи поза увагою інші. Вона передбачає односторонній вплив на цільову аудиторію, намагається сформувати односторонню позицію, відвернути увагу чи викликати недовіру до інших джерел інформації [49]. У теорії виділяють такі види пропаганди: «чорна пропаганда» (джерело походження котрої інше, ніж зазначене), «сіра

пропаганда» (джерело походження не вказане), «біла пропаганда» (декларує реальне джерело походження) [124].

Власне і зміст найбільш поширеного напряму критики громадської дипломатії полягає у тому, що вона насправді є модернізованою версією «білої пропаганди». Відповідно до цього, як зазначає Ґ. Беррідж, громадська дипломатія – це «просто евфемізм для пропаганди, оскільки уряди, які здійснюють пропаганду, не можуть так її називати через асоціацію із чимось негативним, злим і брехливим» [105]. Із такою думкою складно погодитись. Насамперед, завданнями громадської дипломатії є покращення розуміння цінностей країни, її політики та культури, створення позитивного іміджу, налагодження стабільних відносин між державами і народами на основі взаємної довіри і прогнозованості. Хоча громадська дипломатія переслідує і короткострокові цілі, все ж довгострокові перспективи покладені в основу кожної ефективної її стратегії. У сучасному світі не варто сподіватися, що лише наша інформація буде визначальною для формування позиції та поведінки аудиторії. У кінцевому результаті інформаційна політика на основі маніпуляцій і пропаганди виявить свої слабкі сторони та навіть може мати зворотний від бажаного ефект.

У контексті цього питання Дж. Р. Келлі виділяє три моделі громадської дипломатії, які базуються на таких трьох підходах – інформуванні, впливі та залученні аудиторії. Пропагандистський стиль спілкування може реалізовуватися у межах другого підходу та відзначається агресивною природою управління аудиторіями, підштовхуванням громадськості до певної думки, застосуванням низки інструментів уведення аудиторії в оману – від ненав’язливого переконання до явної маніпуляції фактами [155]. Такий підхід є досить ефективним у коротко- чи середньостроковій перспективі та може бути виправданим в умовах війни, оскільки є складовою її психологічного виміру. Проте у мирний час він здатний спричинити значне погіршення іміджу суб’єкта міжнародних відносин та втрати до нього довіри.

Можемо зробити висновок, що елементи «білої пропаганди» можуть бути присутніми у громадській дипломатії за певних виняткових обставин (наприклад, за необхідності ведення контрпропаганди). Але значна частина важливих інструментів громадської дипломатії, як-от культурні обміни, освітні програми, слабо узгоджуються з пропагандою та виходять за її межі. У цьому контексті варто погодитися із твердженням Я. Меліссена про те, що «громадська дипломатія є вулицею із двостороннім рухом, вона подібна до пропаганди у сенсі спроб переконати людей як потрібно думати, однак головна відмінність полягає у здатності громадської дипломатії слухати, що люди хочуть сказати, а це є зовсім не властиво пропаганді» [177, с. 18]. В інформаційну епоху такі категорії як пропаганда стають занадто вузькими для позначення усього різноманіття відносин між дипломатами й іншими офіційними особами з однієї сторони, та все більш активною іноземною громадськістю – з іншої. Окрім того, термін «пропаганда» не пов'язаний із дипломатією та не є продуктивним у сенсі дослідження трансформації дипломатичної діяльності у XXI ст. Натомість, як уже зазначалося, термін «громадська дипломатія» відображає тенденції посилення ролі громадськості та зміщення централізованого державного управління у цій сфері на другий план. Як зазначає Дж. С. Най, надмірний урядовий контроль або навіть його видимість можуть підірвати довіру до багатосторонніх мереж, які стають невід'ємним атрибутом нової громадської дипломатії [40]. Зважаючи на перенасичення інформаційного поля для пересічної людини, саме довіра до певних джерел інформації (яка виникає у результаті тривалих взаємовигідних та позитивних відносин) є тим орієнтиром, який полегшує процес формування позиції щодо конкретної ситуації та прийняття рішення. З іншого боку, ця довіра до держави, її медіа, бізнесу та НУО є важливим показником для оцінки ефективності її громадської дипломатії, але аж ніяк не пропаганди. Метою останньої є швидше викликати недовіру до супротивника та його інституцій, використовуючи для цього й новітні комунікаційні засоби.

Розглядаючи питання трансформації громадської дипломатії у сучасний період, варто зазначати, що у сучасній політичній науці це поняття тісно пов'язане з представленою у 1990 р. американським політологом Дж. С. Наєм концепцією «м'якої сили» (soft power) [189, с. XI] – здатності досягати бажаного на основі добровільної участі, а не за допомогою примусу. Дж. С. Най виокремлює три джерела «м'якої сили» держави: культуру (у випадку її привабливості для інших), політичні цінності (якщо вони визначають зміст зовнішньої та внутрішньої політики) та зовнішню політику (якщо її визнають легітимною та авторитетною з огляду на мораль) [189, с. 11]. Іншими словами, країна володіє м'якою силою, якщо: 1) її культура та цінності відповідають домінуючим глобальним нормам, 2) вона має доступ до багатьох комунікаційних каналів, за допомогою яких можна впливати на подачу матеріалу глобальними медіа, 3) її репутація посилюється відповідною поведінкою усередині держави та за її межами [195, с. 52]. У сучасних реаліях увага до питання м'якої сили у більшості держав зумовлена світовими тенденція глобалізації та інформатизації. Однак у кожній конкретній країні розвиток системи зміцнення її м'якої сили безпосередньо залежить від політичних поглядів правлячої адміністрації. Наприклад, такі американські президенти, як В. Вілсон, Ф. Рузвельт та Дж. Кеннеді ще у свій час розуміли, що здатність приваблювати інших та впливати на їхні переконання є значущим елементом сили держави, на відміну від їхніх опонентів, котрі недооцінювали важливість думки світової спільноти та враховували лише фактор військової та економічної могутності [188, с. 96].

Наявність у держави м'якої сили залежить від багатьох чинників, які впливають на її формування протягом тривалого часу. США займає лідерські позиції у цій сфері – значна частина найбільших розважальних та медіа корпорацій є американськими або ж мають тісні зв'язки зі США. Деяким іншим країнам, насамперед Індії, Китаю, Бразилії, Росії, також вдалося досягнути помітних результатів у такій діяльності [241, с. 6-21]. Однак

конкуренція за увагу аудиторій стає все напруженішою, а громадська дипломатія є одним із головних засобів нарощування м'якої сили. Слід зазначити, що не варто ототожнювати громадську дипломатію із власне м'якою силою. Існують держави, м'яка сила яких не базується на громадській дипломатії і, навпаки, можна реалізовувати громадську дипломатію та не володіти м'якою силою (як, наприклад, Північна Корея) [126, с. 15]. У контексті цієї проблематики Дж. С. Най зазначає, що громадська дипломатія, яка «виродилася у пропаганду», не тільки не здатна переконати, але й може суттєво зашкодити м'якій силі [188, с. 108]. Проте у більшості випадків правильно вибудувані стратегії громадської дипломатії, які здійснюються за допомогою практично всього арсеналу її інструментів, ведуть до приросту м'якої сили.

Оновленою концепцією Дж. С. Ная, що втілює здатність міжнародного актора вдало поєднувати елементи жорсткої та м'якої сил, є уже раніше згадана концепція розумної сили [187, с. 160], яка свого часу була проголошена важливою складовою зовнішньої політики Б. Обами. Після терактів 11 вересня 2001 р. стало очевидно, що м'яка сила не здатна вирішити всі проблеми і не змінить політику радикальних противників, зокрема таких, як Талібан чи Аль-Каїда. З іншого боку, їй немає альтернативи, коли йдеться про такі цілі, як поширення демократії, захист прав людини чи розвиток громадянського суспільства в інших країнах [187, с. 161]. Стосовно ж громадської дипломатії, то в межах концепції розумної сили, вона також повинна ставати більш продуманою та гнучкою. Для того, щоб така діяльність приносила результати, її необхідно постійно вдосконалювати на основі дослідження суспільних процесів та реальності, яка швидко змінюється. Отже, громадська дипломатія має базуватися на «розумних» теоріях, моделях і методах та враховувати той факт, що її цільові аудиторії також стали «розумнішими» (з вищим рівнем освіти, з доступом до всіх можливих джерел інформації та здатністю до певної міри розпізнавати маніпуляції) [262, с. 113].

Варто також згадати ще одну концепцію адаптації політичної діяльності до умов інформаційного суспільства, яка виникла у кінці 1990-их років під назвою «ноополітика» (noopolitik). Автори цього терміна – експерти провідного американського аналітичного центру «RAND Corporation» Дж. Арквілла та Д. Ронфельдт, протиставляють її більш традиційному підходу – «реальній політиці» (realpolitik), яка опирається на реальні умови та можливості міжнародного актора, виражені, в основному, у вимірах жорсткої сили [96, с. 47]. На противагу останній, ноополітика базується на первинності ідей, цінностей, норм та етики, а, отже, може розглядатися як теоретичний фундамент та обґрунтування для громадської дипломатії поряд із концепцією м'якої сили [140, с. 61].

На основі згаданих теоретичних підходів у XXI ст. сформувалася концепція нової громадської дипломатії, що є реакцією на трансформацію процесів комунікації міжнародних акторів із іноземною аудиторією у нових реаліях. Вона зародилася спочатку у вигляді загальних прогнозів розвитку сфери міжнародної комунікації, а згодом набула конкретизації завдяки врахуванню практичного досвіду, насамперед у роботах Н. Калла, Я. Меліссена, Дж. С. Ная та інших. Основними чинниками, які найбільше вплинули на формування нової громадської дипломатії, можна вважати поширення нових технологій та збільшення кількості і значимості міжнародних неурядових акторів. За таких умов старе розуміння громадської дипломатії з акцентуванням на державні ЗМІ, контрольовані ієрархічним урядовим апаратом, не відповідає вимогам сучасності, обмежує можливості держав і зменшує їхню конкурентоздатність. У наступних розділах роботи вплив громадської дипломатії на процеси демократизації досліджується через призму згаданих нових підходів.

Для забезпечення всебічного розгляду питання слід коротко зупинитися й на позиціях сучасних теоретиків (Р. Робін, Ґ. Сассман), котрі критикують громадську дипломатію, вважаючи її неефективною та недоцільною. Основний напрям такої критики зумовлений політикою США

та особливо посилився у час так званої війни з тероризмом. Тоді американську владу часто звинувачували у тому, що вона продовжує мислити категоріями Холодної війни і підмінила боротьбу з комунізмом війною з тероризмом, використовуючи для цього ті ж самі стратегії громадської дипломатії [212, с. 347]. Іншими словами, громадська дипломатія використовується для прикриття жорсткої сили та є неадаптованою до змін, що відбулися після розпаду біполярної системи міжнародних відносин. На нашу думку, з такою позицією не можна погодитися, оскільки громадська дипломатія уже давно практикується та теоретично осмислюється поза межами США. Тому вказана критика стосується власне американської зовнішньої політики, а не громадської дипломатії як концепції. Окрім того, впродовж двох останніх десятиліть у дискурсі громадської дипломатії з'явилося чимало нових напрацювань та ідей, які дозволяють характеризувати її як таку, що відповідає вимогам нашого часу. Самі ж США з часів Дж. В. Буша істотно трансформували свою діяльність у цьому руслі.

З іншого боку, прихильники традиційного підходу в зовнішній політиці та дипломатії (Ґ. Беррідж, П. Шарп) розглядають громадську дипломатію лише як новомодне віяння, ефективність котрого не доведена та яке має мало спільного з «реальною роботою» [176, с. 7]. Поряд із цим, стверджується, що різноманітні учасники, залучені до нової громадської дипломатії, не є такими ж кваліфікованими як професійні державні службовці. Їх складно контролювати, а, отже, результати цієї діяльності можуть виявитися непрогнозованими, відтак не завжди позитивними. Однак спроба охопити нову реальність старими засобами може негативно позначитися на міжнародній впливовості держави. У всякому разі, як зазначає Я. Меліссен, будь-яку критику громадської дипломатії слід розцінювати позитивно, зокрема як нагадування про можливість неоднозначного її сприйняття іншими та як поштовх для удосконалення такої діяльності [176, с. 6].

Підсумовуючи сказане вище, можемо зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку громадська дипломатія є важливою складовою зовнішньополітичної діяльності держав, а також інших впливових на світовій арені суб'єктів, яка має на меті реалізацію їхніх стратегічно важливих інтересів, включаючи й поширення демократії, та передбачає вплив і взаємодію з різними зовнішніми цільовими аудиторіями громадськості.

2.2. Сутнісні характеристики та інституційні засади громадської дипломатії

Дослідження особливостей використання інструментарію громадської дипломатії з метою демократизації слід розпочати з розгляду сутнісних характеристик та інституційних засад власне громадської дипломатії. У цьому контексті варто зупинитися на характеристиках таких її основних складових як цілі, активні учасники в межах інституційної системи суб'єкта світової політики, а також аудиторії, на яких спрямована така діяльність.

Щодо цілей заходів громадської дипломатії, то вони можуть бути різноманітними, залежно від становища держави на міжнародній арені та її зовнішньополітичних пріоритетів. Стратегії громадської дипломатії найвпливовіших міжнародних акторів із значним досвідом у цій сфері, як-от США, Великобританії, Франції, охоплюють широкий спектр цілей. Фактично будь-яка зовнішньополітична ініціатива може підкріплюватися або вже підкріплюється заходами громадської дипломатії. Натомість інші держави зосереджуються на окремих, чітко визначених завданнях, здійснюючи вплив на іноземні аудиторії. На основі вивчення теорії та практики громадської дипломатії різних країн політичної карти світу спробуємо окреслити загальні цілі такої діяльності, властиві сучасним міжнародним акторам.

Насамперед варто згадати найпростіше завдання громадської дипломатії – інформування іноземної аудиторії про власну країну, її

культуру й традиції та сприяння доступу до відповідних джерел інформації [162, с. 9]. Це дозволяє державі зайняти свою нішу в інформаційному полі за кордоном і закласти фундамент для досягнення інших стратегічно важливих цілей, передусім побудови позитивного іміджу. Останнє передбачає розробку вже складніших механізмів упровадження та застосування ширшого спектра засобів для досягнення поставленої мети, однак усе ж залишається переважно одностороннім впливом. Побудова іміджу держави часто перетинається з економічними інтересами, намаганням «продати» певні аспекти своєї привабливості, зокрема у сфері туризму, чи підвищити довіру до власних економічних агентів загалом. Прикладом цього є презентація Німеччини на міжнародній арені як «землі поетів і мислителів», а, отже, країни, що здатна продукувати нові ідеї та інноваційні продукти [256].

Іншою ціллю громадської дипломатії, яка пов’язана з національною безпекою і обороною, є протидія ворожій пропаганді. Вона актуалізується в умовах інформаційного протиборства між міжнародними акторами та повинна узгоджуватися чи доповнюватися збройними й зовнішньополітичними інструментами тиску згідно з загальноприйнятими нормами міжнародного правопорядку [259, с. 460]. Окремо слід виділити політичні цілі громадської дипломатії. Вони охоплюють як пропагування певних політичних рішень серед іноземного населення з метою подальшого їхнього впливу на публічну владу, так і підтримку ініціатив міжнародного значення, як-от: захист прав людини, охорона довкілля, демілітаризація тощо. Актуальним прикладом цього є громадська дипломатія впливових міжнародних неурядових організацій (які набувають статусу суб’єкта світової політики, а, отже, й суб’єкта громадськї дипломатії), а також окремих держав, спрямована на заохочення членства у Міжнародному кримінальному суді та визнання його юрисдикції над міжнародними злочинами [271, с. 385].

Найбільш стратегічною та далекосяжною ціллю є поширення власних цінностей, способу життя, мислення, бачення назрілих проблем і шляхів їхнього вирішення. У політичному вимірі вона проявляється у намаганнях вплинути на трансформацію усієї політичної системи іноземної держави чи її окремих елементів. Результати такої діяльності не завжди є очевидними, інколи їх важко передбачити, проте досягнення успіху в цій сфері може забезпечити довгострокове домінування суб'єкта впливу на міжнародній арені. У цьому контексті важливо зазначити, що не кожна держава, зважаючи на історичні, культурні й ідеологічні особливості, здатна запропонувати іншим привабливі ідеї та цінності, які мають достатній потенціал, аби стати у перспективі універсальними.

Зважаючи на те, що загальновизнаним пріоритетом діяльності Заходу протягом уже тривалого часу є утвердження і підтримка демократії, це позначається на зовнішній політиці західних держав і організацій загалом та на їхній громадській дипломатії зокрема. Сьогодні демократія є однією із найважливіших політичних цінностей та мірилом доцільності діяльності сучасних політичних суб'єктів. Так, наприклад, у США завдання зі сфери просування демократії у світі закріплене у численних нормативних документах різного рівня. Положення законодавчих актів, згруповані у частині 89 «Поширення демократичних цінностей» розділу 22 «Зовнішні відносини і зв'язки» Кодексу США, визначають поширення свободи і демократії у закордонних країнах як основоположну складову зовнішньої політики цієї держави та окреслюють відповідні завдання і структури в межах Державного департаменту [249]. Також у 2004 р. у США було прийнято Закон «Про підтримку і поширення демократії у міжнародних організаціях» [254, с. 503].

Теоретичним підґрунтям розгляду згаданих завдань громадської дипломатії у межах зовнішньої політики США протягом останнього століття є концептуальні засади лібералізму та реалізму. На думку представників лібералізму, починаючи з Вудро Вільсона, політичний режим прямо впливає

на зовнішню політику і лише демократичні держави можуть мирно співіснувати протягом тривалого часу, успішно співпрацюючи у різних сферах. У ліберальному розумінні поширення демократії вигідне передусім США і є важливим для забезпечення власної національної безпеки. Протилежною є позиція реалістів, котрі першочерговим пріоритетом держави визначають нарощення силового потенціалу та створення альянсів із сильними державами (зокрема й авторитарними), а у демократизації інших держав убачають загрозу для стабільності та домінування США [174, с. 12]. Незважаючи на впливовість ідей реалізму, політика урядів усіх останніх президентів США стабільно демонструє прихильність до ідеї поширення демократії в усьому світі. На думку провідного американського науковця у сфері демократизації, посла США у Росії у 2012-2014 рр. Майкла Макфола, демократія як конститутивна норма Заходу сьогодні є сильна як ніколи та однаково важлива для зовнішньополітичної діяльності західних держав по обидва боки Атлантики [169, с. 2]. Насправді ж необхідність демократизації можна виводити й з позицій реалізму, оскільки поширення демократичних принципів сприяє досягненню багатьох прагматичних цілей у різноманітних сферах. Зокрема рівень демократії тісно корелює з економічним розвитком, соціальним благополуччям, стабільністю у тому чи іншому регіоні, а проблеми, які створює укріплення авторитаризму, в умовах глобалізації поступово поширюються на інші країни і регіони.

Подібно й держави-члени Європейського Союзу у положеннях щодо зовнішніх дій Договору про ЄС визначають демократію першою у переліку принципів, якими керується Союз на міжнародній арені. У списку цілей зовнішньої політики зміцнення і підтримка демократії, верховенства права та прав людини фігурують відразу ж після гарантування національних інтересів безпеки, незалежності і цілісності держав та випереджають економічні, миротворчі й інші не менш важливі цілі [24, ст. 21]. Після закінчення Холодної війни у Європі відбулася значна активізація діяльності у сфері поширення демократії у цій частині світу та поза її межами. Як зазначає

Л. Ллойд, серед численних європейських організацій, створених після 1989 р., які є дієвими на міжнародній політичній арені, близько 70% займаються питаннями сприяння демократії [164, с. 554]. Очевидно, що далеко не вся багатогранна діяльність та різноманітні інституції у сфері поширення демократії мають пряме відношення до громадської дипломатії. Як правило, для громадської дипломатії та поширення демократії створюються окремі внутрішні та зовнішні структури (про які мова піде далі), однак їхня діяльність тісно переплітається та знаходиться під контролем відомств закордонних справ. Далеко не всі службовці, задіяні в громадській дипломатії, вважають поширення демократії своїм пріоритетним завданням. Проте, за сучасних умов, стає зрозуміло, що неузгодженість громадської дипломатії і політики просування демократії завдає шкоди їм обом, і навпаки, їхнє поєднання здатне примножити бажаний ефект [107, с. 71-72]. Зокрема поширення демократії розглядається як одне з головних питань, що визначає зміст сучасної західної громадської дипломатії, поряд із глобальними проблемами людства і питаннями національної та міжнародної безпеки [166, с. 8]. У свою чергу, важливість громадської дипломатії у справі підтримки демократизації зумовлена її стратегічним характером, особливими методами і завданнями, а також різноманітністю цільових аудиторій.

Таким чином, становлення демократії у державах світу є однією з головних офіційно визначених цілей громадської дипломатії багатьох держав і міжнародних організацій Заходу. Зокрема в американському законодавстві стосовно надання допомоги іншим країнам указано, що одним із засобів підтримки розвитку демократії та вільного суспільства є міжнародні обміни й інші форми громадської дипломатії. Пряме відношення до громадської дипломатії має передбачена законом допомога для неурядових організацій, незалежних медіа тощо [246]. Поширення свободи, демократії та прав людини входять до переліку завдань Державного департаменту в сфері громадської дипломатії [248]. Подібні положення про

підтримку розвитку громадянського суспільства задля демократизації як складової громадської дипломатії є і у законодавстві Європейського Союзу та його держав-членів.

Утім, дискусійними залишаються питання співвідношення демократизації з іншими цілями громадської дипломатії, які відображають більш прагматичні інтереси держав, та реального змісту такої діяльності. У цьому контексті можна стверджувати, що ідея демократизації є вкрай вигідною для громадської дипломатії держав Заходу та дозволяє їм утримувати лідерські позиції у цій сфері протягом багатьох десятиліть. Це зумовлено стратегічною необхідністю для держави мати і просувати в межах громадської дипломатії певні універсальні ідеї і цінності, які є зрозумілими та привабливими для широкої іноземної аудиторії, тобто широкого кола адресатів громадської дипломатії [73, с. 83]. Відсутність такої цілісної та привабливої ідеї дозволяє говорити про досягнення лише фрагментарних результатів і тактичних цілей. Для прикладу, Росія, надаючи протягом останніх десятиліть велику увагу та вкладаючи значні ресурси у зовнішню інформаційну діяльність, так і не змогла створити такої привабливої ідейної основи, а її концепти «русского мира», возвеличення імперського й радянського минулого знаходять розуміння лише серед обмеженої закордонної аудиторії.

Використання ідеї демократії для громадської дипломатії створює не тільки переваги для держави, а й покладає на неї певні обов’язки та обмеження. Для того, щоб підтримувати демократію, держава та її діяльність на міжнародній арені повинні відповідати високим демократичним стандартам, а механізми поширення демократичних принципів – бути відкритими і прозорими. Будь-які сумнівні з позиції демократії дії всередині держави (на зразок тотального стеження в Інтернеті, порушення прав підозрюваних у тероризмі, придушення мирних масових протестів тощо) чи невиправдане застосування жорсткої сили в міжнародних відносинах

нівелюють довіру до її громадської дипломатії та, навпаки, додають аргументів ідеологічним противникам.

Демократія є складним багатогранним феноменом, а на демократизацію впливає безліч чинників, які виходять далеко за межі громадської дипломатії. Все це дає можливість стверджувати про існування певних універсальних правил, які б гарантували успішність процесу демократизації. Натомість невдачі на цьому шляху створюють сприятливий ґрунт для поширення альтернативних теорій про переваги стабільності, традиційних способів владарювання та «сильної влади». З іншого боку, наявність високих демократичних стандартів у державі забезпечує їй безпрецедентні можливості для залучення до діяльності в межах громадської дипломатії широкого спектра неурядових організації та осіб із активною громадянською позицією з метою поширення демократії. У сучасних реаліях цей фактор є чи не найголовнішим для збільшення ефективності громадської дипломатії та її переходу на якісно новий рівень [220, с. 227].

Громадська дипломатія держави здійснюється за допомогою системи установ усередині держави чи поза її межами. Окрім органів влади та урядових структур, спеціально створених для здійснення громадської дипломатії, до них належать й відносно самостійні, хоча й пов’язані з державою, організації (за допомогою фінансування діяльності, участі держави у заснуванні та управлінні організацією чи інших зв’язків), а також окремі незалежні неурядові актори. Оскільки інституційна складова громадської дипломатії є одним із найважливіших чинників її ефективності, дослідженню цього питання варто надати значну увагу.

Спершу розглянемо державні органи та структури, які формують стратегії громадської дипломатії та є рушійною силою на шляху її реалізації. На найвищому рівні керівництво цією сферою, як і загалом зовнішніми відносинами, належить до компетенції парламентів та глав держав. Так, наприклад, парламент США – Конгрес приймає нормативні акти, котрі є основною правовою базою громадської дипломатії США. З-поміж

найважливіших таких документів варто відзначити Закон Сміта-Мандта про інформаційний і освітній обмін 1948 р., Закон про основні органи Державного Департаменту 1956 р., Закон Фулбрайта-Хейса про взаємний та культурний обмін 1961 р., Закон про міжнародне мовлення 1994 р. Крім цього, Конгрес приймає акти щодо реалізації громадської дипломатії у конкретних країнах чи регіонах (наприклад, в Україні, Росії, країнах мусульманського світу тощо), а також створює чи бере участь у діяльності ключових органів громадської дипломатії (Рада керуючих мовленням, Дорадча комісія з питань громадської дипломатії). Разом із тим, конгресмени безпосередньо й опосередковано спілкуються з іноземною аудиторією та своєю діяльністю можуть підсилити чи послабити урядові зусилля у цій сфері [109, с. 7]. Подібно й у Великобританії парламент приймає визначальні для зовнішньої політики акти, а конкретно питаннями громадської дипломатії займається його комітет зовнішніх справ у складі Палати громад. Члени комітету досліджують ефективність роботи МЗС (Foreign and Commonwealth Office), спеціалізованих установ у сфері громадської дипломатії (Британської ради і Всесвітньої служби BBC) та публікують відповідні звіти [206, с. 12].

Утім, основні завдання у сфері громадської дипломатії покладено на органи виконавчої влади з центральною роллю відомства закордонних справ. Приклад США, де створена розгалужена система таких органів, є досить ілюстративним і у цьому аспекті. Президент США очолює виконавчу владу, здійснює керівництво усією зовнішньою політикою держави та може видавати президентські директиви з питань громадської дипломатії. Його роль також полягає у призначенні ключових посадових осіб у сфері громадської дипломатії. Головним органом у реалізації громадської дипломатії є відомство закордонних справ – Державний департамент США, який унаслідок реформи 1998 р. поглинув уже згаданий спеціалізований орган, широковідомий у країні та поза її межами – Інформаційне агентство США. Керівництво громадською дипломатією у складі Держдепартаменту

здійснює Заступник Державного секретаря з питань громадської дипломатії та зв'язків із громадськістю (Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs), якому підпорядковані такі структури: 1) управління політики, планування та ресурсів для громадської дипломатії і зв'язків із громадськістю, 2) бюро програм міжнародної інформації, 3) бюро з освітніх і культурних справ.

Управління політики, планування та ресурсів забезпечує довгострокове стратегічне планування, безпосередньо реалізує програми громадської дипломатії, надає допомогу заступнику держсекретаря у залученні ресурсів, їхньому спрямуванні на реалізацію першочергових цілей, проводить оцінку ефективності заходів громадської дипломатії. У його складі створений також підрозділ із оцінки і контролю для розроблення механізмів контролю та проведення незалежного оцінювання програм у сфері громадської дипломатії [134].

До компетенції Бюро програм міжнародної інформації входить організація виступів відомих осіб (письменників, діячів культури, спортсменів, колишніх політиків та високопосадовців), побудова міжнародного громадянського діалогу, проведення цифрових відеоконференцій між американськими експертами та закордонною аудиторією [239]. Також Бюро видає друковані матеріали, створює і підтримує веб-сайти різними мовами, надає технічну та іншу допомогу офіційним сайтам американських посольств. Окрема група з десяти спеціалістів під назвою Команда цифрової допомоги (Digital Outreach Team) роз'яснює політику США на веб-сайтах арабською, перською мовами та мовою урду, при цьому члени Команди діють відкрито та ідентифікують на цих сайтах себе як представників Держдепартаменту [127, с. 299]. Бюро поширює інформацію за допомогою урядових представництв США за кордоном. Крім посольств і консульств за межами столиць та головних міст, створюються «Американські кутки» (American Corners), метою яких є

розповсюдження друкованої, мультимедійної продукції, залучення місцевого населення до відвідування публічних виступів громадян США [152].

Ще один підрозділ Держдепартаменту – Бюро з освітніх і культурних справ сприяє налагодженню взаємного розуміння між громадянами США та інших країн шляхом реалізації програм освітнього і культурного обміну на основі Закону Фулбрайта-Хейса 1961 р. та інших відповідних актів [247]. Для здійснення діяльності у складі Бюро функціонують управління з питань: академічних програм обміну (навчальні та дослідницькі програми), обміну громадянами (професійні, молодіжні, культурні та спортивні програми), програм вивчення англійської мови, глобальних освітніх програм, міжнародних візитерів (візити професіоналів із різних країн до США), політики та оцінювання (має у своєму складі підрозділи з оцінювання, у справах випускників та центр культурної спадщини), приватних програм обміну, а також підрозділ грантів.

Інші держави, пріоритетом яких є нарощення м’якої сили, також створюють відповідні підрозділи у межах власних відомств закордонних справ. Зокрема у складі Федерального міністерства закордонних справ Німеччини функціонує генеральний директорат культури та комунікації, до складу якого входять декілька підрозділів із питань громадської дипломатії і налагодження діалогу між цивілізаціями, зв’язків із громадськістю, культурних та медіа відносин, міжрегіональних та мистецьких проектів, академічних відносин, вивчення німецької мови [194]. Ще одним прикладом є заснування у 2004 р. підрозділу з питань громадської дипломатії у структурі Міністерства закордонних справ Китаю, яке згодом було трансформоване в управління громадської дипломатії. Станом на 2013 р. воно займалося координацією діяльності у сфері громадської дипломатії, загальним плануванням, відносинами з медіа та підтримкою веб-сайтів [128, с. 139]. Підрозділ із питань громадської дипломатії створений у 2006 р. й у межах Міністерства зовнішніх справ Індії, у тому числі, щоб залучати до співпраці НУО, молодих лідерів, представників академічного середовища,

студентів, експертів, медіа тощо як усередині країни, так і за її межами. Особливістю індійського підходу є відсутність розмежування власної та закордонної аудиторії, що можна розцінювати як демократичний і такий, що відповідає сучасним тенденціям, крок [129, с. 74-75]. У 2015 р. відповідний структурний підрозділ під назвою Управління публічної інформації був створений і в межах Міністерства закордонних справ України [4].

Слід зазначити, що й у випадку відсутності подібних спеціальних структур у складі МЗС, значення цього відомства для громадської дипломатії держави все ж залишається центральним. По-перше, міністерство керує розгалуженою мережею закордонних органів зовнішніх зносин, до завдань яких входить реалізація різноманітних проектів громадської дипломатії. По-друге, елементи громадської дипломатії присутні у багатьох заходах МЗС. І, насамкінець, центральні відомства закордонних справ зазвичай виконують роль координаторів діяльності, до якої залучені й інші міністерства, спеціальні структури, підзвітні різним державним органам, та неурядові організації.

З-поміж інших органів державної влади, які займаються певними напрямами громадської дипломатії, варто відзначити міністерства культури (здійснюють різнопланові культурні заходи, зокрема для представлення країни за кордоном – культурну дипломатію), міністерства освіти (реалізовують програми освітніх та наукових обмінів), міністерства оборони (найчастіше у випадках утілення стратегій розумної сили), органи управління телерадіомовленням, інформаційною політикою тощо [261].

Окрім цього, у деяких країнах до громадської дипломатії долучаються політичні партії та їхні лідери. Зокрема у Німеччині процес створення політичними партіями перших неприбуткових організацій у вигляді фондів розпочався ще у 1925 р., коли соціал-демократичною партією було засновано Фонд Фрідріха Еберта. У післявоєнний час з’явилися також Фонд Конрада Аденауера (1956 р., ХДС), Фонд Фрідріха Науманна (1958 р., Вільна демократична партія), Фонд Ганса Зайделя (1967 р., ХСС), Фонд Гайнріха

Бьолля (1987 р., Партія зелених), Фонд Рози Люксембург (1990 р., партія Ліві) [164, с. 553]. Усі вони активні на міжнародній арені та співпрацюють як із політичними партіями, так і з організаціями громадськості в іноземних державах, залежно від поставлених цілей. Їхня діяльність здебільшого спрямована на підтримку розвитку демократії, втілюючи особливий німецький підхід до реалізації такого роду завдань. Подібні партійні організації створені й в інших державах, наприклад, Австрії чи Іспанії [164, с. 557].

Та все ж виконання основної роботи у сфері громадської дипломатії покладено на спеціалізовані структури. З-поміж них можна виділити як установи, основним завданням яких є здійснення громадської дипломатії, так і ті, котрі зосереджують свою увагу першочергово на інших цілях, зокрема на підтримці економічного розвитку чи сприянні демократії. До державних чи навколодержавних структур громадської дипломатії відносимо: а) установи, які поширюють культуру, мову і цінності країни, а також працюють над покращенням її іміджу, б) організації міжнародного телерадіомовлення, в) організації у сфері освітніх програм.

Усе більше держав створюють культурні організації за кордоном, які можуть підпорядковуватися МЗС, бути відокремленими державними інституціями чи існувати як громадські організації, що безпосередньо не впливає на їхній тісний зв’язок зі своєю державою. До них належать Британська Рада (Великобританія), Ґете-інститут (Німеччина), Альянс Франсез (Франція), Шведський інститут (Швеція), Товариство Данте Аліг’єрі (Італія), Інститут Сервантеса (Іспанія), Польський інститут (Польща), Інститут Конфуція (Китай) тощо. Аналогічно і в Україні триває процес створення подібної організації під назвою Український інститут Тараса Шевченка [72]. Цілком очевидно, що визначені цілі громадської дипломатії чи загалом зовнішньої політики держави пронизують і її культурну діяльність. Зважаючи на це, проекти з метою поширення демократії, захисту прав людини, укріплення верховенства права,

формування громадянського суспільства займають помітне місце у діяльності згаданих культурних інституцій західних країн.

Метою міжнародного телерадіомовлення є донесення позиції держави та вплив на широку іноземну аудиторію, а у теперішній час також й ініціювання діалогу та співпраці з громадськістю інших країн [122, с. 18]. Така діяльність реалізовується за допомогою державних чи близьких до держави телерадіомовників або ж через розміщення своїх передач на іноземних загальнонаціональних та місцевих телерадіоканалах, а останнім часом і в Інтернеті [202, с. 161]. Провідною державою у сфері такої діяльності є США, де під керівництвом Ради керуючих мовленням (Broadcasting Board of Governors) створено п’ять міжнародних мовників, а саме: Голос Америки, Радіо Вільна Європа/Радіо Свобода, Радіо Вільна Азія, Управління кубинського мовлення, Мережа мовлення Близького Сходу. Британським міжнародним телерадіомовником є Всесвітня служба BBC (British Broadcasting Corporation World Service). На відміну від внутрішніх служб BBC Всесвітня служба фінансується британським МЗС. Також помітною є міжнародна діяльність Німецької хвилі (Deutsche Welle). В останні десятиліття значну увагу розширенню власного мовлення на іноземну аудиторію надає влада Китаю та Росії [20]. Зокрема Китай, попри існування трансляції центрального державного телебачення CCTV (China Central Television) англійською, іспанською та французькою мовами, стурбований недостатньою їхньою популярністю і розглядає способи збільшення довіри до свого міжнародного телемовлення за допомогою збільшення редакційної свободи та розміщення штаб-квартири каналу за межами держави [70, с. 659]. Щодо Росії, то на підтримку ЗМІ вона витрачає більше коштів, ніж будь-яка інша держава світу, а витрати на телеканал міжнародного мовлення Russia Today протягом останніх десяти років постійно зростають [207, с. 20].

Залежно від цільових аудиторій мовлення здійснюється різними мовами, обирається відповідний до інтересів аудиторій контент, вживаються

заходи з метою популяризації каналу у певних країнах. Як бачимо, держави, які проголосили поширення демократії стратегічною метою, реалізують її і за допомогою телерадіомовлення. Важливо, що для пострадянського населення такі радіостанції як Радіо Свобода, Голос Америки та Німецька хвиля добре відомі ще з часів Холодної війни, а їхнє значення для процесу руйнування тоталітарного режиму в СРСР важко переоцінити. Проте слід визнати, що сьогодні міжнародне телерадіомовлення Заходу вже не має такого значного впливу на населення пострадянських країн, зважаючи на присутність різноманітних джерел інформації, а також переорієнтацію пріоритетів західних держав на інші регіони. Натомість міжнародна пропаганда Росії спрямована на нівеляцію довіри до Заходу та демократичних інституцій загалом.

Прикладами спеціалізованих установ у сфері освітніх програм, які мають статус неурядових організації, є Німецька служба академічних обмінів (DAAD), американські Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) та Інститут міжнародної освіти (IIE). Також освітніми програмами і стипендіями займаються вищезгадані Британська рада та Шведський інститут. Такі програми мають на меті довгострокову перспективу і, принаймні для західних держав, передбачають реалізацію стратегій поширення демократії за кордоном.

Складова громадської дипломатії безумовно присутня і в окремому напрямку зовнішньополітичної діяльності низки країн, яким є підтримка розвитку в різних сферах, у тому числі й становлення демократичних інститутів. З цією метою створюються спеціальні урядові підрозділи, такі як Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), американська Корпорація «Виклики тисячоліття» (Millenium Challenge Corporation), Міністерство Великобританії у справах міжнародного розвитку (DFID, використовує логотип UKAID), Шведське агентство з міжнародного розвитку (SIDA), Німецьке Міністерство міжнародного співробітництва і розвитку, Німецька корпорація розвитку (GTZ), Генеральний директорат

Комісії ЄС з питань міжнародного співробітництва і розвитку (EuropeAid). Поряд із цим, існують структури, головною метою яких є підтримка демократії. З-поміж них важливу роль виконує американський Національний фонд підтримки демократії (NED) разом із чотирма пов'язаними з ним інститутами, які представляють інтереси працівників і промисловців, республіканської та демократичної партії (Інститут вільних профспілок, Центр міжнародного приватного підприємництва, Міжнародний республіканський інститут, Національний демократичний інститут із міжнародних питань). Така структура була запропонована з урахуванням уже згаданого досвіду німецької моделі партійних фондів із метою забезпечення представництва різних центрів політичного впливу [115, с. 125-126]. У державах Європи таким напрямом роботи займаються Вестмінстерська фундація за демократію у Великобританії, Європейський фонд за демократію (EED), Нідерландський інститут багатопартійної демократії (NIMD), польський Фонд міжнародної солідарності, а також численні інші організації, пов'язані з урядами чи політичними партіями [164, с. 554; 111, с. 5]. Компетенція вказаних структур виходить далеко за межі громадської дипломатії, вони співпрацюють, передусім, із державними установами за кордоном, або ж надають фінансову допомогу в реалізації конкретних проектів. Проте у межах нашого дослідження основну увагу надано їхній діяльності, яка стосується громадської дипломатії та полягає у роботі з цільовими аудиторіями громадськості за кордоном.

Реалізовуючи заходи громадської дипломатії, суб'єкти міжнародних відносин намагаються залучити й населення власної держави. На реалізацію цього завдання і націлена робота таких структур як Корпус миру США, Європейська волонтерська служба (EVS). Зокрема Корпус миру – незалежне федеральне агентство уряду США, створене згідно з Законом про Корпус миру, спрямовує добровольців у більш, аніж 70 країн світу для співпраці з урядами, школами, некомерційними організаціями, представниками громадянського суспільства та бізнесу тощо. З-поміж іншого, цілями

Корпусу є сприяння кращому розумінню американців іншими народами, як і розумінню інших націй самими американцями [197]. Загалом залучення приватних осіб (у тому числі відомих діячів культури та мистецтва, спортсменів, громадських активістів) до громадської дипломатії є, як правило, вигідним для держави, оскільки її громадяни втілюють певну національну, культурну, соціальну ідентичність. Такий підхід і зумовив формування американського розуміння громадянської дипломатії (citizen diplomacy) як обов'язку кожного громадянина США, котрий перебуває за межами своєї країни, допомагати владі у провадженні зовнішніх зносин [182, с. 102].

Незважаючи на домінуючий державний компонент у реалізації громадської дипломатії, непов'язані з державою прибуткові та неприбуткові організації протягом тривалого часу (ще задовго до часів концептуалізації нової громадської дипломатії) помітно впливають на розвиток діалогу між народами та формування іміджу країн світу. Стосовно комерційних структур, то їхні інтереси часто збігаються із зовнішньополітичними інтересами держави. Зокрема, як зазначає О. Манжуліна, з одного боку, американський Державний департамент, відомства у сферах торгівлі, сільського господарства, Експортно-імпортний банк надають підтримку експортерам американських товарів, вивчають ринки, здійснюють фінансовий і політичний аналіз, займаються збором інформації для бізнесових кіл, а з іншого – приватний сектор залучається до низки програм громадської дипломатії чи в інший спосіб допомагає досягненню її цілей. Продукція корпорацій поширює певні цінності, життєві стандарти та сприяє формуванню у споживачів «вигідного» світогляду подекуди набагато ефективніше, ніж урядова громадська дипломатія [35, с. 80]. Американський публіцист Томас Л. Фрідмен наводить приклад, коли на відкритті першого Мак-Дональдса в Єрусалимі хлопчик прийняв посла США за «посла від Мак-Дональдса» і попросив у нього автограф. Дізнавшись правду, він розчарувався і повністю втратив до нього інтерес [74, с. 250]. Особливо

тісним є зв'язок громадської дипломатії з шоу-бізнесом. Йдеться, насамперед, про продукцію Голівуду і музичної індустрії, яка хоч і не створюється державою, але у цьому випадку інтереси держави і творців масової культури збігаються. Здебільшого, комунікуючи зі споживачами, корпорації підкреслюють свій зв'язок із державою (у випадку її позитивного іміджу), її цінностями та способом життя. Окрім цього, масова культура попередніх десятиліть, як і класична культура минулих століть, успішно використовується в офіційних цілях і програмах культурної дипломатії. Однак не варто переоцінювати значення цього чинника, оскільки у сучасному глобалізованому світі нікого не дивує ситуація, коли населення та еліти широко споживають іноземну товарну та інтелектуальну продукцію і, одночасно, публічно демонструють вороже ставлення до країни її походження.

Закордонні бізнесові кола впливають на іноземців і у процесі надання різноманітної допомоги, а просування позитивного образу своєї країни у світі є однією із основних їхніх цілей. Особливості участі корпорацій у громадській дипломатії визначаються їхніми специфічними, порівняно з іншими акторами, можливостями. Вони краще адаптуються до місцевих культурних і соціальних умов. Запорукою успішного розвитку бізнесу є відсутність ворожнечі та агресії – тому «м'яка сила» залишається достатньо привабливим засобом впливу [255, с. 45]. Також, зважаючи на фінансові можливості, корпорації спроможні залучити найбільш кваліфікованих спеціалістів, у тому числі у сфері громадської дипломатії, піару та створення іміджу. Натомість завдання ж урядових інститутів у всіх цих процесах – сформувати почуття патріотичного обов'язку представників бізнесу перед своєю батьківщиною, продемонструвати національну приналежність корпорацій та утверджувати формулу «добре для бізнесу – добре для країни – добре для світу» [211, с. 198-200].

Окрім згаданих вище громадських організацій, які є тісно пов'язані з державою, громадську дипломатію здійснюють і неприбуткові організації та

фонди, засновані приватними особами. З-поміж них яскравим прикладом є Інститут (фонд) відкритого суспільства, заснований американським мільярдером Джорджем Соросом. Декларованою ціллю Інституту є підтримка процесів демократизації, реформ правосуддя, освіти, охорони здоров'я, розвитку медіа у всьому світі [91]. Інститут працює у більш ніж 30-ти країнах, а в Україні здійснює діяльність одна з його фундацій – Міжнародний фонд «Відродження». Критерії зарахування таких організацій до кола недержавних суб'єктів, які долучаються до реалізації громадської дипломатії власної держави, такі ж, як і у випадку з комерційними структурами. Засновниками таких НУО є часто представники великого бізнесу. Крім декларованих, вони реалізовують й інші цілі (у тому числі комерційні). Зважаючи на різноманітні внутрішні та зовнішні фактори, ці цілі часто збігаються із пріоритетами громадської дипломатії держави.

Розглянувши установи та організації, які реалізовують громадську дипломатію міжнародних акторів, слід також зупинитися і на дослідженні цільових аудиторій, котрим вона адресована. Саме цільова аудиторія є тим чинником, який розмежовує громадську дипломатію із традиційною, оскільки остання здійснюється, як правило, в межах відносин між представниками держав та інших міжнародних акторів [177, с. 5]. Також цільова аудиторія громадської дипломатії відрізняє її від державних зв'язків із громадськістю (public affairs), які передбачають роботу здебільшого з власним населенням.

У загальному розумінні цільовою аудиторією громадської дипломатії є громадськість іноземної держави – сукупність індивідів та їхніх об'єднань, важливих із погляду досягнення конкретних завдань. Користуючись результатами досліджень у сфері міжнародних зв'язків із громадськістю, можна навести загальну типологію цільових аудиторій, яка включає такі групи:

1) засоби масової інформації (місцеві, загальнонаціональні, спеціальні канали), головно преса, телебачення, радіомовлення та Інтернет;

2) комерційні та некомерційні організації (у тому числі керівний персонал, спеціалісти різного профілю, заслужені та почесні члени організацій, виробничий персонал різних рівнів, обслуговуючий персонал, члени профспілок та інші);

3) еліти та лідери (керівники та визначні особи у сферах освіти, культури, науки, громадських справ, політики, релігії тощо);

4) органи публічної влади, включаючи представників законодавчої, виконавчої і судової влади центрального та місцевого рівнів, органів місцевого самоврядування тощо [148, с. 281].

Окрім цього, залежно від завдань PR-проектів чи конкретних ситуацій, можуть виділятися біля 150 різноманітних цільових груп громадськості [26, с. 140]. Зосередимо увагу на тих цільових аудиторіях, які зазвичай знаходяться у полі зору саме громадської дипломатії. Насамперед відзначимо, що для її цілей важливий поділ іноземної громадськості на владну (а також бізнесову та іншу) еліту і широкі верстви населення. Наприклад, Великобританія реалізовує свою громадську дипломатію за допомогою заходів дипломатичних представництв та Британської ради, які спрямовані на еліту, а також інформаційної діяльності BBC для широкої аудиторії. Держави з розвиненою громадською дипломатією часто зосереджують свої стратегічні зусилля на тих членах еліти, які мають або будуть мати найбільший вплив на прийняття політичних рішень, а тактичні – на більшій аудиторії з метою формування бажаної громадської думки [17]. Хоча такий підхід не є універсальним та виправданим для усіх ситуацій, зважаючи на значення спілкування, налагодження контактів і зв’язків між різними державами для зміни політичної свідомості і формування політичної культури населення.

Враховуючи особливості громадської дипломатії, її цільові аудиторії варто розділити на такі основні групи.

1. Насамперед виділимо осіб, які мають пряме відношення до державної влади – політиків, державних службовців. Для здійснення м’якого

впливу на них організовують програми професійного обміну, навчання, зустрічі.

2. Важливими з огляду на завдання громадської дипломатії є представники бізнесу. Тут можливий як прямий вплив (якщо ставляться цілі в економічній площині – формування вільного ринку, високого конкурентного середовища), так і опосередкований (дозволяє за допомогою великого бізнесу впливати на прийняття політичних рішень). Для підприємців створюють спеціальні структури, які сприяють розвитку бізнесу, організовують тренінгові та освітні програми, надають консалтингові послуги, матеріальну і нематеріальну допомогу [35, с. 83].

3. Ще однією цільовою аудиторією є представники культурної та інтелектуальної еліти. Для них організовують програми обміну, культурні і мистецькі заходи, зустрічі, завдяки яким налагоджують контакти з відомими людьми. Мета такої діяльності – інтеграція місцевої еліти до культурного та інтелектуального простору країни, яка проводить заходи громадської дипломатії.

4. Стратегічні програми спрямовані на обдарованих студентів та молодь, оскільки вони вже за кілька років можуть стати яскравими представниками вищезазначених цільових груп. З-поміж цих аудиторій за допомогою конкурсних процедур обирають найздібніших та осіб з лідерськими якостями, яким можуть надати можливість навчатися та проживати в іншій країні протягом визначеного часу. Також студенти, разом з іншими представниками університетів, є однією із основних цільових аудиторій програм міжнародної інформації, для них створюють інформаційні центри, бібліотеки тощо.

5. Широкі маси населення також не залишаються поза увагою громадської дипломатії. Для впливу на них використовують засоби міжнародного телерадіомовлення, видання друкованої продукції, підтримку веб-сайтів багатьма мовами. Ця цільова аудиторія передусім важлива з

огляду на можливості її впливу на державну владу за допомогою демократичних процедур, а також засобами громадського тиску.

6. Важливою цільовою аудиторією є і ЗМІ, журналісти та популярні блоґери, адже саме вони доносять інформацію до усіх інших цільових аудиторій. Для них організовують програми обміну, навчальні програми, програми міжнародної інформації, конкурси, заходи і зустрічі з відомими людьми.

Детальний розгляд суб'єктів, які залучені до громадської дипломатії (опираючись на досвід окремих держав, де ця діяльність є невід'ємним інструментом м'якої сили), а також цільових аудиторій, на які вона може бути спрямована, є важливим з огляду на подальше дослідження механізмів та ефективності впливу громадської дипломатії на процес демократичних перетворень у державі. Виокремлення складових елементів демократизації дозволить пов'язати їх із суб'єктами, безпосередніми учасниками, цільовими аудиторіями і засобами здійснення громадської дипломатії та простежити відповідні взаємозв'язки між ними.

Висновки до розділу 2

Концепція громадської дипломатії виникла у другій половині XX ст. унаслідок усвідомлення зміни завдань і методів дипломатичної діяльності у нових реаліях. Як явище вона сягає своїми коренями цивілізацій Стародавнього світу та використовується окремими державами чи політичними лідерами різних епох. Концептуалізація громадської дипломатії у США відбувалася на тлі Холодної війни, зважаючи на необхідність вироблення нових інструментів для ведення ідеологічної боротьби. Попри це, практичний досвід та теоретичні напрацювання американців заклали основу для розвитку громадської дипломатії у теперішніх умовах та є цінними для інших держав і організацій, що мають на меті впливати на політичні процеси у світі. На сучасному етапі перспективними є дослідження громадської дипломатії крізь призму концепцій м'якої та

розумної сили авторства Дж. С. Ная, а також вивчення особливостей трансформації такої діяльності у глобалізованому світі у межах концепції нової громадської дипломатії, запропонованої насамперед у працях Н. Калла та Я. Меліссена.

Види і форми нетрадиційної дипломатії привертають увагу й вітчизняних теоретиків і практиків. Утім, виникають певні труднощі у засвоєнні напрацювань західних наукових шкіл та формуванні єдиної узгодженої термінології у вітчизняних дослідженнях, що стосуються громадської дипломатії. Саме використання українського терміна «громадська дипломатія» на позначення діяльності держав та інших впливових суб'єктів світового політичного процесу, що передбачає комунікацію із закордонними цільовими аудиторіями, дозволяє врахувати існуючі тенденції розвитку цієї сфери та інтегрувати вітчизняні дослідження у сучасну світову політичну науку.

Виділення основних ознак громадської дипломатії дозволяє усесторонньо охарактеризувати особливості такої діяльності у нинішніх реаліях та відмежувати її від інших державних чи недержавних ініціатив. Насамперед, громадська дипломатія реалізовує національний інтерес держави чи життєво важливий інтерес іншого міжнародного актора. Суб'єкт громадської дипломатії здійснює її за допомогою урядових та неурядових структур (у випадку міжнародної організації – керівних чи спеціально створених органів), а також співпрацює з широким спектром інших незалежних учасників міжнародної комунікації, активна роль яких у сучасних умовах постійно зростає. Метою громадської дипломатії є зміна міжнародного середовища відповідно до визначених стратегій зовнішньої політики. Така діяльність є спрямована першочергово не на інші держави чи міжнародні урядові організації, а на цільові аудиторії громадськості за межами держави (спільноти, організації), але з урахуванням тенденції до розмивання кордонів між внутрішньою та зовнішньою аудиторіями. Крім того, на відміну від пропаганди, громадська дипломатія побудована на

довірі, яка здобувається на основі позитивного досвіду співпраці, раціонального мислення та відчуттів і є важливим атрибутом м'якої сили суб'єкта світової політики в інформаційну епоху.

За допомогою громадської дипломатії держави та міжнародні організації намагаються досягнути низки зовнішньополітичних цілей та укріпити своє становище на міжнародній арені. Для цього вони використовують загальні і спеціалізовані інституції, система яких указує на їхні зовнішньополітичні пріоритети. Поширення демократії та суміжні цілі є одним із основних, визначених у законодавстві, завдань громадської дипломатії держав Заходу, що зумовлено як прагматичними інтересами забезпечення стабільності та прогнозованості міжнародних відносин, зокрема у сферах міжнародної безпеки, економічного та соціального розвитку, так і усвідомленням універсального значення та потенціалу західних за походженням демократичних ідей. Охоплення різноманітних цільових аудиторій за допомогою широкого спектра неконфронтаційних заходів, які здійснює розгалужена система державних та недержавних інституцій, є головним чинником привабливості громадської дипломатії для її використання у процесі підтримки демократичного розвитку іноземних держав.

Положення розділу викладено у статтях автора у фахових виданнях:

1. Інституційне забезпечення громадської дипломатії США (Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: збірник наукових праць. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2013. – Вип. 25. – С. 124 – 130);

2. Поняття та сутність громадської дипломатії (Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – 2011. – № 1 (75). – С. 178 – 181), у співавторстві,

а також у інших наукових публікаціях:

3. Цільові аудиторії громадської дипломатії (Збірник праць Регіональної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми

міжнародних відносин». – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2013. – С. 78 – 81);

4. Propaganda and Public Diplomacy: the Problem of Differentiation (The 4th International Academic Conference of Young Scientists «Humanities and Social Sciences 2013» (HSS-2013). – Lviv, Ukraine. – P. 76 – 77);

5. Особливості громадської дипломатії США за часів адміністрації Барака Обами (Матеріали Регіональної науково-теоретичної конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики». – Львів: НУЛП, 2015. – С. 86 – 90).

РОЗДІЛ 3
ПОШИРЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ЦІЛЬ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

3.1. Основні механізми впливу громадської дипломатії на процес демократичних перетворень

Суттєве збільшення чисельності демократичних держав світу впродовж останньої чверті XX ст. зумовило поширення та утвердження на Заході ідеї незворотності демократизації як глобального явища. Зокрема, за даними авторитетного проекту «Polity IV» кількість демократичних держав збільшилася із 33 у 1976 р. до 89 у 2005 р., у той час як автократій зменшилася із 82 у 1976 р. до 23 у 2005 р. [172]. Така тенденція дозволила Ф. Фукуямі у 1989 р. зробити висновок про остаточний тріумф ліберальної демократії та про «кінець історії». Натомість С. Хантінгтон трактує ці процеси як третю хвилю демократизації, зумовлену політичними, економічними, релігійними чинниками. Важливе місце у його концепції займають зовнішні чинники, зокрема зміна політики провідних світових акторів та демонстраційний ефект від демократичних переходів у інших країнах [77, с. 44].

Природним, але все ж для багатьох несподіваним завершенням третьої хвилі демократизації став розпад Радянського Союзу в 1991 р. Після цього втратило актуальність усталене переконання, що комунізм є головним конкурентом ліберальній демократії. Натомість очевидним стало те, що комуністичні режими, як вдало зазначає М. Платтнер, давно дезінтегрувалися зсередини [47, с. 82]. Однак, неспроможність та крах радянської версії комунізму не призвели до автоматичного становлення демократії у колишніх республіках СРСР. Більшість із них (окрім Балтійських країн) зазнали невдачі у реалізації проектів поступового переходу до демократії шляхом реформ. Знаковим для європейських країн колишнього СРСР стало поступове і впевнене «сповзання» Росії у авторитаризм, починаючи з приходу до влади В. Путіна, і, як наслідок,

закономірне загострення конфлікту між авторитарною Росією та її сусідами, які все ж, попри труднощі посткомуністичних перетворень, схиляються до демократичних сценаріїв розвитку.

Демократичні трансформації у багатьох країнах світу зумовили значне зацікавлення науковців виявленням закономірностей у цих процесах. Відтак у межах політичної науки сформувався окремий напрямок – політологія демократичного переходу чи транзитологія. Його особливостями є розгляд демократизації як самодостатнього політичного феномена, зосередження уваги на інституційних змінах та спроби надати науково обґрунтовані рекомендації щодо підвищення ефективності демократичних перетворень [54, с. 65; 84, с. 125]. Класична модель демократичного переходу, як правило, включає три стадії – лібералізацію авторитарного режиму, встановлення демократичного правління та консолідацію демократії [84, с. 128; 264, с. 116]. Проте реалії останніх десятиліть виявляють прогалини теорії транзиту та дозволяють говорити про кризу цього напряму досліджень. Йдеться передусім про країни Латинської Америки та пострадянського простору, політичні події останнього часу у яких не зовсім «вписуються» у теорію переходу [182, с. 110]. Їхні політичні режими розцінюються як «дефектні» демократії, а демократичний транзит перетворився у безкінечний процес [54, с. 67]. Один із найвідоміших критиків транзитології Т. Карозерс виділяє дві групи країн, які не є ні повністю диктаторськими, ні націленими на побудову демократії. Натомість вони надовго «зависли» у так званій політичній «сірій зоні». Для першої групи країн характерний слабкий плюралізм, але демократія залишається нестійкою та багато в чому бутафорною (Україна є яскравим представником цієї групи), інша ж – уражена синдромом домінантної влади, який виявляється у зосередженні політичної та іншої влади, а також ресурсів, медіа у межах одного угрупування, із мінімальними можливостями зміни ситуації (при цьому залишаються певні демократичні декорації та процедури, головно, періодичні вибори, певна політична свобода, існування

опозиційних сил) [114, с. 9-12]. В інших дослідженнях у схему демократичного транзиту включена стадія під назвою «мертва зона» – період «стабільної нестабільності», яка слідує за формальною демократизацією [41]. Після неї наступає сутнісна демократизація та консолідація демократії, проте лише небагато країн успішно долають усі ці стадії переходу. Частіше трапляється повернення до авторитаризму або ж затяжне перебування у «мертвій зоні».

Отже, демократизація є набагато складнішою, ніж просто формування окремих політичних інститутів та залежить від широкого кола чинників. У цьому сенсі важливо згадати теорію модернізації, яка знаходилася у витоків транзитології та пов'язує демократизацію з процесами соціально-економічного розвитку, тим самим охоплюючи практично всі сфери життя людини [81, с. 199; 84, с. 124]. Важливими також є концепції розмежування процедурної (формальної, політичної) і сутнісної (суспільної) демократії [116, с. 958]. Для першої з них характерна наявність демократичних процедур та інститутів (виборів, референдумів, демонстрацій, багатопартійної системи, розподілу влади), які можуть бути створені за короткий час, у тому числі за допомогою зовнішнього впливу. Однак такий режим, який класифікують як перехідна, неповна, неконсолідована або ж гібридна демократія, є демократією лише за формальними ознаками та не забезпечує реального впливу населення на владу, залученості широкої громадськості до прийняття рішень та формування порядку денного у країні. Як наслідок, у суспільстві формується спотворене розуміння демократії, населення не відчуває її цінності, а це не сприяє подальшим демократичним перетворенням. Ознаками ж сутнісної демократії є розвинуте громадянське суспільство, прозорість прийняття рішень, підзвітність влади, різноманіття вільних ЗМІ, доступ до інформації тощо [116, с. 959]. Для її формування необхідно прикласти значно більше зусиль протягом тривалого часу. Загалом ефективність усього процесу залежить від багатьох аспектів, у тому числі й особливостей конкретної країни чи регіону.

Усе це актуалізує дослідження різноманіття чинників, які впливають на процес демократичних перетворень. У межах запропонованої роботи їхній розгляд необхідний для того, щоб оцінити зусилля Заходу, спрямовані на демократизацію іноземних країн, у тому числі й за допомогою інструментарію громадської дипломатії. Указані чинники демократизації можна розділити на внутрішні і зовнішні. Зокрема, внутрішні класифікуємо наступним чином [44, с. 117-118; 120; 219].

1. Історичні чинники охоплюють досвід державотворення, включаючи наявність у минулому демократичних інститутів та політичних утворень, а також політичні традиції. Особливості історичного розвитку відносять до структурних чинників, вони тісно пов’язані зі соціально-культурними чинниками та є визначальними у процесі формування національної єдності [44; 264, с. 117].

2. Серед політичних чинників важливими є якість політичної еліти, її схильність і вміння здійснювати демократичні перетворення, стратегія і тактика впроваджень таких перетворень, рівень політичної конкуренції та розвиток громадянського суспільства тощо.

3. До економічних чинників відносимо рівність усіх форм власності, захист майнових прав, диверсифікованість та показники розвитку економіки, відповідну економічну конкуренцію та класову структуру. В окремих теоретичних концептах економічним чинникам відводиться особлива роль у забезпеченні стабільного демократичного розвитку [204; 233, с. 727].

4. Украй важливими в контексті нашого дослідження, зважаючи на необхідність уникнення вузьких інтерпретацій демократизації, є соціально-культурні чинники, зокрема високий рівень політико-правової культури, масова освіченість, раціоналістичний світогляд населення [44, с. 55]. Також варто згадати й інші характеристики суспільства, які є значущими для утвердження демократичного режиму в довгостроковій перспективі. Мова йде про інтелектуальні здібності, що дозволяють громадянам виконувати завдання, які визначає перед ними демократія, певні психологічні

характеристики (вміння обмежувати себе, що набуває особливої актуальності, коли особа здобуває владні повноваження, прагнення іти на компроміс та досягати консенсусу, відкритість до співпраці), а також здатність суспільства захистити демократію від внутрішніх і зовнішніх загроз [120, с. 105; 219, с. 79, 83].

Що ж стосується зовнішніх чинників, то слід зупинитися насамперед на політичній ситуації у державах, які є регіональними чи світовими лідерами, у державах-сусідах та у міжнародній системі загалом. Зокрема, у сучасних дослідженнях А. Пшеворський та інші науковці роблять висновок, що перспективи демократії у кожній конкретній країні тісно пов’язані з часткою демократій у інших державах регіону та у світі в цілому. Варто зважити і на той факт, що глобальний ефект є удвічі більшим, аніж регіональний, та є цілком самостійним чинником поряд із цілеспрямованим впливом західних демократій [205, с. 43]. У роботі М. Своліка доведено, що ймовірність повернення до авторитаризму в перехідній країні, що оточена диктатурами, на 60% вища, аніж у тій, що оточена демократіями [233, с. 729]. Описуючи закономірності демократизації С. Хантінгтон говорить про ефект «сноуболінга» (снігової кулі), зміст якого полягає у стимулюванні процесів демократизації у все більшій кількості країн унаслідок впровадження демократичних моделей у більш передових у цьому відношенні країнах [77, с. 44, 47]. Те ж саме можна спостерігати й щодо усунення авторитарних урядів, у тому числі в результаті кольорових революцій. В інших роботах ці процеси описані під назвою «ефект доміно» [240, с. 43].

Ще одним зовнішнім чинником демократизації є цілеспрямований іноземний вплив на політичну систему конкретної держави. Власне така діяльність зі сторони демократичних держав та їхніх об’єднань є основним предметом нашого зацікавлення у межах цієї роботи. Утім варто враховувати, що зовнішній вплив також може бути спрямований і на послаблення демократичних інститутів, посилення авторитаризму чи

дестабілізацію політичної ситуації. Наявність поруч із державою впливового недемократичного режиму, який зараховує її до поля своїх стратегічних інтересів, може виявитися значною перешкодою на шляху до встановлення та утвердження демократії.

Отже, завданням держави, яка має своєю метою поширення демократії за кордоном, є формування і втілення відповідної стратегії з урахуванням усіх чинників та особливостей конкретної країни, де здійснюється така діяльність. Очевидно, що такі стратегії повинні істотно різнитися, залежно від існуючого політичного режиму у державі, яка є об'єктом впливу. Тут позитивно слід розцінювати той факт, що демократичний «фасад» (відносна свобода слова, наявність опозиційних партій та рухів, визнання різних форм власності на ЗМІ тощо) у «дефектних» демократіях полегшує державам Заходу реалізацію своїх програм та розширює перелік доступних для них засобів. Однак не варто забувати, що на відміну від «старих» демократій, де передумови демократії передували їй самій, у «нових» – ці передумови сформовані лише частково і мають бути предметом посиленої уваги [102, с. 84]. Вдалою є метафора Е. Ґіденса, який порівнює демократію із вразливою квіткою, що вимагає особливо родючого ґрунту та сприятливих умов для життя [139, с. 100]. У випадку їхньої відсутності, держава надовго потрапляє у зону невизначеності між демократією і диктатурою, що, як зазначає Т. Карозерс, є найпоширенішим і звичним станом для більшості країн, які розвиваються [114, с. 18]. Зважаючи на це, значно продуктивнішим для них є підхід до демократії, як до витривалої рослини, яка здатна вкоренитися будь-де, однак для цього потребує відповідного багаторічного культивування, ураховуючи особливості місцевого «ґрунту» [139, с. 100]. Упущення цих аспектів, яке проявляється у вигляді безпосереднього копіювання західних демократичних інститутів у інших регіонах, прийнято вважати головною причиною малої ефективності зусиль із поширення демократії у світі.

З часів третьої хвилі демократизації та розпаду СРСР спостерігається пожвавлення діяльності США та європейських країн у напрямі поширення демократії у світі, базованої на ідеях транзитології. Відповідно, у рамках такого підходу головна увага акцентується на декількох окремих сферах – виборчому процесі, формуванні політичних партій, реформуванні правоохоронної системи, а також підтримці розвитку громадянського суспільства і незалежних медіа. Основними виробленими за цей час стратегіями впливу Заходу на процеси демократичних перетворень стали контроль за виконанням взятих на себе перехідними державами зобов'язань, матеріальне стимулювання демократичних реформ, нормативне переконання та нарощення демократичного потенціалу [169, с. 12, 14]. Контроль застосовується у виняткових випадках, оскільки він пов'язаний із втручанням у державний суверенітет. Окрім цього, хоча такий засіб і може бути виправданим, наприклад, у випадку необхідності припинення масових порушень прав людини чи протидії агресії, але коли йдеться про побудову стійкої демократії, його ефективність – сумнівна. Матеріальні стимули є найпоширенішим засобом і полягають у заохоченні бажаної поведінки шляхом надання певних вигод (позитивні) або ж застосування політичних, дипломатичних чи економічних санкцій (негативні). Нормативне переконання передбачає різноманітні форми впливу на внутрішніх акторів для формування належної поведінки, доводячи її легітимність, справедливість та необхідність для суспільства. Нарощення потенціалу здійснюється через навчальні програми, надання інформації, матеріально-технічну допомогу [169, с. 13-15]. Дві останні стратегії найтісніше пов'язані з громадською дипломатією, однак у політиці поширення демократії вони часто недооцінені.

Як уже зазначалося, недостатня результативність зусиль Заходу у цій сфері вимагає вивчення ситуації у значно ширшому контексті та актуалізує дослідження шляхів побудови у країнах, які розвиваються, сутнісної, а не процедурної демократії. При цьому колишні стратегії, базовані на допомозі,

демонструють свою невідповідність і повинні доповнюватись новим інструментарієм [113]. Сучасні технології створюють додаткові можливості та засоби для впливу міжнародних акторів і змушують по-новому поглянути на потенціал громадської дипломатії для поширення демократії у цих умовах. Отож, розглянемо аргументи, які свідчать, що власне такий засіб зовнішньої політики у змозі вирішити низку проблем у сфері демократизації.

Насамперед, громадська дипломатія виглядає привабливішою порівняно з іншими видами допомоги для побудови демократії, зважаючи на необхідність утримуватися від втручання у суверенітет незалежних держав. Здійснюючи заходи з демократизації, зокрема надаючи допомогу певним суб'єктам внутрішнього політичного процесу, держави Заходу переслідують й інші стратегічні, у тому числі й економічні інтереси [102, с. 104]. Це створює основу для звинувачень зі сторони опонентів щодо дотримання західними партнерами подвійних стандартів або їхнє втручання у політичну боротьбу, а отже й внутрішні справи держави. Ці аргументи, зазвичай, використовуються авторитарною владою для дискредитації зусиль із демократизації, коли адресатами допомоги є політичні партії, опозиційні рухи чи їхні лідери. За таких обставин демократія зображується як щось нав'язане ззовні, чужорідне і винятково західне, що аж ніяк не сприяє її укоріненню в країні. Натомість заходи громадської дипломатії значно прозоріші та можуть розцінюватися як втручання у внутрішні справи чи порушення так званого інформаційного суверенітету лише виразно авторитарними режимами, а у перехідних демократіях, зазвичай, не викликають такої реакції [142, с. 133]. Крім цього, програми громадської дипломатії звернені до різноманітних цільових аудиторій, а не лише до впливових політичних гравців, що дозволяє переконливо відкинути звинувачення про втручання у внутрішньополітичну боротьбу.

Один із найсуттєвіших напрямів критики поширення демократії полягає у тому, що створені внаслідок такої діяльності демократичні інститути не є самостійними, а їхня життєздатність максимально залежить

від західного фінансування та контролю [102, с. 107]. У випадку припинення допомоги (або, якщо знайдені інші джерела) політичним елітам стає невигідно дотримуватися колишнього, часто затратного курсу на демократизацію, особливо, якщо він за час свого втілення не здобув переважаючої суспільної підтримки. Що ж стосується організацій громадянського суспільства, то багато з них можуть взагалі припинити своє існування. Зважаючи на це, доцільним є запровадження принципово іншої стратегії демократизації, яка добре вписується у сучасну модель нової громадської дипломатії. Мова йде про стратегію створення якомога більшої кількості зв'язків між перехідною демократією, із однієї сторони, та США, країнами ЄС і контрольованими ними міжнародними організаціями – з іншої [240, с. 42]. С. Левіцкі та Л. Вей указують на можливі групи таких зв'язків, які охоплюють економічні (торгівля, інвестиції, кредити), геополітичні (участь у блоках, договорах, міжнародних організаціях), соціальні (транскордонні переміщення людей, міграція, туризм, навчальні програми на Заході), комунікаційні (транскордонні телекомунікації, Інтернет, західні радіо і телеканали) та міжнародні зв'язки громадянського суспільства (у межах міжнародних неурядових організацій, релігійних спільнот та міжнародної співпраці політичних партій) [163, с. 384]. Як бачимо, до формування зв'язків трьох останніх груп громадська дипломатія має безпосереднє відношення.

В інших дослідженнях виділено ті види міжнародного партнерства, які потребують значної уваги з боку західних дипломатів, коли йдеться про підтримку демократичних перетворень. До них належать: контакти на рівні людей, особливо продемократично налаштованих (студенти, молодь, активісти екологічних рухів, профспілок, жіночих організацій, культурні діячі, правозахисники, науковці, дослідники, експерти), міжінституційне партнерство (за участю незалежних медіа, політичних партій, організацій у сфері розвитку правових процедур, поліції та безпеки, міжнародних урядових і неурядових організацій) та співробітництво з метою вирішення

соціально значущих проблем (таких, як подолання бідності, дискримінації, розвиток систем освіти, охорони здоров'я, місцевих общин, захист довкілля тощо) [157, с. 32-35]. Вказаний перелік важливий для розуміння різноманітності цільових аудиторій, які повинна охоплювати громадська дипломатія із метою поширення демократії. Варто зазначити, що розширення зв'язків сприяє утвердженню та посиленню позицій внутрішньодержавних акторів, а, отже, успішна реалізація цієї стратегії дозволяє подолати проблему їхньої несамостійності та залежності від Заходу.

Ще одним вагомим аргументом на користь громадської дипломатії є те, що вона посилює легітимність програм поширення демократії, залучаючи населення та створені ним об'єднання до цих процесів у ролі активних учасників. С. Левіцкі та Л. Вей пропонують модель ефективного впливу на владу держави у випадку нехтування нею принципами демократії, яка включає дві складові: а) безпосередній вплив міжнародних акторів на уряд за допомогою різноманітних важелів і б) опосередкований вплив на уряд завдяки зв'язкам із внутрішніми акторами – бізнесом, технократами, виборцями [163, с. 387]. Ми ж можемо стверджувати, що сам механізм громадської дипломатії, який передбачає залучення джерела демократичної влади – народу до процесів трансформації власної держави та посилює його суб'єктність, є по своїй суті демократичним і тому якнайкраще надається для побудови демократії. І, справді, за допомогою такої діяльності зовнішній тиск щодо реформ переходить у тиск власного народу на недемократичні еліти, а міжнародні норми, прийняті під впливом Заходу, отримують підґрунтя внутрішньої легітимності [131, с. 277; 240, с. 42, 44].

Окремо слід зупинитися і на ролі громадської дипломатії у справі, яка стосується не поширення демократії, а захисту вже створених у державі демократичних інститутів. У випадку, коли політична влада відмовляється від демократичного курсу, що супроводжується утиском демократичних свобод, закордонна діяльність із підтримки опозиції та матеріально-

фінансова допомога часто стають неможливими. Саме за таких обставин політики та експерти згадують про потенціал громадської дипломатії. Зокрема використовуються такі її інструменти, як міжнародне телерадіомовлення, офіційні та неофіційні заяви політиків і посадовців, апельовані безпосередньо до населення цієї держави чи учасників мирних протестів. Приклади такої громадської дипломатії не є поодинокими та включають як підтримку німецьким канцлером Гельмутом Колем та американським сенатором Едвардом Кеннеді чилійського народу після захоплення влади Авґусто Піночетом у 1973 р., так і спілкування американського сенатора Джона Маккейна та представниці Державного департаменту США Вікторії Нулланд із учасниками українського Євромайдану у 2013-2014 рр. [157, с. 10-11]. Показовою також є реакція європейського експертного середовища на прихід до влади в Україні у 2010 р. проросійського, на їхню думку, політика Віктора Януковича. У той час британська неурядова організація «Центр європейських реформ» прогнозувала подальший дрейф України в сторону Росії, але закликала Європейський Союз не розчаровуватися та звернути посилену увагу на заходи, які можна віднести до інструментарію громадської дипломатії. Мова йшла про візити високопосадовців ЄС та держав-членів в Україну з максимальним спілкуванням із населенням, медіа та опозицією, розширення програм для студентів і учнів, збільшення контактів між громадянами, у тому числі, за допомогою ліквідації візових перешкод [252, с. 6-8].

Розглянемо детальніше механізми впливу громадської дипломатії на процеси демократичних перетворень. Для цього скористаємося звичною моделлю політичної системи, складовими якої є інституційна, регулятивна, функціональна, комунікативна та культурно-ідеологічна підсистеми. Спробуємо продемонструвати як заходи громадської дипломатії можуть сприяти демократизації усіх згаданих підсистем.

Інституційна підсистема охоплює як державні інститути, так й інститути недержавного характеру. Останні ж можна поділити на власне

політичні (політичні партії), політизовані та неполітичні організації. Зовнішній вплив із метою демократизації здійснюється на усі важливі державні та недержавні інститути. Однак робота з органами державної влади не є центральною у випадку провадження громадської дипломатії. Зрозуміло, що для державних службовців та представників органів місцевого самоврядування створюють спеціальні програми навчання, підвищення кваліфікації, обміну досвідом, включаючи можливість відвідати з короткочасним чи тривалим візитом іноземну країну. Проте основний вплив на такі державні суб'єкти здійснюється за допомогою переконання у межах традиційної дипломатії та тиску із застосуванням уже згаданих нормативних засобів, а також засобів стимулювання та контролю.

Значно суттєвішою є кількість ініціатив Заходу, спрямованих на молодь, студентів, активістів, які є потенційною елітою та у майбутньому спроможні зайняти помітні місця в органах державної влади, бізнесі та третьому секторі. Йдеться про освітні програми та програми обміну, витоки яких сягають ще часів Другої світової війни. Зокрема, варто згадати про програми США, спрямовані на журналістів Латинської Америки та на лідерів громадської думки в окупованих американцями післявоєнних Німеччині та Японії [222, с. 177]. Такий вид громадської дипломатії має виразні переваги у справі поширення демократії. Програми обміну, незважаючи на свій освітній та аполітичний характер, запроваджуються у конкретному політичному середовищі з метою досягнення певних політичних результатів [221, с. 50]. Зазвичай вони не сприймаються широким загалом як втручання у внутрішні справи і тому рідко стають об'єктом заборон зі сторони влади гібридних режимів.

Утім програми обміну дозволяють побудувати ефективні транскордонні мережі впливових осіб, виявити, розвинути і використати місцевий потенціал задля розвитку і підтримки демократії, створюючи неконфронтаційну довірливу атмосферу співпраці. Завданням таких програм часто є налагодження контактів із людьми, які поділяють цінності свободи та

демократії, а також їхня підтримка у несприятливих кризових обставинах [227, с. 219]. До переваг вказаних заходів варто віднести як легкість у досягненні контакту з усіма необхідними цільовими аудиторіями (від школярів до управлінців вищої ланки), так і можливість чітко визначити осіб, із якими буде відбуватися співпраця за допомогою багатоступеневих програм відбору. Зміст критики програм обміну як політичного інструмента полягає у тому, що їхній ефект є не завжди зрозумілим і прогнозованим. Інколи західні програми не приносять бажаного результату, а ставлення учасників до західних цінностей та цивілізації загалом після перебування у США чи Європі лише погіршується. Траплялися випадки, коли учасники подібних програм згодом навіть очолювали антизахідні фундаменталістські рухи у своїх країнах [221, с. 52]. Проте ці поодинокі факти аж ніяк не є причиною для відмови від міжнародних обмінів, а лише демонструють необхідність підвищеної уваги до актуальних проблем міжцивілізаційного діалогу, які загострюються унаслідок удавання до методів жорсткої сили. Хоча й ефект таких міжнародних програм довгостроковий і його важко прорахувати, цей інструмент громадської дипломатії є, по своїй суті, демократичним та важливим задля досягнення позитивних результатів із демократизації, зокрема у регіоні Східної Європи.

Іншими недержавними політичними інститутами, які є цікавими для міжнародних акторів у межах їхньої громадської дипломатії та діяльності з поширення демократії, є більше чи менше політизовані організації громадянського суспільства. Активність Заходу вже тривалий час спрямована на розвиток і підтримку неурядових структур, громадських організацій, суспільних рухів, незалежних ЗМІ, самоорганізованих територіальних громад тощо. У час поширення Інтернету цей перелік також доповнюється інтернет-спільнотами, блоґерами та онлайн-активістами. Західні структури, що займаються поширенням демократії та громадською дипломатією, намагаються охопити всі вказані категорії. Наприклад, у статуті Європейського фонду підтримки демократії зазначено, що він у своїй

діяльності співпрацює із продемократичними рухами й іншими продемократичними акторами, соціальними рухами і акторами, НУО, новими лідерами, незалежними медіа та журналістами, включаючи блоґерів та активістів соціальних медіа [230, ст. 2, п. 2].

Фінансування організацій громадянського суспільства з-за кордону спрямоване, здебільшого, на підтримку конкретних видів їхньої діяльності, а не розбудову інституційної бази. Внаслідок цього виникають проблеми забезпечення неперервності роботи НУО, залучення й утримання висококваліфікованих кадрів, розбудови організаційної структури [88]. В умовах, коли діяльність Західних донорів є ключовою для неурядового сектора держави, власна фінансова життєздатність НУО часто є найуразливішою складовою. Саме така ситуація склалася і в Україні. Це підтверджують дані Індексу сталості розвитку організацій громадянського суспільства України у 2014 р. [234, с. 235]. Вона спровокована значною мірою й тим, що власна держава докладає недостатньо зусиль для підтримки НУО. Йдеться не стільки про фінансове, як про законодавче забезпечення, податкові полегшення та сприятливі умови для розвитку. Велика частина представників владного апарату, котра залишилася ще з авторитарних часів чи просто не поділяє демократичних цінностей, часто займає відверто ворожу позицію щодо НУО, зумовлену спробами останніх утрутитися в усталені авторитарні чи протиправні моделі управління. Донорська підтримка може мати негативний ефект ще й з огляду на те, що знеохочує волонтерство, створює умови для корупції та фіктивної діяльності, сприяє фінансовій залежності та нерівноправності суб’єктів громадянського суспільства [263, с. 3]. Також суттєвими проблемами є неефективність використання коштів, непрозорість внутрішнього менеджменту, відсутність стратегічної програми діяльності. Згадані недоліки частково пояснюються особливостями стратегій держав і організацій Заходу, які зосереджені, насамперед, на донорстві, часто забуваючи про власне громадську дипломатію, що вимагає глибшого розуміння процесів та розроблення

складніших і різноманітніших програм. Іншим актуальним питанням, яке потребує осмислення та відповідної реакції, є вузька спрямованість заходів із іноземної підтримки громадянського суспільства, які націлені, передусім, на розбудову НУО, у тому числі в межах громадської дипломатії.

Вплив громадської дипломатії на формування громадянського суспільства не обмежується тільки підтримкою з-за кордону. До прикладу, США та інші Західні держави для цього здавна використовують недержавні некомерційні організації, які мають тісні зв'язки з урядом, але далеко не завжди афішують їх перед широким загалом. Такі організації можуть створюватися владою чи за її участі, держава займається їхнім фінансуванням, контролює чи координує їхню діяльність. Положення щодо таких організацій можуть фіксуватися у національному законодавстві. Зі свого боку, мережа державних і недержавних структур, призначених для громадської дипломатії, намагається залучити до своєї діяльності й широке коло інших суб'єктів – бізнесові структури, НУО, діячів культури й спорту та інших осіб, у тому числі й із країни-адресата. В останні десятиліття під впливом чинників глобалізації та інформатизації громадська дипломатія зазнає суттєвої трансформації. Така нова громадська дипломатія уже не зводиться до одностороннього повідомлення інформації, а зосереджується на побудові стійких відносин із залученням різного роду суб'єктів. Іншими важливими її ознаками, на думку Н. Калла, є участь неурядових акторів у ролі суб'єктів громадської дипломатії, розмиття межі між внутрішньою і зовнішньою інформаційною діяльністю, використання нових технологій, зокрема Інтернету [126, с. 13]. Тому, хоча схема «західні донори – локальні НУО – цільові аудиторії» й не вписується у традиційне визначення громадської дипломатії, в умовах поступового зникнення кордонів між громадянськими суспільствами різних держав, коли локальні НУО є складовими масштабних міжнародних мереж, таку діяльність можна вважати елементом нової громадської дипломатії.

Отож, громадська дипломатія охоплює процеси за участю багатьох сторін, а окремі найвпливовіші організації громадянського суспільства (як правило, включені у міжнародні мережі організацій) поступово набувають ознак її суб'єктів. Таким чином, сучасна громадська дипломатія уже сама по собі сприяє розвитку й укріпленню громадського суспільства, а отже, й демократизації політичної системи. Слід зазначити, що включення до суб'єктів громадської дипломатії усіх громадських об'єднань та суспільних рухів надмірно розширить її межі та є невиправданим із позиції досягнення головної цілі – впливу на міжнародні відносини та світову політику. Різні дослідники намагаються сформулювати вимоги до тих НУО, які можуть вважатися суб'єктами громадської дипломатії. На думку Т. Ла Порте критеріями організації, яка наділена певною легітимністю для того, щоб брати участь у міжнародній політиці й, отже, бути суб'єктом громадської дипломатії, є: 1) здатність представляти спільні цінності громадськості; 2) відповідність принципів діяльності організації (прозорість, забезпечення участі, консенсус при прийнятті рішень) уявленням громадськості, яку вона представляє; 3) ефективність її діяльності [161, с. 7]. У контексті цього ж питання М. Кастельс пов'язує нову громадську дипломатію з процесами глобалізації та становлення глобального громадянського суспільства. Він виокремлює чотири види суб'єктів, які долучаються до виділених процесів та діяльність яких на міжнародній арені можна вважати громадською дипломатією. До них належать: 1) локальні НУО, які в своїй сукупності є середовищем, що підтримує глобальне громадянське суспільство; 2) НУО з тісними глобальними чи міжнародними зв'язками; 3) соціальні рухи, які намагаються впливати на процеси глобалізації; 4) рухи, які виражають громадську думку з важливих у глобальному вимірі питань [117, с. 83-86].

Приклади успішної участі НУО в діяльності, яка тепер називається громадською дипломатією, можна знайти й у далекому минулому. Йдеться, зокрема, про Міжнародний рух Червоного Хреста, громадянські кампанії проти рабства, Міжнародний олімпійський рух [260, с. 306-307]. Однак в

останні десятиліття така роль НУО значно розширилася, а в певних сферах, таких як міжнародний захист довкілля, міжнародне забезпечення прав і свобод людини, забезпечення участі громадськості у прийнятті суспільно важливих рішень стало загальновизнаним стандартом. Щодо перехідних режимів, то в умовах, коли державна влада не справляється із покладеними на неї обов'язками, діяльність міжнародних мереж НУО часто є чинником, без якого неможливими є позитивна динаміка розвитку суспільства та повноцінне завершення переходу до демократії.

Повертаючись до структури політичної системи, розглянемо вплив громадської дипломатії і на інші її підсистеми. Зокрема, вплив на регулятивну підсистему полягає у підтримці запровадження демократичних політичних цінностей та правових норм. Основну роботу в цьому напрямі Захід веде через дипломатичні та правові механізми, зокрема за допомогою міжнародних організацій та двосторонніх зв'язків. У Європі у цьому контексті передусім слід згадати Раду Європи, разом із Європейським судом з прав людини, та Європейський Союз. Останній застосовує стратегії, які інколи називають «притягнення до демократії» (на відміну від стратегії США – «проштовхування демократії») [169, с. 16-17]. Вони передбачають упровадження демократичних норм у державі за допомогою встановлення критеріїв, виконавши які держава може набути членства в ЄС чи стати його близьким партнером. Однак такий вплив, спрямований на владу держави, може виявитися неефективним, якщо нові норми не знаходять підтримки серед населення чи його активної частини. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми і є громадська дипломатія. Зважаючи на це, держави Заходу власними зусиллями чи за допомогою локальних і міжнародних НУО сприяють утвердженню серед населення норм і цінностей, пов'язаних із правами людини (особливо правами дискримінованих груп – національних і релігійних меншин, жінок, осіб із нетрадиційною орієнтацією, неповносправних), верховенством права, несприйняттям корупції тощо. Слід усе ж зазначити, що існуючих ініціатив явно не достатньо, а широкі маси

здебільшого залишаються поза увагою такої форми громадської дипломатії. Нерідко трапляються ситуації, коли населення ставиться агресивно і з недовірою до західних норм, а недемократична влада чи еліти використовують це для демонстрації гострої необхідності протидії «західному імперіалізму». Проте, у будь-якому разі, неконфронтаційна, спрямована на діалог громадська дипломатія є значно кращим інструментом вирішення проблем такого ґатунку в зіставленні з тиском чи взаємодією лише із владою.

Вплив громадської дипломатії на комунікативну підсистему політичної системи проявляється у стимулюванні зв'язків між людьми та їхніми об'єднаннями з однієї сторони, та органами державної влади і місцевого самоврядування – з іншої. Значний відсоток західних програм спрямовано на заохочення реалізації свободи вираження поглядів, свободи асоціацій, права на доступ до публічної інформації, контролю громадськості за діями влади тощо. Зокрема, помітною у цій сфері є діяльність Національного фонду підтримки демократії США [186, с. 71]. Важливою тут є підтримка незалежних ЗМІ, присутність яких у державі розглядається як обов'язкова умова демократії. У перехідних режимах зазвичай відсутні джерела фінансування таких ЗМІ поза державою та бізнесом, оскільки більшість населення не усвідомлює їхньої важливості для суспільних перетворень та не згідна фінансово їх підтримувати, а недемократичні політичні еліти не втрачають будь-якої нагоди використати державні чи приватні ЗМІ у своїх вузьких інтересах. Саме тому фінансова підтримка незалежних медіа, інші види матеріальної та освітньої допомоги, спільні міжнародні проекти за участю демократичних держав Заходу є особливо важливими.

Що ж стосується функціональної підсистеми, то тут першочергове значення громадської дипломатії у тому, щоб спрямовувати розвиток політичних процесів, як довгострокових, таких як перехід до демократії чи проведення реформ, так і порівняно короткострокових – виборів, масових

протестів, прийняття законів, у бажаному руслі. Традиційно велика увага західних структур із підтримки демократії звернена до виборчого процесу в перехідних демократіях. У межах громадської дипломатії держави Заходу, міжнародні урядові та неурядові організації (ОБСЄ, Рада Європи, ЄС, Міжнародний інститут демократії і сприянню виборів, Міжнародний фонд виборчих систем та ін.), окрім співпраці з державними органами влади, здійснюють заходи спрямовані на населення та на інших учасників виборчого процесу (журналістів, спостерігачів на виборах, громадських організацій, активістів). Для них найчастіше організовують навчальні програми, курси та тренінги, що передбачають отримання знань про способи ефективного інформування і максимального залучення населення до виборів, а також про права та обов'язки суб'єктів виборчого процесу. Важливими є й проекти, які втілюються з метою усвідомлення громадянами необхідності брати участь у виборах та позитивних наслідків від цього для розвитку суспільства. Для активістів та журналістів влаштовують візити за кордон, де вони можуть ознайомитися з досвідом та особливостями виборчого процесу у демократичній державі. Крім цього, для таких країн, як США, обрання парламенту чи президента є важливою темою громадської дипломатії, яку широко висвітлюють офіційні особи, міжнародні телерадіомовники та залучені іноземні ЗМІ [224]. Окремим напрямом роботи є захист результатів волевиявлення громадян від можливих фальсифікацій і спотворень. Західні структури допомагають створювати мережі НУО, у тому числі й транскордонні, відстежують виборчий процес та відповідно реагують на порушення, визнаючи чи не визнаючи його результати, при необхідності надають підтримку мирним протестуючим [157, с. 29-30]. Усе це демонструє тісну взаємодію демократичних міжнародних акторів із громадськістю перехідної держави, де відбуваються вибори, що і є змістом громадської дипломатії.

Іншого арсеналу заходів для підтримки демократії потребує ситуація у кризові періоди, коли відбувається загострення протистояння між владою,

що тяжіє до авторитаризму – з одного боку, і демократично налаштованими активістами та небайдужим населенням – з іншого. Безпосередніми причинами протистоянь можуть стати масові фальсифікації на виборах, значні порушення прав і свобод людини, різкі та неадекватні дії влади. Хвиля «кольорових революцій» та активізація протестних рухів у всьому світі демонструють необхідність швидкої і злагодженої реакції прихильників демократії (урядових і позаурядових суб'єктів як у середині держави, так і за кордоном), без якої процес поступової демократизації у конкретній країні може різко припинитися і повернути назад до авторитаризму.

У такі кризові періоди, крім безпосереднього тиску на владу зі сторони західних держав та міжнародних організацій, важливими є і заходи громадської дипломатії. Серед них варто відзначити безпосередні контакти з учасниками і лідерами протестів, а також прийняття рішень, оголошення заяв, які легітимізують протест і його вимоги, засуджуючи недемократичні дії чи бездіяльність влади. Зокрема, для українського Євромайдану важливе значення мали візити та виступи перед протестувальниками сенатора США Джона Маккейна, офіційного представника Державного департаменту США Вікторії Нуланд, візит на майдан Верховного представника Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Кетрін Ештон. Важливим орієнтиром і стимулом для учасників протестів є підтримка їхніх дій зі сторони держав, міжнародних організацій, посадовців, парламентарів, яка здійснюється за допомогою офіційно прийнятих заяв, рішень (у т.ч. санкцій стосовно представників влади), а також неофіційних звернень через ЗМІ, соціальні мережі, блоґи тощо. До такої громадської дипломатії на підтримку демократії активно долучаються неурядові актори, відомі особи, зірки шоу-бізнесу, неформальні спільноти та звичайні люди з різних куточків світу. Ці процеси ілюструють дієвість концепцій нової громадської дипломатії та значне розширення переліку суб'єктів, що впливають на міжнародну політику.

Розглянувши механізми впливу громадської дипломатії на інституційну, регулятивну, функціональну та комунікативну підсистеми політичної системи з метою їхньої демократизації, у наступному підрозділі окремо зупинимося на її значенні для трансформації сфери політичних цінностей, свідомості й культури.

3.2. Утвердження демократичних політичних цінностей і культури як ціль громадської дипломатії сучасних держав

Дослідження, пов'язані з труднощами демократичного переходу, здебільшого зосередженні на проблемах трансформації влади і побудови громадянського суспільства. Вказані елементи, безсумнівно, є ключовими, але недостатніми для становлення консолідованого демократичного режиму. Події останніх десятиліть, у тому числі й в Україні, демонструють важливість підтримки демократії широкими верствами населення та актуалізують проблеми трансформації політичної культури і політичних цінностей як її ключових компонентів. Не менш актуальними ці питання є і на Заході, зважаючи на виклики для демократії і демократичної культури, пов'язані з глобалізацією, масовою міграцією, недоліками економічної системи, стрімким розвитком технологій тощо.

Для визначення політичної культури скористаємося формулюванням Ґ. Алмонда та С. Верби, які трактують її як інтеріоризовану у знаннях, відчуттях та оцінках населення політичну систему [93, с. 13]. Вона охоплює такі виміри як ставлення до себе, до інших та до суспільного середовища, громадянську компетентність і культуру громадянськості [44, с. 247-249]. Демократична політична культура невіддільно пов'язана з участю у вирішенні громадських справ, відповідною електоральною поведінкою, а за необхідності – участю в акціях громадянської непокори.

Питання впливу політичної культури на демократизацію розглянуто у роботах багатьох науковців. Ключовою для утвердження цього напряму політичної думки є праця відомих американських політологів Ґабріеля

Алмонда та Сіднея Верби під назвою «Громадянська культура: політичні установки і демократія у п’яти країнах», опублікована у 1963 р. У ній автори розмежовують три основні типи політичної культури – патріархальну, підданську та культуру участі. При цьому політична культура провідних демократичних держав (Великобританії та США), що відповідає поняттю «громадянська культура» – це насамперед культура лояльної участі, для якої характерна присутність і традиціоналістських та підданських елементів [93, с. 17-18, 29-30]. Формування такої культури – складний і довготривалий процес, який унеможливлює виявлення простої формули її становлення.

Позицію, згідно з якою культурні чинники відіграють значну роль для демократизації, поділяє і Рональд Інґлгарт. На основі світового дослідження цінностей, яке триває з 1981 р., він доходить висновку про взаємозв’язок демократії з виділеними ним цінностями самовираження чи постматеріальними цінностями, що пов’язані зі свободою, вдоволеністю життям, гендерною рівністю, толерантністю до інших, довірою. Натомість для недемократичного суспільства властиві цінності виживання, насамперед, економічна і фізична безпека [151, с. 553-554; 257, с. 129]. Становлення цінностей самореалізації не завжди спричиняє миттєві зміни політичного режиму, однак супроводжується посиленням суспільного тиску на владу й еліти з вимогою демократичних змін. У межах такого підходу акцентується узалежнення демократизації від загальної модернізації та соціально-економічного розвитку. Зокрема, відповідно до моделі К. Вельцеля та Р. Інґлгарта, економічне зростання, підвищення рівня освіти та ускладнення соціальних зв’язків, які супроводжують модернізацію, створюють можливості матеріальної, інтелектуальної та соціальної автономності для населення. Це, у свою чергу, призводить до поширення ідей свободи і рівності, а отже, й становлення цінностей самовираження, що, залежно від існуючого режиму, сприяє демократичному переходу чи консолідації демократії [257, с. 135].

Першочергове значення культури для демократизації відзначено й у роботах Френсіса Фукуями. Він виділяє чотири рівні, на кожному з яких повинна відбутися консолідація демократії – ідеологію, інститути, громадянське суспільство та культуру [75, с. 389-390]. Саме на рівні культури слід очікувати основних труднощів, оскільки універсальних способів виправлення соціальних й культурних патологій, характерних для посттоталітарних держав, не існує. З огляду на це, для демократичних перетворень ключовою є роль соціального капіталу, формування якого залежить не лише від панівних у суспільстві норм і цінностей, але й від високого рівня довіри між його членами [76, с. 130]. Основним джерелом соціального капіталу є сім'я, проте надмірно тісні сімейні зв'язки звужують радіус довіри, сприяють поширенню корупції та віддаляють державу від демократії [31, с. 158]. Отже, зміцнення довіри до політичних і соціальних інститутів, а також громадян один до одного, є важливим елементом трансформації політичної культури на шляху до демократії.

Спільною рисою вищезгаданих підходів є усвідомлення культурних та ціннісних змін як довготривалого процесу, який тісно пов'язаний із процесами у багатьох інших сферах і важко піддається цілеспрямованому впливу. З урахуванням цього розглянемо характерні для сучасних міжнародних відносин спроби такого впливу, у тому числі й за допомогою інструментарію громадської дипломатії. Це дозволить зробити висновок про виправданість такої діяльності та надати рекомендації щодо підвищення її ефективності.

Громадська дипломатія тісно пов'язана з культурою і, з-поміж іншого, охоплює інструменти культурної дипломатії. Дж. С. Най зазначає, що основою м'якої сили держави є її культура, політичні цінності та зовнішня політика, у випадку якщо вона визнається легітимною та моральною [190, с. 84]. На думку Б. Ґреґорі, завдання громадської дипломатії полягає у впливі на свідомість та подальшій мобілізації дій для просування своїх інтересів і цінностей [144, с. 353]. Отже, цілком виправданим видається твердження, що

політичні ідеї, цінності та культура тісно пов'язані з громадською дипломатією, що ставить за мету демократизацію політичної системи. Ще у часи Холодної війни, складовою цього протистояння була «війна ідей», яку вели між собою Захід та комуністичний блок на чолі з Радянським Союзом. При цьому застосовувався широкий спектр засобів, у тому числі й пропаганда та громадська дипломатія [214, с. 1137]. Відомий дослідник цієї сфери А. Ечеварріа говорить про «війну ідей» як про зіткнення поглядів, концепцій, образів і, особливо, їхніх інтерпретацій та виділяє чотири категорії такого протиборства, а саме інтелектуальні дебати, ідеологічні війни, війни через релігійні догми та рекламні кампанії [133, с. 3]. Основними цілями «війни ідей» є деморалізація опонента, мобілізація союзників та вплив на населення, що зберігає нейтралітет [108, с. 7]. Розпад соціалістичного блоку розцінювався багатьма як перемога Заходу на ідеологічному фронті та загалом демократії у світі, а також як доказ виправданості американської політики у сферах поширення демократії та громадської дипломатії [199, с. 1]. Проте, невдовзі після терактів 11 вересня 2001 р., «війна ідей» за участю США знову відродилася, але вже у вигляді протистояння з радикальними ісламізмом [153, с. 90].

У теперішній час існує два підходи щодо визначення місця «війни ідей» у політиці держави. Перший підхід розглядає її як частину громадської дипломатії, другий ж – обґрунтовує її нерозривний зв'язок із «реальною війною», яка належить до сфери компетенції міністерств оборони [133, с. 26-28]. Очевидно, що будь-яка «війна ідей» за участі Заходу та недемократичних держав має прямий стосунок до громадської дипломатії із метою поширення демократії. Але відповідність цієї концепції новітнім тенденціям у сфері громадської дипломатії, та й загалом міжнародних відносин, викликає сумніви. Сама назва такого виду впливу на іноземну аудиторію, що містить слово «війна», передбачає значну конфронтацію та навряд чи сприйматиметься позитивно носіями іншої культури. П. Краузе та С. Ван Евера відзначають гостру необхідність «ребрендінгу» інформаційних

протиборств, що їх ведуть США. Тому «війну ідей» варто переформатувати у «діалог ідей» та розвивати її у руслі концепції нової громадської дипломатії [158, с. 114]. Важливо усвідомлювати, що прийняття населенням перехідної держави демократичної культури та цінностей можливе лише на добровільних засадах та поступово. Агресивне ж насадження поглядів і пропаганда зазвичай провокують їхнє відторгнення, що веде до зростання напруги, та може сприяти досягненню бажаного результату лише з огляду на тактичні цілі. Однак не слід виключати й необхідності у певних випадках розробки і втілення конфронтаційних стратегій в інформаційному просторі, зокрема тоді, коли противник уже розпочав і успішно веде власну війну проти демократичних ідей.

Загалом розглядаючи громадську дипломатію держав та організацій Заходу з метою поширення демократичної культури і цінностей за кордоном, важко визнати її достатньо ефективною. Засоби, спрямовані на формування громадської думки, здебільшого спрацьовують лише у тих країнах, суспільство яких уже поділяє базові цінності демократії та прав людини [190, с. 87]. Що ж стосується незахідних культур і цивілізацій, то тут приклади невдач непоодинокі. Вже згадувалися випадки, коли лідерами екстремістських антизахідних угруповань, зокрема у мусульманських країнах, стають особи, котрі отримали освіту на Заході, більше того, завдяки участі у програмах громадської дипломатії. Влада авторитарних чи гібридних держав також зазвичай неприхильно ставиться до продемократичного впливу на їхніх громадян, оскільки він послаблює її основи [218, с. 267]. Такий тип влади створює різноманітні перешкоди цій діяльності, як-от: заборона західних структур, проголошення НУО з іноземним фінансуванням агентами ворожого впливу, блокування телерадіотрансляцій, обмеження свободи вираження та доступу до інформації в Інтернеті. Крім того, авторитарна влада може реалізовувати власні проекти за допомогою спеціальних структур, ЗМІ і контрольованих НУО, вплив яких аж ніяк не сприяє становленню демократичної культури, а,

навпаки, має наслідком розпалювання ненависті до реальних чи уявних ворогів, формування культу особи чи політичної партії, відвернення уваги від проблем порушення прав людини та зловживання владою.

У свою чергу, населення таких країн більш схильне сприймати і підтримувати саме позицію, яку доносить власний авторитарний уряд. Цьому сприяють як історичні й культурні чинники, так і той факт, що влада держави краще, ніж іноземці розуміє особливості мислення свого населення та спроможна обрати найефективніші способи впливу на нього. У спеціальному дослідженні Л. Мерікова розглядає джерела формування громадської думки та вказує, що визначальну роль у цьому процесі відіграють погляди, закладені у дитинстві. У зрілому віці особа схильна сприймати інформацію, яка підкріплює уже сформовану позицію, та ігнорувати повідомлення, які не вписуються у її картину світу, навіть якщо вони набагато переконливіші і підкріплені численними аргументами. Отже, ЗМІ не здатні суттєво змінити громадську думку, однак можуть вдало нею маніпулювати [178, с. 5]. Це дає змогу авторитарним режимам і екстремістським лідерам ефективно впливати на маси та користуватися їхньою підтримкою.

Л. Мерікова доходить висновку, що громадська дипломатія із метою поширення демократії шляхом впливу на трансформацію політичної культури населення малорезультативна, оскільки згадані процеси прямо залежать від соціально-економічних умов, а формування нової демократичної культури і відповідних цінностей можливе лише через зміну поколінь [178, с. 6-7]. На нашу думку, з такою позицією не можна цілком погодитися, адже без цілеспрямованої політики держави та допомоги закордонних структур нові покоління мало чим відрізнятимуться від попередніх. Розвиток економіки, який, згідно з твердженням Р. Інґлгарта, супроводжується загальною модернізацією та становленням цінностей самовираження, у багатьох країнах не можливий саме через відсутність демократії і верховенства права. Тому в такій системі координат марно

сподіватися на демократизацію політичної культури наступних поколінь. Більше того, навіть тривале економічне зростання (наприклад, унаслідок торгівлі природними ресурсами) не гарантує демократизації, а, навпаки, зміцнює позиції авторитарної влади, що можемо спостерігати в Росії [171, с. 128].

Зважаючи на вищезазначене, необхідно виробити і запровадити «розумні» стратегії впливу на широкі верстви населення за кордоном із урахуванням культурних чинників. Упродовж тривалого часу значення останніх у громадській дипломатій суттєво недооцінювалося. Згодом невдачі закордонних інформаційних програм США, які стали очевидними після терактів 11 вересня 2001 р., стали пояснюватися саме культурними та цивілізаційними чинниками [269, с. 13]. Проте це не призвело до миттєвої перебудови засад громадської дипломатії. Ще й до сьогодні поширеним є вузький «західний» погляд, який розглядає культуру і цінності Америки чи усього Заходу як універсальні, такі, що можуть бути засвоєні іншими країнами без змін. Існування інших культур, релігій, традицій і цінностей із такої позиції розцінюється як перешкода політиці поширення демократії та громадській дипломатії. Власне такі погляди, втілені у поведінці посадовців чи діяльності спеціальних структур, слід вважати однією із головних причин невдач, із якими зіштовхнувся Захід, поширюючи демократичні культуру і цінності за кордоном.

На основі розглянутих теорій і концепцій спробуємо окреслити риси громадської дипломатії, за допомогою якої можна ефективно впливати на трансформацію політичної культури і цінностей населення з метою демократизації. Насамперед, зупинимося на вимогах до суб’єктів, які здійснюють заходи громадської дипломатії задля демократизації, після чого розглянемо зміст і характеристики таких заходів.

Основною передумовою успішної діяльності міжнародного актора з метою поширення демократії є дотримання ним високих демократичних стандартів під час реалізації внутрішньої і зовнішньої політики. Будь-які

відхилення від них можуть бути подані широкому загалу крізь «збільшувальне скло» як доказ неповноцінності та бутафорності західної демократії, а також як аргумент на користь чергового різновиду «прогресивного авторитаризму». Дж. С. Най зазначає, що коли йдеться про політику утвердження цінностей, зокрема пов'язаних із демократією, правами людини і свободою, то потенціал м'якої сили значно перевершує можливості жорсткої сили [190, с. 84]. Дії держави, які завдають суттєвої шкоди її м'якій силі, можуть зруйнувати довіру до неї зі сторони світової громадськості та звести нанівець результативність її закордонних програм у сфері демократизації. Те ж стосується і м'якої сили міжнародних організацій та НУО.

Особам, котрі здійснюють громадську дипломатію, слід уникати зверхнього та повчального тону щодо іноземної країни, її населення, історії, суспільних практик тощо. Не варто намагатися нав'язати ідеї і погляди та користуватися важелями впливу на громадську думку, особливо у державах, які постраждали від чужоземного колоніального гніту [269, с. 24]. Натомість виправданим видається представлення власного непростого досвіду подолання труднощів побудови демократії, не приховуючи помилок та «темних» сторінок минулого. Це стосується і західних цінностей, які неодноразово в історії використовувалися для виправдання пригноблення жінок, расизму, рабства, дискримінації, зокрема й під час порівняно нещодавніх збройних конфліктів [149, с. 12].

Важливо уникати монокультурного підходу та усвідомлювати можливості поєднання місцевої культури і традицій у різних державах із основними засадами демократії, які поступово набувають універсальної легітимності. Представники структур, котрі провадять громадську дипломатію, повинні розуміти, що громадянська культура, яка виконує роль фундамента демократії, є змішаною політичною культурою, а політичні системи навіть лідерів демократичного світу просякнуті безліччю традиційних елементів та соціальних цінностей, притаманних лише

конкретній країні, зважаючи на особливості її історії. Як указують Ґ. Алмонд і С. Верба, громадянська культура у країнах Заходу формувалася у процесі злиття, тобто нові типи позицій не витісняли, а перепліталися із попередниками [1, с. 481-485]. У подібному руслі слід вибудовувати стратегії демократизації незахідних країн, розвиваючи культуру участі у поєднанні з існуючими традиційними і релігійними елементами. Важливо виявляти та використовувати демократичний досвід держави (у випадку його наявності), не розглядати релігійні організації виключно як противників демократизації, а шукати можливі спільні інтереси та напрями співпраці. Тут варто врахувати дані досліджень Р. Інґлгарта, відповідно до яких не лише секулярно-раціональні, а й традиційні цінності можуть бути поширеними у сталих демократіях [151]. Отож, громадським дипломатам необхідно якнайглибше вивчати культуру, історію, суспільство та мову країн, де вони працюють. Узагальнені показники та соціологічні опитування не здатні замінити особистого спілкування, користування культурними надбаннями та не сформують адекватного розуміння іноземної культури [269, с. 49-51]. Виправданим є погляд на ситуацію у іншій країні як на нестандартну головоломку, яка повинна бути розв’язана цілком новим способом через попередній збір і вивчення якомога більшої кількості її елементів.

Не менш важливо працювати над змістом меседжів та ідей, які розповсюджуються за допомогою інструментарію громадської дипломатії з метою утвердження демократії. Щодо цього, то для початку необхідно розмежувати всі заходи впливу на широкі верстви населення на дві групи, залежно від головних цілей, якими є: 1) поступове формування громадянської культури населення та 2) забезпечення неухильності курсу на демократизацію у державі. Заходи задля забезпечення демократичного курсу повинні стосуватися усього населення, оскільки саме його позиція, у вигляді волевиявлення на виборах чи громадської підтримки, часто відіграє вирішальну роль для долі держави. Навіть далеке від демократичної політичної культури суспільство під впливом різноманітних внутрішніх та

зовнішніх чинників може стати на шлях демократизації, який згодом принесе помітні результати. З іншого боку, прихід до влади на виборах авторитарного лідера, котрий методами пропаганди, популізму і підкупу утримує високий рівень довіри, може значно віддалити демократичні перспективи навіть для наступних поколінь. Для недопущення цього демократичним акторам варто використовувати низку інструментів.

Перш за все необхідно постійно відслідковувати рівень підтримки населенням недемократичних альтернатив, зростання якого підвищує ймовірність ліквідації уже сформованих демократичних інститутів унаслідок голосування виборців чи дій еліт [213, с. 92]. Якщо існує така небезпека, слід різноманітними засобами виявляти відступи недемократичних сил і лідерів від універсальних норм і цінностей, як-от використання владного становища у власних інтересах, корупція, відмивання грошей тощо. Тут важливою є роль авторитетних міжнародних НУО, м’яка сила яких значно зросла внаслідок розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), та які, на відміну від держав, не обтяжені конкуруючими інтересами щодо збереження добрих відносин із правлячою політичною елітою [190, с. 104]. Проте й держави Заходу мають достатньо важелів впливу аби сприяти відновленню правопорядку та зміцненню демократії у перехідній країні за допомогою правового переслідування її чиновників, які відзначилися масштабними корупційними та фінансовими зловживаннями [229]. Про деталі таких процесів слід інформувати населення цієї країни засобами громадської дипломатії, особливо у випадках прихильності загальної громадської думки до такого розвитку подій. Обов’язковим елементом демократичної політичної культури є здатність населення захистити демократію. З огляду на це зусилля Заходу, спрямовані на розширення можливостей мирних протестів, включаючи «кольорові революції» та інші виступи проти узурпації влади і зміцнення авторитаризму, є закономірними. У кризові періоди, коли існує загроза зриву демократизації, громадська дипломатія у вигляді прямих контактів із населенням, що виступає

суб'єктом протистояння, а також інших заходів моральної, інформаційної і політичної підтримки прихильників демократії є надзвичайно важливою та може допомогти спрямувати процеси у потрібне русло.

Що ж стосується поступового формування громадянської культури населення засобами громадської дипломатії, то, очевидно, не слід очікувати швидких і видимих результатів у цій сфері, проте повністю відмовлятися від такої діяльності також було б неправильно. Розглядаючи раніше згадану модель процесів, які сприяють розширенню можливостей людей у суспільстві, авторства К. Вельцеля та Р. Інґлгарта, неважко помітити потенціал громадської дипломатії щодо підвищення інтелектуальної та соціальної автономності за допомогою освітніх і розвиваючих заходів та розширення соціальних зв'язків через комунікацію [257, с. 135]. Про пріоритетне значення освіти для розвитку важливих компонентів громадянської культури (таких як навики політичної участі, способи отримання інформації та використання ЗМІ, знання про формальні політичні структури і інститути, норми демократичної участі і відповідальності) зазначають і Ґ. Алмонд та С. Верба [1, с. 486-487]. Отже, продуктивними можна вважати освітні програми громадської дипломатії, спрямовані на дітей, починаючи з дошкільних закладів, та молодь. Ідеться не лише про вивчення спеціалізованих дисциплін, пов'язаних із демократією і правами людини, але й про розвиток загальної культури, моралі, відповідальності, толерантності, солідарності, помірності, ввічливості і стриманості [14, с. 172]. Окремо слід відзначити необхідність вивчення з дитинства кількох іноземних мов, що є обов'язковою передумовою для побудови у майбутньому повноцінного міжкультурного діалогу. Для старших поколінь корисними видаються програми, спрямовані на розширення світогляду та усвідомлення власних соціальних можливостей, а також сприяння становленню широкого кола НУО та засобів самоорганізації безвідносно до їхньої приналежності до політичної сфери [218, с. 267].

Істотною проблемою «недосконалих демократій» є низький рівень довіри громадян не лишень до політичних інститутів, а й один до одного поза межами сім'ї чи іншого вузького соціального кола [14, с. 172]. Це унеможливлює політичне співробітництво людей та вироблення демократичної політики [93, с. 357]. Окрім цього, у таких суспільствах переважає надмірна орієнтація на особистий успіх, значущість якого підкреслюється усіма можливими засобами, а суспільна користь і нематеріальні засоби мотивації відходять на другий план [31, с. 156]. Усе це негативно позначається на правосвідомості та зумовлює поширення корупції і непотизму. Тому структурам, які здійснюють громадську дипломатію із метою поширення демократії за кордоном, необхідно, насамперед, дбати про підвищення довіри до себе, а також підтримувати тих внутрішніх політичних акторів, котрі вже користуються довірою населення або мають певний потенціал щодо цього. Програми громадської дипломатії повинні демонструвати зразки доброзичливих, безкорисливих відносин, культивувати відчуття спільності і взаємопідтримки. Поза цим, для того, щоб привабити населення і, особливо, молоде покоління зовсім недостатньо використовувати нові засоби комунікації чи доступно доносити раціональні аргументи. Ідеали і цінності демократії мають бути оптимістичними і захопливими [27, с. 437]. Тому й громадська дипломатія, що ставить за мету їхнє поширення, не може бути нудною і невиразною, а повинна позиціонуватися як носій добра, прогресу і гармонії.

Висновки до розділу 3

Упродовж останніх десятиліть підтримка демократизації є задекларованим основоположним принципом зовнішньої політики західних держав. Просування демократії у світі необхідне Заходу як для утримання власних лідерських позицій, так і для забезпечення конкретних прагматичних цілей. Проте допомога у подоланні існуючих труднощів, із якими зіштовхнулися більшість перехідних держав, не приноситиме

бажаних результатів у випадку зосередження уваги лише на окремих демократичних процедурах та інститутах.

Інтенсифікація громадської дипломатії може значно підвищити ефективність стратегій із поширення демократії, які реалізовують держави Заходу. На відміну від останніх, вона менше пов’язана з втручаннями у суверенітет та внутрішні справи інших держав. Також важливо те, що громадська дипломатія з метою демократизації націлена на залучення широкого кола суб’єктів внутрішньополітичного процесу, різноманітних неурядових організацій, соціальних спільнот, активістів тощо у перехідній державі до підтримки демократичних реформ та участі у їх проведенні. Це підвищує легітимність іноземних програм поширення демократії та створює надійнішу основу для демократичних перетворень.

Основні механізми впливу громадської дипломатії на демократизацію охоплюють інституційну, регулятивну, функціональну, комунікативну та культурно-ідеологічну підсистеми політичної системи. Вони передбачають: укріплення демократичних інститутів, підвищення їхньої життєздатності шляхом створення для них надійної суспільної основи; утвердження у суспільстві демократичних норм; спрямування розвитку політичних процесів (виборів, реформ, кампаній, масових протестів тощо) задля консолідації та захисту демократії за допомогою співпраці з широким колом їхніх учасників. Окрім цього, громадська дипломатія сприяє демократичній трансформації суспільства, залучаючи до вирішення внутрішніх проблем, а також до міжнародного діалогу народ, який і є джерелом будь-якої демократичної влади. Зазначимо, що можливості громадської дипломатії не до кінця розкриті, зокрема й у справі підвищення привабливості демократії та її елементів, а також як засобу протидії пропаганді зі сторони авторитарних режимів.

Чимало труднощів із якими зіштовхуються різні держави на шляху до демократії зумовлені несформованістю громадянської політичної культури їхнього населення та відповідних цінностей. Щодо цього, відзначимо певні

успіхи політики західних держав та організацій у сфері поширення демократії, зокрема маючи на увазі, передусім, роботу із громадянами, котрі скористалися можливістю стажуватися, вчитися, працювати на Заході. Однак поряд із цим, можемо констатувати невикористаний потенціал громадської дипломатії щодо розвитку демократичного суспільства шляхом впливу і взаємодії з ширшими цільовими аудиторіями. Заходи у цій сфері повинні ставити за мету як поступове формування громадянської культури населення, так і забезпечення неухильності курсу на демократизацію, для якого особливо загрозливим є високий суспільний рівень підтримки недемократичних альтернатив.

У сучасних умовах варто звернути увагу на розвиток і заохочення довіри, порозуміння, ініціативності, самоорганізації та інших складових демократичної культури у перехідних суспільствах. Тут західні держави та організації можуть запропонувати неабиякий досвід і допомогу. Зважаючи на складність та суперечливість феномена «громадянська політична культура», важливо всіма можливими засобами сприяти утвердженню і здоровій конкуренції якнайширшого спектру ідей та поглядів. Цьому неодмінно допоможе активність іноземних демократичних акторів у інформаційному просторі країни.

Положення розділу викладено у статтях автора, опублікованих у фахових закордонних виданнях:

1. Public Diplomacy of Western World Countries as a Tool of Democracy Promotion (Journal of Liberty and International Affairs. – Bitola: Institute for Research and European Studies, 2016. – Vol. 1. – No 3. – P. 45 – 54);

2. Potential of Public Diplomacy in Addressing the Challenges of Democratic Transition (Evropsky politicky a pravni diskurz = European political and law discourse. – Brno: Jižní Palmíra, družstvo, 2015. – Vol. 2. – No 4. – P. 260 – 266),

а також у інших наукових публікаціях:

3. Роль неурядових організацій у реалізації громадської дипломатії США (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Україна в системі глобального інформаційного обміну: теоретико-методологічні аспекти дослідження і підготовки фахівців». – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2011. – С. 180 – 184);

4. Сучасні виклики громадській дипломатії Європейського Союзу (Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародні інтеграційні процеси: історичний досвід, сучасні виклики та перспективи». – Львів: ПП «Сорока», 2015. – С. 153 – 157).

РОЗДІЛ 4
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

4.1. Діяльність суб'єктів світової політики з метою впливу на формування демократичних інститутів в Україні

Розпад Радянського Союзу надав можливість Україні, як і іншим радянським республікам, а також колишнім країнам соціалістичного блоку самостійно формувати засади внутрішньої і зовнішньої політики. Наша держава від самого початку здобуття незалежності обрала курс на побудову демократії. Однак, через чверть століття можемо констатувати, що демократизація у пострадянських країнах зіштовхнулася зі значними труднощами. Україна не змогла повною мірою використати інструментарій реформ для поступового переходу від авторитарного до демократичного політичного режиму. Впродовж цього періоду відносно успішні демократичні зрушення чергувалися із посиленням авторитарних ознак.

Проблемам побудови демократії у посткомуністичному світі присвячено чимало досліджень. На їхній основі було розроблено програми та рекомендації, що стосуються формування політичних інститутів, у тому числі й за допомогою зусиль міжнародних акторів. Однак недостатня результативність політики демократизації в Україні, малопрогнозованість внутрішньополітичних процесів та особливості зовнішнього оточення змушують переглянути існуючі стратегії реформування політичної системи. Події останніх років переконливо доводять, що інформаційно-пропагандистські і культурні чинники активно використовуються опонентами демократичного курсу України. Все це змушує подивитися по-новому на місце й потенціал громадської дипломатії як західної, так і української у справі побудови демократії у нашій державі. Тому основними завданнями у межах цього підрозділу є: виявити проблеми демократизації України, особливо ті з них, які є дотичними до сфери нетрадиційної

дипломатії, розглянути діяльність міжнародних акторів із метою впливу на трансформаційні процеси в Україні, а також сформувати рекомендації щодо вдосконалення громадської дипломатії міжнародних акторів на основі врахування особливостей української політичної системи та її складових.

Спершу розглянемо особливості та труднощі процесу демократизації в Україні на рівнях владних інститутів, громадянського суспільства та населення. Щодо владних інститутів, то основною їхньою характеристикою є лише формальна демократичність, за фасадом якої упродовж тривалого часу зберігається стан невизначеності [44, с. 138]. Дослідник Я. Зєльонка виділяє такі значимі проблеми державних інститутів посткомуністичних країн, як-от: слабка громадянська підтримка, незадовільна професійна кваліфікація чиновників, а також виснажлива внутрішня боротьба [23, с. 271]. Цей список варто доповнити низькими правосвідомістю і правовою культурою владних еліт, а також застарілими та неефективними моделями управління. Спадок комуністичного минулого відчутно позначається на формуванні та функціонуванні системи влади в Україні й на початку XXI ст. Так, у 2010-их роках в Україні (слідом за Росією) остаточно справдилися побоювання про можливість рецидиву диктатури, чому посприяло перетворення парламенту у бутафорний та маніпульований зі сторони президента орган державної влади. Не виправдалися також сподівання на незалежність судової влади у пострадянських країнах, особливо конституційних судів, які покликані вирішувати політичні й правові суперечності, що є ключовими для демократичного ладу [23, с. 278]. Доказом цього є ситуація в Україні, де якраз сумнівне рішення Конституційного Суду 2010 р. щодо скасування конституційної реформи сприяло утвердженню авторитаризму та, у кінцевому результаті, призвело до гострого конфлікту та Євромайдану 2013-2014 рр.

Відсутність істотного прогресу у формуванні демократичних владних інститутів підтверджується і загальновизнаними індексами. За показниками індексу демократії, який розраховується журналом «The Economist», Україна

впродовж 2006-2014 рр. демонструвала погіршення рівня демократії та перемістилася з 52 на 92 місце у світі. Найкритичнішою виглядала ситуація саме у сфері функціонування уряду, де й відбулися найбільш значні негативні зміни за вказаний період (із показника 5,71 у 2006 р. до – 3,93 у 2014 р. за шкалою від «10» – найкраще до «0» – найгірше). За цим показником 2014 р. Україна демонструвала співмірні результати з такими недемократичними пострадянськими країнами, як Білорусь чи Киргизстан [235, с. 3-5; 236, с. 3-8; 237, с. 2-8].

Індекс демократії міжнародної неурядової організації «Freedom House» також відображає невтішні тенденції. Ключові показники демократичності управління (на центральному та місцевому рівнях) упродовж 1997-2014 рр. коливалися у межах від 4,5 до 6 за шкалою від «1» – демократія до «7» – авторитаризм. При цьому найгірша ситуація відзначена у 2013 р. Негативні зміни зафіксовані також у сфері ефективності і незалежності судової системи (коливання у межах 4,25 – 5 упродовж 1998-2009 рр., погіршення після приходу до влади В. Януковича з 5 у 2009 р. до 6 у 2011-2014 рр.) та рівня корупції (коливання у межах 5,75 – 6 упродовж 1998-2012 рр., погіршення до 6,25 у 2013 р.) [183, с. 1; 44, с. 130]. Загалом за усіма показниками, які безпосередньо стосуються функціонування владних інститутів, Україна мало чим відрізняється від усіх інших країн СНД (відзначимо дещо кращі показники Грузії) та суттєво відстає від групи Балканських країн і, тим більше, групи країн Центральної Європи [185, с. 21-24]. Усі ці дані засвідчують як відсутність прогресу у сфері владних інститутів, так і незадовільну ефективність стратегій поширення демократії, базованих на механізмах впливу і тиску на політичну владу пострадянських держав.

В умовах неспроможності політичної влади адекватно реагувати на запити українського суспільства та протистояти існуючим викликам розвиток громадянського суспільства все ж відбувається з помітними успіхами. У спадок від СРСР Україна отримала глибокі суспільні травми, наслідки котрих даватимуться взнаки ще не одне покоління. Тоталітарній

системі вдалося нав'язати низку рис, позбутися яких, як показує досвід, досить складно. Зневіра у власних силах, відсутність ініціативи через страх бути покараним, недовіра до громадських інституцій, інфантильність, пристосуванський менталітет міцно укорінилися серед населення. Проте за час незалежності у сфері громадянського суспільства Україні вдалося досягнути певних результатів. Як зазначається в одному із звітів Freedom House, власне громадянське суспільство є головною опорою демократії у нашій державі [184, с. 652]. На фоні вже розглянутих невтішних показників, які в сукупності визначають рівень демократії, показник розвитку громадянського суспільства є значно вищим. У 1997-2005 рр. він демонстрував стабільну тенденцію до покращення (з 4,25 до 2,75), з 2006 р. до 2012 р. залишався незмінним, а починаючи з 2013 р. – знову спостерігаються позитивні зрушення. В останньому звіті, який характеризує ситуацію за 2014 р., цей показник досягнув відмітки 2,25, що є навіть дещо кращим за відповідні показники окремих держав-членів Європейського Союзу (Румунії, Угорщини, Хорватії) чи таким самим (Болгарія) [185, с. 19].

Аналогічно й індекс сталості розвитку інститутів громадянського суспільства, розроблений USAID, дає підстави стверджувати, що громадянське суспільство України знаходиться на приблизно одному рівні з країнами Південної Європи (а також Угорщиною та Словенією) і значно випереджає у розвитку інші держави-учасниці СНД [234, с. 11]. Більше того, за рівнем громадського представництва, котрий відображає впливовість громадянського суспільства на публічну політику, Україна входить до групи найбільш розвинутих за цим критерієм країн колишнього соціалістичного блоку. Тому невипадковим є несприйняття громадянським суспільством України авторитарних способів правління зі сторони органів державної влади, результатом чого стали такі значущі в світовому та європейському контекстах події, як Помаранчева революція та Євромайдан. Утім, показник фінансової життєздатності українського громадянського суспільства не є настільки оптимістичним і, починаючи з 2007 р., не демонструє істотної

тенденції до покращення. Та попри це, окремим суспільно значущим проектам, таким як «Громадське телебачення», «Громадське радіо», акція «Зробимо Україну чистою», усе ж вдається отримувати фінансування від української громадськості [234, с. 238-239].

Ще одним критерієм демократичних перетворень у державі є ставлення до реформ, а також політична культура широких верств населення. Новий режим може стати сталою демократією лише тоді, коли він схвалюється переважаючою більшістю громадян. Саме цей чинник створює постійну загрозу демократизації в Україні протягом усього часу незалежності та змушує діяти у такій системі координат продемократично налаштовану частину еліт. Зокрема, йдеться про голосування громадян за партії, які відкрито протиставляють себе демократичному світу. Подібно можна розцінювати й обрання В. Януковича на посаду Президента України у 2010 р. Крім того, прихильність населення до так званої сильної влади стимулює режим діяти у напрямі «затискання гайок» та згортання свобод. За результатами соціологічного опитування фонду «Демократичні ініціативи», яке проводилося у травні 2013 р. незадовго до кривавих подій на Євромайдані, майже 35% населення вказали на потребу «сильної руки», а інших 23% визнали, що за певних обставин слід зосередити всю повноту влади в одних руках [11]. В іншому опитуванні 54% населення погодилися із думкою, що кілька сильних лідерів можуть зробити для країни більше, ніж усі закони та дискусії [45]. За даними Світового дослідження цінностей, чисельність прихильників влади сильного лідера, незалежного від парламенту та виборів, з 1996 р. до 2011 р. в Україні зросла майже вдвічі – з 38% до 71% опитаних (для порівняння у Польщі в період 2005-2012 рр. – зменшилася з 27% до 20%) [266].

Незважаючи на те, що прихильність населення до демократії зовсім не означає його здатності слідувати демократичним нормам співжиття, усе ж цей чинник є визначальним для консолідації відповідного режиму. У цьому контексті занепокоєння викликають результати опитування українців, згідно

з якими майже третина з них готові пожертвувати часткою своїх прав і громадянських свобод в обмін на власний добробут [85]. Протягом 2004-2012 рр. значною була як частка прихильників авторитарного режиму (понад 19%), так і тих, кому байдуже який у країні режим (10-19%). Більше того у 2009 р., саме тоді, коли міжнародні інституції відзначали помітний прогрес у справі демократизації України, рівень підтримки авторитарного режиму серед українців був найбільшим – 30%. Цей факт може свідчити про пріоритетність питань добробуту над громадянськими свободами, зважаючи на фінансово-економічну кризу 2008-2009 рр. [61].

Важливо зазначити, що суттєвою загрозою демократії може стати не лише протилежна за цінностями політична система, а й «бутафорська демократія» [27, с. 432]. В умовах нерозуміння більшістю суті демократії, невдоволеність існуючим гібридним режимом у пострадянській країні радше схиляє населення до недемократичних альтернатив, у той час як у консолідованих демократіях це породжує потребу зробити інституції демократичнішими [213, с. 99]. Недостатня увага до питань цінностей та політичної культури населення як зі сторони влади, так і її західних партнерів є однією з головних причин ускладнення процесу демократизації в Україні.

Перейдемо до розгляду діяльності міжнародних акторів із метою демократизації України. За часів Радянського Союзу Захід не мав можливості реалізовувати весь спектр заходів задля поширення демократії у нашому регіоні. Тому основна увага надавалася міжнародному радіомовленню та культурній дипломатії в обмеженому обсязі. Для населення України такі радіостанції, як «Радіо Свобода», «Голос Америки», «Німецька хвиля», добре відомі ще з часів Холодної війни, коли вони позначалися офіційною ідеологією як «ворожі голоси», а держава створювала перешкоди для їхнього поширення. Розпад СРСР ослабив активність Заходу в межах громадської дипломатії на цих теренах, зокрема у сфері міжнародного телерадіомовлення та програм міжнародної інформації,

які до того виконували функцію контрпропаганди. Головними ж цільовими аудиторіями політики іноземних держав із метою впливу на політичні процеси в посткомуністичній Україні стали інститути громадянського суспільства, медіа, політичні, економічні, культурні та інші еліти.

Упродовж останніх десятиліть основними міжнародними акторами, котрі займаються питаннями демократизації України, є США та Європейський Союз, а також окремі держави-члени ЄС і впливові міжнародні урядові організації, що представляють інтереси Заходу (зокрема, варто відзначити громадську дипломатію та інші види діяльності НАТО). Як уже зазначалося, США є державою, що веде найбільш широкомасштабну і довготривалу політику поширення демократії у світі, важливим елементом якої є засоби м'якої сили. Основними напрямами цієї діяльності в незалежній Україні стали: розвиток політичних партій, удосконалення законотворчої діяльності, підтримка НУО і незалежних медіа, підтримка відкритих і вільних виборів. Що стосується безпосереднього впливу на суб'єктів політичної діяльності, то така робота ускладнена проблемами поєднання цілей поширення демократії із іншими стратегічними інтересами США, а також ризиками втручання у внутрішньополітичний процес та суверенітет держави. Усе це створює ґрунт для звинувачень у вибірковості американської допомоги, наприклад, після Помаранчевої революції щодо підтримки здебільшого «помаранчевих» партій у зіставленні з їхніми опонентами, насамперед Партією регіонів. Уряд США, як правило, зважає на цей чинник і намагається подати свою діяльність як прозорий і безсторонній вплив, звертаючись до усіх учасників політичного процесу [273, с. 85, 89].

Іншими напрямами поширення демократії є сприяння чесним виборам та демократичному парламентаризму. У цих сферах США задіяли значні ресурси, реалізовуючи широкий спектр заходів при фінансуванні різноманітних донорів, передусім USAID. З-поміж них варто відзначити Програму сприяння парламенту I (1994-2008 рр.) і Програму сприяння парламенту II (2008-2013 рр.), які ставили за мету вдосконалення

внутрішньої роботи Верховної Ради України, покращення взаємодії законодавчої і виконавчої влади, розширення доступу громадськості до законодавчого процесу та включали низку заходів, котрі впевнено можна віднести до громадської дипломатії. У сфері допомоги для проведення виборів важливими є американські програми, спрямовані на підтримку неурядових організацій та ініціатив щодо контролю за виборчим процесом, його висвітлення у ЗМІ, організацію екзит-полів, які відіграли значну роль для успіху масових протестів проти фальсифікацій результатів виборів під час Помаранчевої революції 2004-2005 рр. [273, с. 84, 86].

Відзначаючи значний позитивний вплив згаданих ініціатив на становлення окремих елементів демократичного політичного процесу в Україні, важко стверджувати, що загалом обрана стратегія демократизації владних інститутів виявилася високоефективною. Вищерозглянуті індекси демонструють впевнену деградацію влади і політичних інститутів у 2010-2014 рр., яка змусила населення безпосередньо втрутитися у політичний процес, доказом чого став Євромайдан. Отже, постає питання значущості зовнішніх чинників для демократизації владних інститутів перехідного суспільства. Зважаючи на це, М. Макфол пропонує змістити увагу на внутрішньополітичні суб’єкти, які, за його словами, «домінують у драмі зміни режиму» та доходить висновку, що ініціативи ззовні можуть бути успішними лише за умови, якщо внутрішні актори шукають підтримки не менш активно, ніж зовнішні намагаються її надати [175, с. 47]. Очевидно, що демократизація країни не була першочерговим пріоритетом української влади за часів президентства В. Януковича і в таких умовах марно було сподіватися на результативність західних програм із трансформації національної системи влади. Проте після Євромайдану розглянуті заходи впливу на владні інститути в Україні набувають нової актуальності.

Окремим напрямом активності США в Україні є розвиток неурядових організацій. Тут варто відзначити, що саме американці першими усвідомили потенціал багатосторонніх зв’язків громадянського суспільства різних країн

для демократизації в умовах невідворотних глобалізаційних процесів [12]. Достатнє фінансування ними українських НУО, як і поширення мережевих представництв міжнародних неурядових організацій на Україну, значно сприяли розвитку громадянського суспільства, що можна вважати основним чинником для уникнення загрози втілення сценарію консолідації авторитарного режиму у нашій державі. Втім, це не означає повної відсутності проблем у цій сфері. Насамперед, зупинимося на критиці надмірної політизації підтримки НУО зі сторони США [112]. Сприяння розвитку організацій, які займаються вузьким колом питань, пов'язаних із демократією, правами людини, впливом на владу, не формує повноцінне громадянське суспільство та не враховує інші важливі передумови демократії. Окрім цього, вузька спрямованість заходів іноземних міжнародних акторів, у тому числі в межах громадської дипломатії, виражається у підтримці лише неурядових організацій, які підпадають під певні критерії. У результаті формується так звана «НУО-кратія», за якої вузький прошарок активістів, залучених до діяльності НУО (4-5% населення), мають тісні зв'язки з Заходом та здатні впливати на внутрішню політику, однак повністю відрізані від суспільства в цілому [167, с. 2]. Ілюстрацією цього є ситуація в Україні, коли очевидні соціально-економічні та політичні переваги Заходу залишаються непоміченими великою частиною населення, на фоні популяризації міфічних загроз про занепад духовності, розпусту, втрату національної ідентичності тощо.

Отож, для формування повноцінного громадянського суспільства у державі, яке могло б стати запорукою консолідованої демократії, наявність системи пов'язаних із Заходом НУО є недостатньою. Учасниками громадських організацій в Україні є незначна частина населення. За даними Всесвітнього дослідження цінностей кількість осіб, які є активними чи неактивними членами кожного виду НУО у сфері спорту, культури, довкілля, доброчинства, взаємодопомоги тощо, в Україні є в середньому вдвічі менша, ніж у Польщі [266]. Крім низького рівня залучення населення

до діяльності таких організацій, слід також звернути увагу й на факт недостатньої обізнаності з їхньою роботою та низький рівень довіри населення до неї. Щодо першого, то за даними Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» майже 70% опитаних респондентів не володіють інформацією про громадські організації, які діють у їхньому населеному пункті [11]. На думку експертів, головним механізмом для виправлення такої ситуації може стати активізація співпраці зі ЗМІ. Однак на перешкоді цьому є небажання представників ЗМІ, особливо регіональних, співпрацювати на безоплатній основі з НУО. Отже, проблемою громадянського суспільства є також і брак незалежних медіа, першочерговим завданням для яких є задоволення громадських потреб та інтересів. Підтримка таких ЗМІ є ще одним напрямом діяльності країн Заходу в Україні, позитивні результати якої можна прослідкувати, аналізуючи інформаційне висвітлення подій Євромадану чи неоголошеної війни на Донбасі [200, с. 127-128]. Зокрема, Європейський фонд підтримки демократії долучився до розвитку проекту Громадського радіо (Hromadske Radio, EED), а Посольство США фінансово допомогло становленню Громадського телебачення (Hromadske.tv) [10]. Стосовно ж рівня довіри населення до НУО, то хоча за останнє десятиліття спостерігається позитивна динаміка, все ж у 2015 р. близько 40% опитаних повністю чи здебільшого не довіряють громадським організаціям [22; 79]. Усе це свідчить про недостатню залученість великої частини населення до процесів розвитку громадянського суспільства. Зі сторони держав і організацій Заходу ефективним могло б стати розширення арсеналу інструментів громадської дипломатії, спрямованих на українців, особливо тих, що мають відношення до роботи з масовою аудиторією, про які мова піде далі.

Труднощі залучення широкої громадськості до суспільних перетворень значною мірою пояснюються недоліками західних підходів, які зумовлені недостатнім розумінням місцевих процесів і особливостей. На основі дослідження жіночих організацій в Україні та їхньої ролі у Помаранчевій

революції соціолог А. Грицак стверджує, що замість того, щоб допомагати широкому спектру суспільних груп, більшість західних програм зорієнтовано головно на вузьке коло організацій, які знають і відповідають уявленням Заходу про те, що саме необхідно підтримувати. Так у сфері захисту прав жінок іноземні донори послуговуються звичним для них уявленням про традиціоналістські цінності і сім'ю як головні джерела гендерної дискримінації. Однак таке бачення не зовсім відповідає українським реаліям, де більшість традиціоналістських перешкод були викоріненні ще у часи СРСР, а сім'я розглядається жінками як основне джерело підтримки, на відміну від держави [150, с. 211-212]. Аналогічні труднощі, пов'язані зі шаблонними підходами і вузьким західним поглядом на соціально-політичні процеси у межах стратегій поширення демократії, можуть своєрідно проявлятися і у багатьох інших сферах громадянської активності.

Ще однією проблемою є залежність НУО України від фінансування ззовні. Грошову допомогу зі сторони Заходу важко переоцінити, адже впродовж багатьох останніх років іноземні донори є основним джерелом їхнього фінансування. Про це, наприклад, свідчать результати дослідження, проведеного благодійним фондом «Творчий центр ТЦК», відповідно до якого більша половина НУО отримують міжнародні гранти, частка яких у кошторисі середньостатистичної НУО впродовж 2003-2011 рр. зросла з 32% до 45% [62, с. 40-41]. Станом на 2011 р. основними іноземними донорами українських НУО є структури США, ЄС та його держав-членів, а саме: Міжнародний фонд «Відродження», USAID, Посольство США, Представництво ЄС, дипломатичні представництва Нідерландів, Німеччини та Швеції. Фінансову допомогу від організацій-донорів, які не входять у наданий перелік, отримувало всього 3% НУО [62, с. 40-41]. Безумовним лідером у цій сфері діяльності є США. Отже, такі дані підтверджують розрив між НУО і широкими верствами населення та небажання чи неспроможність

останніх активно долучатися до матеріальної підтримки громадської діяльності.

Крім того, фінансування НУО з-за кордону напряму залежить від внутрішньополітичної ситуації у перехідній країні, про що свідчить різке скорочення кількості грантів після Помаранчевої революції [273, с. 87]. Такі дії можуть негативно позначитися на розвитку українського громадянського суспільства, який узалежнюється від волі міжнародних акторів та малопрогнозованої політичної ситуації у світі.

Оцінюючи західний вплив на формування громадянського суспільства, не можна залишити поза увагою феномен кольорових революцій. Безсумнівно, що країни Заходу, а особливо США (включаючи як урядові, так і неурядові структури) надавали значну політичну, фінансову допомогу, реалізовували навчальні програми та проекти інформаційної підтримки демократично налаштованим елітам та громадським організаціям України. Однак питання наскільки така діяльність зумовила чи вплинула на внутрішньополітичну ситуацію у нашій державі, у тому числі й на революційні протести, залишається відкритим. Події 2013-2014 рр. свідчать про те, що Помаранчева революція в Україні не була нав’язана ззовні чи розвивалася за схемою «сноуболінгу». Євромайдан спростовує вузьке розуміння феномена кольорових революцій як технологічних проектів та демонструє готовність громадянського суспільства виконувати принаймні окремі функції контролю за владою [103]. Західна допомога була важливим чинником його становлення, але не слід вважати її визначальною [223].

Попри певне згортання активності США, спрямованої на широкі верстви населення в Україні після розпаду СРСР, поодинокі програми інформаційного та просвітницького змісту все ж постійно реалізовувалися й у період незалежності. З 1992 р. діяльність у сфері міжнародних інформаційних програм в Україні зосереджувалася в основному у межах Посольства США в Україні та організованих ним підрозділів, таких як Центр інформаційних ресурсів (IRC) Посольства США, Американська бібліотека в

Києві та 26 центрів «Вікно в Америку», які знаходяться у різних областях України. Крім цього, помітною є також діяльність Агентства США з міжнародного розвитку, яке за допомогою своєї Місії в Україні, Молдові і Білорусі, здійснює низку інформаційних заходів, розповсюджує публікації та підтримує сайт українською мовою [251]. США також залишаються світовим лідером у сфері міжнародного телерадіомовлення. Серед п'яти мовників, які діють під керівництвом Ради керуючих мовленням США, двоє спрямовують свою діяльність і на населення України – «Голос Америки» та «Радіо Вільна Європа/Радіо Свобода». «Голос Америки» – фінансована Конгресом США інформаційна мережа започаткувала мовлення українською мовою ще 1949 р. У 1992 р. «Голос Америки» з'являється і у внутрішньому радіоефірі України. Станом на 2013 р. його передачі українською мовою транслюються через супутниковий телеканал, загальнодержавні українські телеканали («Перший національний» та «5 канал»), а також офіційний інтернет-сайт. «Радіо Вільна Європа/Радіо Свобода» – це фінансована Конгресом США некомерційна інформаційна служба, перша україномовна програма якої вийшла в ефір з Мюнхена 1954 р. Сьогодні діє бюро радіостанції у Києві, а її програми можна слухати в FM діапазоні, через супутник та за допомогою Інтернету. Значна увага в діяльності міжнародних телерадіомовників США на території України приділяється питанням розвитку демократичних цінностей та інститутів, зміцнення ринкової економіки та громадянського суспільства, забезпечення прав людини, розширення НАТО, проведення військових кампаній США за кордоном, утвердження свободи слова та незалежності ЗМІ тощо.

Проте, порівняно з часами Холодної війни, вплив указаних телерадіомовників на масову аудиторію в Україні є незначним, а в умовах російської агресії, що супроводжується інформаційною війною та антизахідною пропагандою, ця сфера вимагає підвищеної уваги і розробки нових масштабніших стратегій впливу. Першим кроком реагування на ситуацію, що склалася, стало прийняття у США Акта про підтримку свободи

в Україні 2014 р., частина восьма якого стосується розширення мовлення у країнах колишнього Радянського Союзу, насамперед російською, а також українською та румунською мовами [94]. Подібні ініціативи неодноразово озвучувалися й у ЄС та його державах-членах. Окрім того, у 2014 р. США збільшило фінансування громадської дипломатії у межах Посольства у Києві на 200 тис. дол. (у 2013 р. – 1,9 млн. дол.) та надавало на початках значну підтримку розвитку Українського кризового медіа-центру та веб-сайту Stopfake.org – проектів, створених для протидії російській пропаганді [121, с. 171]. Слід також відзначити активну роботу «Радіо Свобода» з підготовки і поширення якісного контенту про події на сході України та в Криму, включаючи й створення спеціального сайту «Крим. Реалії» українською, російською та кримськотатарською мовами. Однак актуальними усе ж залишаються проблеми донесення цієї інформації до широкої аудиторії, зокрема за допомогою найбільш рейтингових телерадіоканалів та друкованих ЗМІ [121, с. 172].

Іншим впливовим міжнародним актором, який ставить за мету сприяння демократизації України, є Європейський Союз. Ця організація уже протягом тривалого часу докладає значних зусиль, реалізовуючи програми, виділяючи кошти та співпрацюючи з місцевою владою, елітами, громадянським суспільством задля реформування політичної системи України. Проте на цьому шляху наша держава демонструє гірші результати, ніж інші європейські країни (окрім членів СНД), періодично відхиляючись від демократичного курсу, а ЄС розглядається науковцями як порівняно слабкий актор поширення демократії, зважаючи на свою складну структуру і повільність реакції [228, с. 712].

Розглянемо основні причини недостатньої ефективності ініціатив ЄС у цій сфері. Зі сторони України перешкодою демократизації є поведінка влади та еліт. Як уже зазначалося, українська влада успадкувала багато негативних рис від свого тоталітарного попередника, її система організації є украй недосконалою, а політична культура – недемократичною. Упродовж

практично усього періоду незалежності вона використовує геополітичне становище між Європейським Союзом та Росією, балансуючи між обома міжнародними акторами для того, щоб уникнути невигідного для неї впливу [253, с. 37]. Заяви українських посадовців і політиків у минулі роки нерідко містили згадки про інші неєвропейські варіанти для України та альтернативний курс на входження у інтеграційні об'єднання, створені Росією. Відповідно і Євросоюз не міг у повну силу чинити тиск на Україну, зважаючи на небезпеку відштовхнути її у зону російського впливу. Окрім цього, більшість українських урядів обмежувалися продукуванням декларацій замість реформ, представляючи інтереси впливових бізнес еліт, зацікавлених у економічних вигодах від співпраці з ЄС, але не у дотриманні європейських стандартів та демократичних принципів [118, с. 73].

Що ж стосується політики Європейського Союзу щодо просування демократії в Україні, то вона завжди опиралася на «модель важеля» із використанням нормативних і матеріальних засобів стимулювання та примусу, а не на «модель переконання» [116, с. 970]. Як наслідок, певного прогресу вдалося досягнути у побудові не сутнісної, а лише формальної демократії, яка сповна продемонструвала свої слабкі місця за час правління В. Януковича. Слід зважити і на той факт, що не усі держави-члени ЄС ставляться однаково прихильно до України та ідеї її інтеграції до Євроспільноти. Основними ініціаторами зближення Євросоюзу з Україною залишаються його східні члени, насамперед Польща, позиція котрої у ЄС лише починає набувати помітної ваги [192, с. 46]. Основною причиною слабкості стратегій ЄС щодо України є так звана політика «первинності Росії», себто домінування російського фактора при розгляді будь-якого питання, що стосується нашої держави. Історія відносин Союзу зі східними сусідами ілюструє створення для Росії кращих умов, порівняно з Україною, у рамках двостороннього співробітництва, не зважаючи на значні відхилення Москви від демократичних стандартів [228, с. 714-715]. Це свідчить про

слабкість політики ЄС, базованої на цінностях, а не на прагматичних інтересах.

Європейський Союз та його держави-члени не обмежуються заходами впливу на владу, а й долучаються до формування сегментів громадянського суспільства в Україні. Крім згаданих прикладів, варто відзначити створення у 2011 р. за ініціативою Польщі Європейського фонду підтримки демократії. У статуті Фонду передбачена діяльність у вигляді фінансової підтримки «продемократичних рухів та інших продемократичних діячів», а також соціальних рухів і діячів, неурядових організацій, нових лідерів, незалежних медіа і журналістів [230, ст. 2]. Фонд також здійснює обмежену кількість власних заходів, таких як організація семінарів, навчань, публікацій, тренінгів тощо [230, ст. 3]. У попередній період для подібних цілей функціонував Європейський інструмент із демократії та прав людини, бюджет якого у 2007-2013 рр. склав більш ніж 1 млрд. євро [5, с. 34]. Така діяльність згаданих, а також аналогічних структур не завжди позитивно сприймається державною владою країн, які стали на шлях розвитку демократії. Остання інколи вдається до заборон і обмежень функціонування іноземних фондів і структур та внутрішніх організацій, які користуються їхньою допомогою. У цьому контексті слід згадати закриття регіональних центрів Британської Ради у 2007-2008 рр. у Росії та прийняття змін до законодавства РФ про регулювання діяльності некомерційних організацій, які «виконують функції іноземного агента» [42]. Подібні законодавчі новації стали причиною ескалації конфлікту в рамках протестних акції Євромайдану в Україні. Аргументами правлячого режиму для обґрунтування таких заходів є боротьба з втручанням іноземних держав у внутрішні справи, захист суверенітету, національної безпеки та територіальної цілісності. Проте такі обмеження закордонної підтримки розвитку власного громадянського сектора не притаманні для демократичних держав і не сприймаються українською громадськістю.

Істотним упущенням Європейського Союзу є недостатня робота з широкими верствами населення в Україні. Ще у 1992 р. було проведено чітку межу між Україною, яка стала однією із так званих нових незалежних держав, та її західними сусідами, що їх ЄС відніс до країн Центральної і Східної Європи [228, с. 713]. Подальша інтеграція останніх до Євросоюзу супроводжувалася посиленням візових бар'єрів між ними та Україною, що сприяло утвердженню серед українців образу «нової залізної завіси» й Європи як «чужорідної цивілізації» порівняно з пострадянським світом. Населенню не пояснювали переваги Європейської політики сусідства, започаткованої у 2003 р., а окремі заяви європейських високопосадовців про неприналежність України до Європи у політичному розумінні та про відсутність видимих перспектив членства України в ЄС лише посилювали такі настрої [168, с. 29]. Усе це підтверджують результати опитування 2013 р., відповідно до яких 58% українців занепокоєнні ставленням Європи до України як до другосортної країни [39, с. 15]. Отож, як і США, Європейському Союзу варто змістити акценти своєї громадської дипломатії на поглиблене вивчення місцевих особливостей та відслідковування і сприйняття позицій українців, доповнюючи вже існуючу стратегію поєднання монологу, діалогу і співпраці [118, с. 71]. Хоча модель нової незалежної країни як «чистого аркуша» і виглядає привабливішою для побудови демократії з точки зору західних партнерів, але сумнівно, що вона підходить для України з її непростою історією, досвідом державотворення та колоніальним минулим [159, с. 272-273]. Ідея про наявність групи спільних цінностей в українців та населення демократичних країн (як, наприклад, прагнення до свободи, індивідуалізм, заповзятливість, недовіра до влади, толерантність), на які можна опертися та шукати навколо них точки порозуміння, може виявитися ефективнішою за «модель важеля» чи повчання з позиції «цивілізаційної вищості» [29, с. 336]. Урахування зазначених чинників дозволить посилити ефективність зусиль ЄС щодо утвердження західних норм і поширення демократії в Україні.

Для реалізації згаданих цілей Європейський Союз має неабиякий потенціал. Особливості політико-правової природи ЄС позначаються на громадській дипломатії організації та створюють нові можливості для підвищення ефективності такої діяльності. Насамперед, слід відзначити багаторічний досвід та розвинуту структуру закордонних установ держав-членів у цій сфері (особливо Великобританії, Німеччини, Франції). Центральний суб'єкт громадської дипломатії Великобританії – Британська рада навіть у США визнається взірцем централізованого управління і ефективної організації у галузі надання інформації, освіти і культури за кордоном. Починаючи з 1992 р., вона активно реалізовує заходи для української аудиторії через свої офіційні представництва, розміщені у Києві, Львові, Одесі та Донецьку. Окрім того, помітною є діяльність україномовних редакцій Всесвітньої служби BBC та Німецької хвилі. Розумне поєднання інформаційної та освітньої діяльності структур ЄС та його держав-членів забезпечує глобальну присутність Союзу. Наприклад, для організації закордонних заходів представництвам ЄС важливу допомогу надають такі організації, як-от: Ґете-Інститут, Британська рада, Французький альянс [238, с. 9].

Громадська дипломатія Європейського Союзу розпочиналася як діяльність, націлена на аудиторію усередині ЄС та у потенційних державах-членах із метою підвищення привабливості європейської інтеграції та формування спільної європейської ідентичності. Сьогодні ж громадська дипломатія, яка спрямована на треті країни, залишається тісно пов'язаною із меседжами для внутрішнього поширення, зважаючи на глобальні тенденції зближення та розмиття меж між власною та іноземною аудиторіями. Тому ефективність інформаційної політики та громадської дипломатії ЄС за кордоном значною мірою залежить від результативності діяльності організації зі створення позитивного образу та легітимізації інститутів Євросоюзу серед його громадян [208, с. 8-10]. Важливою перевагою для широкомасштабної стратегії громадської дипломатії Європейського Союзу є

універсально значущі й зрозумілі для усіх цінності цієї організації. Так, ЄС та його держави-члени є визнаними світовими лідерами з утвердження принципів прав людини, демократії, верховенства права, охорони довкілля. У Договорі про Європейський Союз зазначено, що саме ці принципи «надихнули на його створення, розвиток та розширення» і є основою для зовнішньополітичної діяльності [24, ст. 21]. Історія Союзу демонструє послідовність дотримання декларованих ним цінностей. На відміну від США, «жорстка сила» яких неодноразово нівелювала зусилля громадської дипломатії, миротворчі операції ЄС здебільшого сприймаються позитивно та посилюють вплив громадської дипломатії організації. Що ж стосується проблем, із якими зіштовхується європейська громадська дипломатія, то з-поміж них найбільш значущою є відсутність чіткої та злагодженої стратегії розвитку. Як зазнає Д. Линч, Європейський Союз має «фантастичну історію», яку він може розповісти світу, однак світ не розуміє, що Союз насправді хоче донести [168, с. 22-24]. Одна з причин цього – незлагодженість діяльності та різні позиції держав-членів щодо врегулювання зовнішньополітичних питань.

Загалом можна стверджувати, що імідж Євросоюзу є одним із найкращих серед українського населення. Різноманітні опитування, проведені в Україні, демонструють тісну асоціацію Європейського Союзу з такими позитивними характеристиками, як-от: розвинута економіка, впевненість у майбутньому, демократія, права людини, високий рівень освіти і медичного обслуговування, безпека і справедливе правосуддя [39, с. 22; 253, с. 41]. Тому не дивно, що близько половини опитаних українців у різні періоди підтримують євроінтеграцію. Привабливий образ Європи відіграв значну роль у справі мотивування населення боротися проти утисків демократії під час Помаранчевої революції і, особливо, Євромайдану [159, с. 287].

З іншої сторони слід пам’ятати, що українська суспільна думка є розколотою, а значна частина людей не сприймає ідей європейської

інтеграції та бачить своє майбутнє у тісному союзі з Росією. Під час опитування 2013 р. за об'єднання України, Росії та Білорусії висловилося 42%, а за вступ до Митного Союзу з Росією 38% [39, с. 8-9]. Згідно з даними Всесвітнього дослідження цінностей за 2011 р. 52% респондентів ідентифікують себе як частина СНД [266]. Для прихильників проросійського вектора розвиток демократії в Україні не входить до кола пріоритетних інтересів, їх більше хвилюють питання збереження економічних зв'язків, які залишилися у спадок від СРСР, підвищення рівня життя унаслідок доступу до дешевих енергоносіїв та встановлення порядку і влади «сильної руки». Велика частина населення не проти відновлення Радянського Союзу – відповідно до опитування проведеного Центром Разумкова у 2005 р. за такий варіант висловилося 49% респондентів [80]. Ситуація практично не змінилася й у 2010 р. – за даними Соціологічної групи «Рейтинг» частка опитаних, котрі шкодують про розпад СРСР становила 46% [99, с. 6]. Звичайно ж, агресія Росії та окупація нею Криму значно знизила кількість прихильників тісних зв'язків із РФ. Так, у червні 2015 р. за вступ до Митного Союзу висловилося всього 16% респондентів [16, с. 4]. Проте це зовсім не свідчить про радикальну трансформацію свідомості і політичної культури населення України.

Скептично налаштовані стосовно Європейського Союзу українці переконані у припиненні існування ЄС у найближчому майбутньому (9%) та виділяють низку його проблем, передусім велику кількість мігрантів (59%) [39, с. 15, 17, 22]. Поширеними є також уявлення про постійну кризу у Союзі, його забюрократизованість та неефективність. Ситуація ускладнюється пропагандою Росії, спрямованою на розповсюдження негативних міфів про Європейський Союз. За допомогою як традиційних ЗМІ, так і оплачуваних інтернет-коментаторів Росія намагається закріпити у масовій свідомості населення пострадянських країн образ Союзу як спільноти, де традиційні цінності занепадають, а перверсії стають нормою («євросодомія», «гейропа») [6]. Увага також акцентується на економічних

невигодах участі в організації, зникненні цілих галузей економіки у нових державах-членах ЄС та перетворення східноєвропейських країн у сировинні придатки, а їхнього населення у біологічний матеріал. У політичній площині поширюються міфи про цілковиту втрату суверенітету та національної ідентичності внаслідок європейської інтеграції. Зі свого боку Європейський Союз намагається аргументовано спростувати такі повідомлення. Наприклад, на офіційному сайті Представництва Союзу в Україні розміщено матеріал «Міфи про Угоду про асоціацію – аналіз фактів» [38]. У перспективі важливо не лише створювати якісний контент, а й доносити його до якнайширшої аудиторії в Україні та Росії, співпрацюючи з місцевими ЗМІ та громадськими структурами. Ще одним способом протидії пропаганді є ймовірне створення у майбутньому за ініціативою Євросоюзу російськомовного каналу, про що заявила Верховний представник ЄС із закордонних справ та політики безпеки Федеріка Могеріні [215, с. 6].

Проблемою є також певна міфологізація європейської ідеї в українському політичному дискурсі, заміна нею колишнього прагнення до комунізму та поступова втрата зв’язку з реаліями життя [159, с. 281]. Варто погодитися із В. Єрмоленком у тому, що українці створили образ Європи як утопічної країни абстрактних цінностей, якості і комфорту, внаслідок чого поширилися численні неологізми з префіксом «євро», інколи взагалі не пов’язанні з цим регіоном [21, с. 64-66]. Для багатьох прихильників євроінтеграції економічні чинники важать більше, аніж демократія і європейські цінності. Більше того, поширеними є очікування від співпраці з ЄС матеріальних вигод та ліквідації бар’єрів без особливого прагнення пізнавати демократичні стандарти, жити згідно з ними та брати на себе «тягар» обов’язків громадянина демократичної спільноти. Отже, незважаючи на загалом позитивний імідж Союзу серед населення України та прихильне ставлення більшості поінформованих людей до європейської інтеграції, коли йдеться про трансформацію України у повноцінну європейську демократичну державу, то розробка та втілення повномасштабної стратегії

громадської дипломатії Європейського Союзу з використанням усього арсеналу її інструментів є украй необхідною.

Дослідження діяльності міжнародних акторів щодо демократизації України було б неповним без оцінки чинника російського впливу на ці процеси. На глобальному рівні м'яка сила Росії не вважається значною. У відповідних дослідженнях цю державу ставлять на рівні з країнами, які лише намагаються розвинути систему такого впливу, однак результати котрих є далеко не завжди успішними. В одній зі своїх статей Дж. С. Най критикує Росію та Китай за їхнє нерозуміння природи і практики м'якої сили у сучасних умовах, що здатна розвиватися лише у вільному суспільстві [191]. Однак усе це не стосується впливу на держави, які входять чи входили у російську сферу інтересів у минулому. Присутність російського чинника засвідчують практично всі важливі політичні події в Україні останніх десятиліть. У західних дослідженнях часто простежуються помилкові уявлення про цілі зовнішньої політики Росії, цій державі приписують низку позитивних і негативних міфологічних рис [98, с. 123]. Також, зазвичай, не враховується колоніальний характер сучасної російської держави та її попередників [68, с. 39]. Результатом цього стала недооцінка агресивних прагнень та можливостей Росії щодо впливу на сусідів, а її політика у цій сфері часто є скоординованішою та краще втілюється, ніж аналогічні стратегії Європейського Союзу [154, с. 22].

Історія м'якої сили Росії охоплює період тривалістю у кілька століть. Сьогодні ж її вплив на сусідів базується на кількох історичних чинниках. Ще з часів Російської імперії вона формувала свій образ захисника слов'ян, лідера «православ'я» та представника європейської цивілізації на євразійських просторах. У свою чергу, Радянський Союз усіма можливими засобами насаджував ідеологію, яка подавалася як краща альтернатива західному світу [226, с. 445]. Уже після його розпаду Російська Федерація без особливих сумнівів перейняла як спадок Російської імперії, так і СРСР. Унаслідок цього російська м'яка сила стала вибудовуватися навколо ідей

«величия» («великая держава», «великий русский язык, культура, литература», «великая победа»), імперії, міфологізації історії з неабияким акцентом на перемоги та замовчування невигідних подій і ракурсів. Американська дослідниця Ева Томпсон наглядно демонструє проникнення імперського дискурсу у російську літературу та культуру, який залишився практично незмінним і після розпаду СРСР. Вона зазначає, що принаймні частина виданих у 1990-ті роки російських підручників з історії пропагують погляди та інтерпретації, які можуть у майбутньому перешкодити мирному співіснування з державами-сусідами [68, с. 302-304]. Завдяки спільному минулому, а також домінуванню російської позиції в українському культурному та інформаційному полі напередодні агресії Росія володіла значною м'якою силою щодо України та використовувала її для впливу на політичний процес у нашій державі.

Після обрання Президентом РФ В. Путіна, а особливо після Помаранчевої революції, значно посилилися російські ініціативи у сфері міжнародних інформаційних програм та телерадіомовлення. Були створені чи активізували діяльність спеціальні органи, інформаційні агентства, ЗМІ, веб-сайти, недержавні організації, для яких пріоритетним стало українське питання. Йдеться про такі структури, як Представництво в Україні Федерального агентства у справах СНД, співвітчизників, що проживають за кордоном та міжнародного гуманітарного співробітництва, Фонд «Русский мир», Асоціація у справах зв'язків із співвітчизниками за кордоном «Родина», Институт русского зарубежья», «РИА Новости Украина» та багато інших. Паралельно активізувалася діяльність щодо цільових аудиторій у країнах «далекого зарубіжжя», зокрема засобами телемовлення за допомогою каналів «Russia Today» та «Русия аль-Яум» із метою покращення іміджу, нарощення Росією м'якої сили та залучення однодумців у світі.

Утім, російську інформаційну діяльність щодо населення України не можна у повній мірі назвати громадською дипломатією, зважаючи на те, що ця держава розглядає свою цільову аудиторію у країнах так званого

«ближнього зарубіжжя» не як іноземців, а як «співвітчизників». Така категорія формально охоплює більшість населення України, оскільки включає осіб, котрі «раніше були громадянами СРСР та проживають у державах, що входили до складу СРСР, які отримали громадянство цих держав або стали особами без громадянства» [43]. Фактично ж першочерговими споживачами інформаційного продукту РФ є частина населення України, яка сама себе зараховує до співвітчизників росіян та відчуває свою приналежність до мовного, релігійного, культурного простору Росії. Слід також зазначити, що інформаційна діяльність Росії щодо українців здійснюється винятково російською мовою. Відсутність україномовних варіантів урядових та близьких до уряду інтернет-сайтів (у тому числі сайтів посольства РФ, генеральних консульств РФ, представництва Росспівробітництва в Україні), пов'язаних із інформуванням зарубіжної громадськості, також свідчить про певні особливості громадської дипломатії Росії порівняно із західними державами (хоча варіанти сайтів іншими мовами існують: наприклад, сайт МЗС РФ – англійською, французькою, німецькою, іспанською мовами; сайт Фонду «Русский мир» – крім вказаних мов, також італійською та китайською мовами; сайт колишнього «РИА Новости» – 9-ма іноземними мовами). Можна зробити висновок, що така діяльність РФ спрямована, насамперед, на російськомовну частину населення, а налагодження стосунків із прозахідно налаштованими україномовними громадянами ніколи не було метою Росії.

Методи і засоби ведення РФ своєї інформаційної діяльності часто виходять за прийнятні у громадській дипломатії західного світу межі. Варто погодитись із С. Саарі, що влада Росії, намагаючись рухатися у дусі часу, своєрідно поєднала сучасні технології і напрацювання Заходу зі залишками радянської культурної дипломатії та пропаганди. У результаті, незважаючи на модернізацію інструментів російської громадської дипломатії, її стиль залишився глибоко радянським [217, с. 56]. Результати порівняння

громадської дипломатії Заходу та інформаційної діяльності Росії в Україні подано у таблиці 4.1.

Таблиця 4.1.

Основні відмінності між громадською дипломатією Заходу та інформаційною діяльністю Росії

Громадська дипломатія Заходу	Зовнішня інформаційна діяльність Росії
Поширює універсальні ідеї демократії, прав людини, рівності, толерантності, недискримінації	Поширює ідеї винятковості Росії, її особливого становища у світі («великодержавие», «русский мир», у якому сусідні держави мають лише обмежений суверенітет і повинні враховувати позицію «старшого брата»)
Спрямована на якісні перетворення у різних сферах за зразком держав Заходу	Апелює до минулого, постійно повертаючись до тем Другої світової війни, використовує ідеї Холодної війни, протиставляє себе Заходу
Підтримує конкретні проекти, незважаючи на національні і мовні фактори, які сприяють утвердженню вказаних ідей	Підтримує лише російськомовні проекти, пов’язані з розбудовою «русского мира», спрямовані на особливу категорію населення – «соотечественников»
Використовує неконфронтаційні засоби з метою побудови тривалих відносин	Не гребує застосуванням нечесних і маніпулятивних методів, розпалює ворожнечу
Націлена переважно на НУО та інші інститути громадянського суспільства	Націлена на широкі верстви населення за допомогою російських ЗМІ та своїх однодумців у інших країнах

Можна зробити висновок, що інформаційно-пропагандистська діяльність Росії суттєво відрізняється від громадської дипломатії у сучасному розумінні та не сприяє демократизації політичної системи України. Вона не передбачає досягнення порозуміння, дослуховування до аудиторії та уникнення конфронтації. У науковій літературі така діяльність розцінюється як засіб переслідування виключно прагматичних інтересів, або

ж як елемент стратегії протистояння із демократичним світом [217, с. 62]. Однак події останніх років переконливо свідчать на користь останнього. Росія усе частіше ухиляється від цивілізованих норм міжнародного співіснування, схильна вважати суверенітет її сусідів обмеженим чи неповноцінним. В інформаційному просторі країн СНД – так званій «зоні своїх інтересів» – вона поширює інформацію виразно антизахідного та антидемократичного спрямування, а на самому ж Заході – сприяє утвердженню радикальних поглядів. Активне інспірування та підтримка сепаратистських настроїв і рухів, ще з часів Помаранчевої революції, та спроби дестабілізації внутрішньополітичної ситуації зі сторони Росії є істотними загрозами демократизації України [217, с. 57]. На цьому фоні втрачає ґрунт критика проросійсько налаштованих дослідників, котрі вважають, що цілі й методи поширення демократії є далекі від декларованих, а інспіровані ззовні кольорові революції мало вплинули на демократизацію [232, с. 23]. Методи, що їх використовує Захід в Україні, які дехто ототожнює з пропагандою, не йдуть у жодне порівняння зі справжньою інформаційною війною, яку розгорнула Росія стосовно України та деяких інших пострадянських держав.

Як уже неодноразово зазначалося, невиправдане застосування жорсткої сили може значно зашкодити м’якій. Відтак закономірною є втрата можливостей м’якого впливу та значне погіршення іміджу Росії внаслідок окупації Криму та агресії на Сході України. Ставлення до Росії та до її інтеграційних проектів суттєво погіршилося серед українців у зіставленні з 2013 р. Більше того, згадані події негативно відображаються на російській м’якій силі та іміджі у більшості країнах світу, включаючи й країни СНД, у яких зростають побоювання щодо подальших дій свого непередбачуваного сусіда. Проте помилковим є твердження, що російська агресія зруйнувала її м’яку силу, оскільки характерною рисою останньої є якраз переплетення з жорсткими елементами з метою утвердження поваги до могутності цієї держави, навіть за відсутності її привабливості. Крім того, на відміну від

Заходу, Росія апелює до ідентичності, що базується на культурі та спорідненості, притягальна сила якої може бути значно глибша за раціонально обґрунтовані західні цінності, особливо у пострадянських суспільствах [82, с. 85]. Небезпечним є й переконання, що врегулювання ситуації в Україні та зміна влади у Росії ліквідують згадані загрози для демократизації політичної системи нашої держави. Незалежно від розвитку подій, розглянуті джерела м'якої сили Росії і надалі залишатимуться вагомим чинником у її зовнішній політиці та приваблюватимуть до неї значну частину населення в Україні. Успішність демократизації регіону напряму залежить від деконструкції та втрати актуальності імперського міфу у самій Росії, а також трансформації колоніального світогляду підкорених народів. Для цього необхідні продумані стратегії та чималі зусилля з боку, насамперед, російських демократично налаштованих структур та громадськості, а також держав-сусідів і розвинутих західних демократій.

Отже, сучасні умови диктують необхідність розробки Заходом нової довгострокової стратегії з метою консолідації демократії в Україні. У ній необхідно, насамперед, урахувати той факт, що власне пересічні громадяни стали тією силою, яка вже двічі перешкодила утвердженню авторитарного режиму в нашій державі. З іншої сторони, зусилля, спрямовані на владні інститути, винагороджуються результатом лише тоді, коли влада держави у тій чи іншій мірі сприймає ідеї демократії, але у будь-якому разі вони не гарантують неможливості повернення до авторитаризму за допомогою тих же самих демократичних процедур. Усе це доводить необхідність значної уваги у згаданій стратегії до питань впливу на різноманітні цільові аудиторії всередині України засобами громадської дипломатії.

4.2. Вітчизняна громадська дипломатія як складова трансформації та демократизації політичної системи України

У сучасних умовах продумані стратегії громадської дипломатії вже не є складовою політики лише провідних держав світу. Сьогодні реалізація

широкого спектра завдань міжнародного актора у різних сферах невіддільно пов'язана з такими поняттями як сприйняття, імідж, репутація, довіра. Усе це змушує й Україну долучитися до процесів міжнародної комунікації у ролі їх повноцінного учасника. Іншим важливим аспектом є активні намагання іноземних держав уплинути на хід внутрішньополітичних процесів в Україні, а також на її позицію у міжнародних відносинах, інколи застосовуючи сумнівні і маніпулятивні методи. Зокрема, інформаційні зусилля Росії щодо українського питання звернені не лише до української аудиторії, а й до населення інших країн світу. В умовах війни на сході позиція закордонних партнерів є для нашої держави вкрай важливою. Тому необхідно переконувати світову аудиторію підтримувати Україну, у тому числі й за допомогою формування позитивного іміджу держави, влади і населення, а також демонстрації готовності українського суспільства категорично відмовитися від рудиментів тоталітарного радянського минулого. Одним із способів досягнення такої мети є використання заходів громадської дипломатії у зовнішньополітичній діяльності нашої держави. Отже, у цьому підрозділі зосередимося на реаліях і потенціалі української громадської дипломатії, окремо зупинившись на її взаємозв'язках із демократизацією політичної системи України.

Насамперед слід відзначити, що за роки незалежності Україна не спромоглася створити цілісну концепцію впливу і спілкування з іноземними аудиторіями, так само як і систему спеціально створених для цього структур. В Україні відсутні державні програми, цілісна доктрина та спеціалізоване законодавство щодо громадської дипломатії. Заходи української влади, передусім Міністерства закордонних справ, які можна віднести до громадської дипломатії, охоплюють широкий спектр ініціатив у сферах культури, освіти, іміджу, але їхня реалізація є не завжди якісною [67, с. 5]. Найбільш помітними є зусилля у сфері формування іміджу, які реалізуються в межах Державної програми щодо забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 рр., концепції відповідної Державної програми

на 2007-2010 рр., програми формування іміджу до 2011 р. Водночас далеко не всі з них були профінансовані та виконані [58, с. 169]. У Державному бюджеті на 2014 р. на фінансову підтримку забезпечення міжнародного позитивного іміджу України та заходи щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України, виділено кошти у розмірі 369 тис. грн., розпорядником яких є МЗС України [52]. У бюджеті 2015 р. для цих цілей було передбачено 1 млн. грн. [53].

Значною подією у контексті формування іміджу та розвитку громадської дипломатії стало проведення Україною разом із Польщею Чемпіонату Європи з футболу 2012 р., яке супроводжувалося різноманітними інформаційними кампаніями [146, с. 20]. Проте позитивні результати були затьмарені як недемократичними діями тогочасної української влади, включаючи переслідування політичних супротивників, так і низкою публікацій у європейських ЗМІ, які містили необґрунтовані твердження про поширення расизму в Україні та значні небезпеки для життя людей, пов'язані з візитом до нашої держави [58, с. 185-189]. Оцінюючи Євро-2012 із сучасної перспективи, важко стверджувати, що цей проект кардинально покращив ставлення іноземців до України, незважаючи на його в цілому успішну реалізацію. Набагато більший потенціал у цьому контексті криється в історично значущих подіях, які по-новому відкривають нашу державу для світу, а саме – у демократичній Революції гідності та наступному протистоянні російській агресії. Тут слід урахувати і той факт, що у минулому значні сподівання щодо зміни ставлення до України були пов'язані також і з Помаранчевою революцією 2004 р., однак уже наприкінці 2005 р. були всі підстави констатувати, що можливості використання «помаранчевого бренду» зведені нанівець [59]. В умовах теперішнього збройного конфлікту та ворожої пропаганди, яка йому передувала і його супроводжує, проблема донесення проукраїнської позиції до закордонних аудиторій (як і до власного населення) значно актуалізувалася. Як наслідок, з'явилися численні ініціативи щодо створення правових та інституційних

основ для забезпечення інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки нашої держави. Ці завдання покликане реалізовувати і новостворене Міністерство інформаційної політики, повноваження якого, з-поміж іншого, включають розробку разом із МЗС, Мінкультури та МОН планів заходів та програмних документів щодо позиціонування України в світі, вжиття разом з іншими центральними органами виконавчої влади заходів з метою популяризації вітчизняної телепродукції за кордоном, організацію та забезпечення діяльності державних телерадіоорганізацій у частині закордонного мовлення з метою поширення інформації про Україну [46, п. 4].

Загалом ставлення до нашої держави у світі здебільшого базується на негативних стереотипах, які пов’язані із комуністичним минулим, російським пануванням, сучасними економічними кризами, конфліктами у газовій сфері, бідністю, провінційністю, корупцією, торгівлею людьми тощо [18, с. 95; 86]. Позитивні асоціації іноземців з Україною, зазвичай, обмежені спортивними досягненнями, красивими жінками і кухнею та не стосуються жодних аспектів політичного, соціального чи економічного розвитку (за винятком подій Помаранчевої революції та Євромайдану). За таких умов важко стверджувати про наявність реальної м’якої сили України у світі, можна лише говорити про її певні елементи у відносинах із країнами-сусідами [138]. Вузько націлені програми з покращення іміджу навряд чи є найкращою відповіддю на існуючі виклики. Їхня успішна реалізація здатна принести відчутний результат лише в окремих сферах економічної діяльності, на зразок туризму. Але і для цього доведеться вирішити дві основні проблеми – розрив між позитивним образом країни, що є метою іміджевих програм, та невтішними реаліями, а також нестачу коштів. Утім досвід Росії демонструє, що навіть за наявності значних фінансових ресурсів, не підкріплена соціально-економічним та політичним розвитком інформаційно-ідеологічна конструкція залишається крихкою і короткотривалою [101].

Заходи, що їх реалізовує українська влада у сфері громадської дипломатії, не ґрунтуються на загальній стратегії з урахуванням зовнішньополітичних пріоритетів держави, не становлять цілісної системи та не розглядаються владою як першочергові [170, с. 2-3]. Їхнє фінансування, у порівнянні з коштами, які виділяють на подібні цілі країни Заходу, Росія чи Китай, є мізерним, що не дозволяє очікувати від цієї діяльності значних результатів. У такій ситуації варто скористатися іншими перевагами, розглянувши проблему в ширшому контексті, з урахуванням особливостей формування м'якої сили держави у сучасних умовах. Важливо усвідомити, що без цілісної концепції власної ідентичності та майбутнього країна взагалі не здатна проектувати м'яку силу [106, с. 2]. Така концепція повинна бути зрозумілою та привабливою для іноземців. М'яка сила впливових недемократичних держав, наприклад, Росії або ж Китаю, зазвичай зумовлена специфічними чинниками (особливостями історії, культурним та політичним домінуванням протягом тривалого часу над сусідами, наявністю природних ресурсів тощо), які не можуть бути відтворені в іншому місці [104, с. 354]. Окрім цього, можливості її розвитку є обмеженими та підриваються непопулярними кроками влади, котра допускає значні відхилення від стандартів демократії і прав людини. Тому закономірним є переважаюче лідерство у сфері м'якої сили саме демократичних держав, що викликають цілу низку позитивних асоціацій та сприймаються багатьма як зразок для наслідування. Це підтверджує і глобальний рейтинг провідних 30 країн за рівнем їхньої м'якої сили, розроблений у 2015 р. компанією «Portland Communications», у якому Китай займає останнє тридцяте місце, а Росія відсутня взагалі [173, с. 25].

Використання ідеї демократії для нарощування м'якої сили України безсумнівно виправдане. З однієї сторони, ця ідея претендує на універсальність та завойовує прихильність усе більшої кількості людей у цілому світі. Навіть у країнах, які протиставили себе демократичному світу, концепція демократії та прав людини розглядається як ефективний

конкурент їхньому власному режиму. А для частини населення цих країн вона залишається основним орієнтиром у боротьбі проти авторитарного пригноблення. З іншої сторони – розвиток м'якої сили навколо ідеї демократії є природнім для України. Це зумовлено не лише демократичними традиціями історичних попередників нашої держави в окремі періоди, а й особливостями трансформаційних процесів у теперішній час. Мова йде про те, що саме Україна є очевидним лідером щодо демократизації у групі «нових незалежних держав», до якої її віднесли після розпаду Радянського Союзу. З точки зору зовнішнього спостерігача, порівнюючи України з такими державами, як Білорусь чи Росія, помітними стають її привабливі риси та цінності, про що й зазначає Дж. С. Най. Науковець стверджує, що Україна матиме м'яку силу в США та Західній Європі доти, доки вона буде демократичною і, що «саме в демократії полягає м'яка сила України» [15].

Що ж стосується країн СНД, насамперед Білорусі та Росії, то саме на них повинні спрямовуватися основні зусилля громадської дипломатії України з метою демократизації, які у стратегічному плані будуть вигідними для кожної зі сторін. Такі зусилля цілком відповідають сучасним тенденціям та, на думку В. Горбатенка, сягають коренями ідей В. Липинського про взаємовигідну для України та її сусідів зовнішню політику, а також про залучення на бік України громадян інших держав [8, с. 29]. Успішне проведення демократичних реформ в Україні здатне похитнути авторитарні режими сусідніх держав, а за умови, якщо їхній курс у майбутньому зміниться у напрямку демократизації, м'яка сила України в регіоні значно зросте [138, с. 7]. Говорячи про Білорусь, не важко спрогнозувати цілковите несприйняття режимом будь-яких явних українських зусиль для її демократизації. Відтак, варто використовувати неконфронтаційні інструменти тривалого впливу, такі як освітні і наукові програми, візити, а також задіяти можливості нової громадської дипломатії з метою розширення мережі зв'язків на різних рівнях й у різних сферах. Робота ж на російському напрямку є набагато складнішою та визначається умовами, які сформувалися

унаслідок агресії і вимагає арсеналу заходів, що виходять за рамки громадської дипломатії. Але й у цьому випадку продумані стратегії нарощування м'якої сили, особливо з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, здатні посилити позиції України.

Отже, використання ідеї демократії як елемента зовнішньополітичних комунікацій здатне суттєво посилити м'яку силу України. На сьогодні демократичність є невід'ємною складовою оцінок держави з точки зору незалежного спостерігача. Як зазначає О. Семченко, важливо розмежовувати поняття міжнародний імідж і м'яка сила. У той час як позитивний імідж може бути характеристикою держави безвідносно до дотримання усіх демократичних стандартів, м'яка сила є ознакою лише тих, котрі здатні утверджувати власну систему суспільно-політичних цінностей [58, с. 203]. Однак позиціювання України як демократичної держави вимагатиме від неї відповідної трансформації у напрямку реальної демократизації влади та суспільства. Невідповідність меседжів, із якими Україна звертається до світу, реальному змісту внутрішньої і зовнішньої політики, може суттєво зашкодити репутації держави. Більше того, внаслідок дій влади за роки незалежності за Україною міцно закріпився негативний образ держави, яка не відповідає за свої слова та схильна до пустої риторики. У зв'язку з цим, оновлення репутації нашої держави як надійного партнера є нелегким завданням.

На шляху розбудови власної громадської дипломатії, базованої на культурі і цінностях, варто скористатися досвідом держав середньої сили (зокрема таких як Канада, Нідерланди, Швеція). Останні, на відміну від держав – світових лідерів, не намагаються задати порядок денний для інших країн та усього світу. Натомість вони демонструють значні переваги у сфері м'якої сили, що пов'язана з демократією, лібералізмом, ринковою економікою, вирішенням глобальних проблем, а їхню репутацію можна вважати однією із найкращих [3, с. 73]. У цьому контексті Україні, крім здобуття довіри, слід вибудовувати власну громадську дипломатію навколо

актуальних для світової спільноти тем, враховуючи необхідність глобального, а не зацикленого на собі погляду [203, с. 741]. Передумовою для цього є інтеграція українського суспільства до світового та європейського інформаційного, культурного і соціального простору, а також усвідомлення власного місця у майбутньому світовому порядку [9, с. 329]. Такий шлях не доведеться розпочинати з нуля, адже Україна може бути прикладом для інших у окремих сферах, як, наприклад, відмова від ядерної зброї, активна участь у діяльності ООН, включаючи миротворчі місії, багатовікова боротьба за свободу і незалежність, долання наслідків геноциду, а також захист європейських вартостей ціною життя власних громадян [8, с. 29; 92, с. 3; 119, с. 191]. Тому при складанні програм заходів громадської дипломатії зовсім не обов’язково обмежуватися представленням досягнень традиційної культури, а натомість намагатися донести погляди і напрацювання українців щодо, наприклад, подолання глобальних проблем, реформування міжнародних організацій, зокрема системи прийняття рішень в ООН, побудови справедливого, мирного та мультикультурного світу тощо. Окрім цього, слід звернути увагу на розширення співробітництва з міжнародними НУО, які, з одного боку, здатні ретранслювати позицію України аж до віддалених куточків земної кулі та допомогти покращити її репутацію, а з іншого – сприятимуть трансформації самої України у напрямі побудови відкритої, вільної та демократичної держави. Залучення ж українських формальних і неформальних об’єднань до громадської дипломатії позитивно позначиться на розвитку власного громадянського суспільства та зміцнить різнорівневі зв’язки між країнами демократичного світу. У таких відносинах впливові міжнародні мережі НУО за участю українських організацій набуватимуть ознак суб’єкта громадської дипломатії, а в умовах зростання ролі Інтернету вони зможуть покращити зв’язок із громадськістю, підтримка якої надає їхній діяльності легітимності. Розмиття межі між внутрішньою і зовнішньою інформаційною політикою, характерне для нової громадської дипломатії, також сприятиме залученню

українського громадянського суспільства до процесу досягнення державних і загальносуспільних цілей. Отже, широка участь міжнародних та українських НУО у громадській дипломатії України є ще одним чинником демократизації політичної системи нашої держави.

Існують й інші зв'язки між громадською дипломатією та ціллю демократизації. Насамперед, демократична риторика, звернена до світу, впливає на формування у політичній свідомості українців уявлень про важливість демократичного урядування для покращення життя суспільства та зміцнює переконання про невідворотність демократичного курсу. На думку О. Щурко, процеси становлення суспільного ідеалу є взаємопов'язані з формуванням образу держави, а зусилля влади і суспільства щодо конструювання демократичного іміджу за кордоном неодмінно супроводжуватимуться позитивними зрушеннями у політиці та свідомості українців [87, с. 55]. Як зазначає О. Тищенко-Тишковець, фрагментованість, неузгодженість та недосконалість зовнішньополітичних комунікацій не є лише проблемою України, а характерна для держав із транзитивною політичною культурою та тоталітарним минулим [67, с. 5]. Отже, утвердження позитивного демократичного образу всередині й за кордоном та трансформація політичної системи, включаючи політичну свідомість і культуру, є взаємопов'язаними завданнями, які слід вирішувати паралельно.

Поряд із цим, використання Україною ідеї демократії для громадської дипломатії покладає на владу держави певні зобов'язання. Досягнення позитивних результатів із формування іміджу демократичної держави за кордоном є своєрідною гарантією від порушення владою демократичних стандартів, зважаючи на можливі репутаційні втрати. Також співпраця із широким колом урядових і неурядових учасників у межах громадської дипломатії підвищує прозорість трансформаційних процесів всередині держави для світу. Важливими для України є поглиблення контактів із тими сусідніми державами, які досягнули більших успіхів та прогресу у сфері демократизації [110, с. 70]. Зокрема, у Польщі актуальність українського

питання не викликає сумнівів, а ЗМІ та громадськість цієї держави активно цікавляться подіями в Україні та готові долучитися до громадської дипломатії задля демократії та підвищення безпеки у регіоні [69, с. 124]. Така співпраця дозволить як інтегрувати комунікації України у простір Європейського Союзу, так і нарощувати потенціал демократизуючого впливу на авторитарні режими країн СНД.

Розробляючи стратегії громадської дипломатії України, не можна ігнорувати фактор російського впливу на іноземне населення. У XXI ст. є очевидним, що цивілізаційне й ідеологічне змагання Росії із Заходом набуло чітко окреслених ворожих рис та стало вагомим зовнішнім чинником негативного впливу на політичну ситуацію в Україні. За таких умов існуючих українських державних інформаційних програм та структур є явно недостатньо. Сучасна російська влада не приховує свого несприйняття європейського курсу України, однією із головних складових якого є саме демократизація, та розглядає нашу державу як частину «ближнього зарубіжжя» чи сфери свого впливу [146, с. 4; 181, с. 74]. Для подолання існуючої кризи Україна змушена вести боротьбу з Росією за іноземну аудиторію. Кремль спромігся відновити і вдосконалити широкомасштабну систему державної пропаганди, що охоплює населення багатьох країн. На підтримку ЗМІ РФ витрачає більше коштів, ніж будь-яка інша держава світу (у 2012 р. – $1.6 млрд.) [207, с. 20]. Велика частина цих ЗМІ здійснює спрямовану на закордонну аудиторію діяльність, яка користується певним попитом, у тому числі й у країнах Заходу [250]. Російські ЗМІ іноземними мовами (наприклад, телевізійна компанія Russia Today, що здійснює мовлення англійською, іспанською та арабською мовами), в умовах достатнього фінансування та запозичення західних напрацювань у медіа-сфері завойовують великі аудиторії, а їхні передачі та інтернет-портали є достатньо рейтинговими. Зважаючи на цей факт та на недоступність українських ЗМІ для західного глядача, російські інформаційні ресурси стають основним джерелом інформації про події у регіоні не лише для

широких мас, але й для професіоналів [64, с. 6]. Крім телеканалів, російська пропагандистська машина видає друковані ЗМІ, додатки про Росію до авторитетних газет, розміщує у пресі публікації, підтримує мережу власних аналітичних та інформаційних структур, а також є дуже активною у соціальних мережах, на форумах і у блоґах.

Меседжі російських медіа щодо ситуації в Україні можна проілюструвати такими заголовками з сайту YouTube-каналу Russia Today (RT): «Civil war metastasizing in Ukraine, US silent on civilian casualties» («Громадянська війна отруює Україну, США мовчать про жертви серед цивільного населення»), «Broken Ukraine» («Зламана Україна»), «Bleeding Ukraine» («Україна кровоточить»), «Ukraine's Dead End» («Українська безвихідь»), «Bloodshed, death & tears as Ukraine caught in chaos» («Кровопролиття, смерть і сльози – Україна в хаосі»), «West created Frankenstein monster in Ukraine» («Захід створив монстра Франкенштейна в Україні») [216]. Аналізуючи зміст російських офіційних документів, виступів посадовців, політиків і експертів, повідомлень фінансованих державою ЗМІ, можна зробити висновок про те, що домінуюча ідеологія цієї держави здебільшого прямо суперечить цілям формування позитивного образу України як сучасної, ефективної і незалежної держави. Зокрема, російські ідеологеми «старший брат», «русский мир», «третий Рим», «собирание русских земель», «великодержавие» стосовно українського питання означають штучність і неповноцінність українського суверенітету, виправдання сфер впливу та втручання у внутрішні справи нашої держави; «великая русская культура» і «великий русский язык» постають як провінціалізм і маргінальність української культури й неповноцінність української мови; «духовные скрепы» і «широкая русская душа» протиставляються егоїзму, обмеженості та корисливості українців. Не менш впливовими є міфи про Україну як країну, котра завжди наслідує шлях Росії, про значні втручання Заходу у внутрішню політику України (з такої перспективи Революція гідності зображується як проект спецслужб США),

про спеціальну місію Росії серед інших народів [106, с. 4]. Що стосується демократії, то російські владні стратегії мають на меті утвердити думку про її неможливість та непридатність, особливо на пострадянському просторі, як і про непоєднуваність слов'янської та європейської ідентичностей, маніпулюючи темами хаосу та анархії під час та внаслідок «кольорових революцій», постійних економічних криз, а також безконтрольних дій радикалів в Україні на противагу стабільності та ефективності російського режиму [82, с. 88].

Умови, в яких діють російські та українські державні ЗМІ, організації у сфері громадської дипломатії чи відомства закордонних справ є принципово відмінними. Постійно зростаючі витрати РФ лише на один телеканал RT у 2014 р. (11,87 млрд. руб.) є майже утричі більші, ніж усе фінансування в межах МЗС України, не говорячи про обсяги фінансування Україною телемовлення (817 млн. грн.) чи програми з метою підтримки іміджу (369 тис. грн.). Тому для утвердження позицій України за кордоном використання російських зразків впливу є недоцільним. Натомість нашій державі слід розробити власну концепцію спілкування із закордонними аудиторіями в межах єдиної системи громадської дипломатії. При цьому необхідно надавати особливу увагу створенню привабливого, якісного та своєчасного контенту. Зважаючи на нестачу коштів, такі заходи можна здійснювати у співпраці із закордонними партнерами, бізнесом та громадським сектором в Україні. Безсумнівно, важливо користуватися перевагами, які надають інтернет-технології, однак слід враховувати, що недостатньо лише створити і підтримувати екаунти дипломатів та державних установ у соціальних мережах. Потрібно слідкувати за тенденціями, якістю змістового наповнення та працювати над розширенням аудиторій. Ефективним також може стати розвиток співпраці з найбільшими інтернет-корпораціями та виробниками програмного забезпечення з метою інтеграції українського контенту та його постачальників до відповідних об'єднаних ресурсів новин.

Значною проблемою є домінування російського погляду в сучасному українському політичному дискурсі, що ускладнює завдання боротьби з російською пропагандою та утвердження позитивного образу України за кордоном. Наприклад, для того, щоб позбавити урядові заходи культурної дипломатії рис «радянщини» та неповноцінності варто активно залучати найкращих представників неурядового сектора у відповідних сферах або ж, навіть, віддати ініціативу в їхні руки, однак для цього також потрібний певний рівень умінь та розуміння світових культурних процесів. Не менш важливим є створення образів, концепцій і повідомлень із української перспективи. Прикладами протилежного є образ України як мосту між ЄС та Росією чи теорія про можливу фінляндизацію України, які втілюють бачення українських сусідів на проблеми і, як правило, підсилюють російський дискурс [106, с. 5-6]. Окремо заслуговують на увагу спроби перенести російське світосприйняття на український ґрунт, особливо у ситуації гострої кризи у самій Росії. У результаті цього виникають ідеї про переміщення «центру всіх слов'ян» до Києва та відповідного започаткування нових інтеграційних проектів, які покликані стати «реальними спадкоємцями Древньої Русі». Важливо виділяти цінності та міфи, які лежать в основі таких проектів – чи базуються вони на ідеалах демократії, прав людини та лібералізму (навколо яких і створений Європейський Союз, у межах котрого вже об'єдналася велика частина слов'ян), або ж чи продовжують традиції російського імперіалізму, відповідно загрожуючи становленню української ідентичності.

Незважаючи на значні зусилля і ресурси, м'яка сила Росії має обмежений потенціал для розвитку. Її основа, яка поєднує радянський досвід пропаганди та запозичені у Заходу форми комунікації із населенням, є крихкою. Утративши ідеологічне радянське наповнення, Росія XXI ст. відкидає західні цінності, але натомість спроможна запропонувати лише низку швидкозмінюваних симулякрів, починаючи від «ліквідації терористів», через так звану модернізацію і нанотехнології та закінчуючи

химерним поєднанням «духовных скреп» із радикальним націоналізмом [48, с. 80]. Способи нарощування російської м'якої сили зорієнтовані на минуле та не пропонують позитивних сценаріїв розвитку, не використовують потенціал громадянського суспільства, звернені до маргінальних груп населення за кордоном, а, отже, є затратними і малоефективними. З іншого боку, ідентифікуючи себе із західними цінностями, Україна після століть поневолення, повертається до європейського політико-культурного простору, що, безумовно, позитивно впливає на її міжнародний імідж і м'яку силу, та є надійною опорою для успішного завершення свого демократичного транзиту.

Сучасний стан укотре надає Україні безпрецедентні можливості, оскільки події в країні продовжують залишатись однією з топових тем у світовій політиці. Тому в межах різноманітних заходів слід підкреслювати демократичні здобутки українського народу, його вклад у боротьбу за загальнолюдські цінності, водночас продовжуючи та розширюючи вже започатковані проекти у цьому напрямі. Важливо, щоб люди, котрі дізнаються про події в Україні, не розглядали їх крізь викривлену призму. Для цього українська громадська дипломатія нової якості може зробити вагомий внесок.

4.3. Використання потенціалу нової громадської дипломатії в умовах становлення демократії в Україні

Застосування створених у недалекому минулому концепцій міжнародного впливу ускладнене швидкими змінами, які притаманні сучасній постіндустріальній епосі, та все частіше не приносить очікуваних результатів. Тому невипадковою є критика громадської дипломатії та інших інструментів м'якої сили зі сторони прихильників традиційних підходів чи методів жорсткого впливу. Уже неодноразово згадана концепція нової громадської дипломатії є відповіддю західних теоретиків і практиків на виклики сьогодення. Враховуючи загальну мету нашого дослідження,

важливо відзначити, що нова громадська дипломатія тісно пов'язана з ідеями і засадами демократії та фактично не може бути ефективно реалізована авторитарною владою. Незнання чи ігнорування її основ у країнах із гібридним режимом призводить до копіювання лише форм впливу на іноземну аудиторію (наприклад, за допомогою нарощування присутності держави в Інтернеті чи масового створення підконтрольних державі НУО) без досягнення бажаного результату. Детальний розгляд концепції нової громадської дипломатії дозволить краще усвідомити особливості її практичного застосування, у тому числі й у процесі демократичної трансформації політичної системи України.

Насамперед, розглянемо головні чинники, що зумовлюють перебудову громадської дипломатії у вказаному напрямі, якими є розвиток інформаційних технологій та зростання ролі недержавних акторів на міжнародній арені. Щодо першого, то ключовою тут можна вважати стійку тенденцію збільшення кількості інтернет-користувачів (котрих сьогодні вже називають нетізенами чи мережанами) на початку 2000-их років у країнах, які розвиваються. До того часу інтернет-послугами користувалися здебільшого на Заході (рівень проникнення Інтернету у 2000 р. серед розвинутих країн складав 31%, а з-поміж країн, які розвиваються – 2%) [141]. Природним розвитком Інтернету стало поширення технологій Web 2.0, що відзначаються активною участю користувачів у створенні веб-контенту. Також важливо відзначити масове розповсюдження мобільних телефонів, які у 2010-их роках перетворилися у багатофункціональні пристрої із широкими комунікаційними можливостями. Внаслідок цього, здатність творити міжнародні новини за допомогою СМС, яку здобули звичайні активісти у недалекому минулому, уже вийшла на якісно новий рівень [97, с. 137]. Сьогодні нікого не дивує, коли пересічна особа здійснює живу відео-трансляцію із залученням багатотисячної аудиторії. Так само, як і те, що звичайний малюнок чи домашнє відео можуть викликати цілком непередбачувану масову реакцію. У світовому політичному вимірі ці

технології ведуть до формування множинних ідентичностей, накладення юрисдикцій та зменшення значущості територіальної приналежності [268, с. 87-88].

Громадська дипломатія адаптовується до таких умов і намагається використовувати досягнення медіа-ери, зокрема соціальні мережі. Це призводить до появи впродовж останнього десятиліття чималої кількості нових термінів, таких як «віртуальна дипломатія», «електронна дипломатія», «цифрова дипломатія», «дипломатія Web 2.0», «Twitter-дипломатія» тощо, які підкреслюють використання новітніх засобів комунікації з громадськістю у процесі ведення дипломатичної діяльності [100]. Трансформація громадської дипломатії стосується не лише технологій, а й самих засад такої діяльності. У цьому контексті можемо говорити про наступні способи використання соціальних мереж та Інтернету загалом. По-перше, йдеться про відкриття у соціальних мережах (найчастіше Twitter, Facebook) офіційних екаунтів органів влади, посольств, а також структур, спеціально створених для громадської дипломатії. Найактивнішими у таких діях, як уже зазначалося, є США та країни Європейського Союзу. Крім цього, окремі високопосадовці з власної ініціативи користуються цією можливістю для поширення як офіційних, так і неофіційних повідомлень, при цьому вони не обмежуються лише викладом інформації, а й готові слухати, пояснювати та обговорювати. Очевидно, що це створює нові можливості для впливу громадськості на переконання високопосадовців, та, в окремих випадках, дозволяє врахувати її позицію у процесі вироблення державної політики [203, с. 741]. По-друге, ознакою сьогодення стало вірусне поширення релевантної інформації у вигляді повідомлень, які легко сприймаються, а саме зображень, коміксів, карикатур, «фотожаб», коротких текстових меседжів, медіа-об’єктів тощо, що не залишилося поза увагою традиційних акторів громадської дипломатії. По-третє, соціальні мережі та Інтернет значно полегшили завдання налагодження постійно діючих каналів зв’язку та створення впливових мережевих структур для ефективних і злагоджених

дій. Очевидними є їхні переваги у кризових ситуаціях, під час масових акцій протесту, коли користувачі технологій активно взаємодіють, проявляючи високий рівень довіри один до одного [37, с. 131-132].

Другим важливим чинником трансформації громадської дипломатії є зростання чисельності і ролі недержавних акторів на міжнародній арені. З-поміж них особливо помітні неурядові організації, міжнародні ЗМІ та транснаціональні корпорації. Зростання кількості НУО наприкінці 1990-их років перетворилося у глобальне явище, яке навіть отримало окрему назву – революція асоціацій [268, с. 84-85]. Не останню роль у цьому процесі відіграли нові інформаційно-комунікаційні технології. Міжнародні НУО з мережевою формою організації стали настільки впливовими, що досягли здатності конкурувати з державними структурами у виконанні певних суспільних функцій [161]. Вони долучаються до творення міжнародної політики, а їхня позиція має вагоме значення для формування іміджу міжнародних акторів. Ознаки НУО, які можна віднести до суб’єктів громадської дипломатії, та приклади їхньої діяльності вже були розглянуті раніше.

Зміщення акцентів громадської дипломатії на віртуальний світ Інтернету сприяє розмиттю межі між її традиційними і новими суб’єктами. В інтернет-просторі інституції громадянського суспільства отримують нові можливості та переваги, що дає їм змогу як поглиблювати зв’язки з власним населенням, яке вони представляють, так і безпосередньо звертатися до міжнародних акторів та іноземної громадськості. Засоби Інтернету, на відміну від телерадіомовлення чи програм міжнародної інформації, дозволяють легко здійснювати двосторонню комунікацію, коли організація-суб’єкт громадської дипломатії може отримати відгуки, коментарі та запитання від цільових аудиторій чи інших організацій. Особливістю України є високий рівень використання неурядовими організаціями новітніх досягнень інформаційної епохи у сфері комунікації із громадськістю у зіставленні із державними та навіть бізнесовими структурами. Проте слід

врахувати, що хоча рівень проникнення Інтернету в Україні стрімко зростає і досягнув більш, аніж 50% регулярних користувачів, велика їхня частина використовує його для вузьких розважальних цілей і приватного спілкування [56]. Для роботи з такими категоріями населення важливими залишаються традиційні інструменти громадської дипломатії (такі як телерадіомовлення, культурна дипломатія, друкована продукція, особисті зустрічі), але і для них постають нові виклики, пов’язані з необхідністю освоєння технологічних можливостей [202, с. 169]

Спроби порівняння громадської дипломатії і нової громадської дипломатії на основі виокремлення їхніх істотних характеристик, зроблені у низці закордонних досліджень, зокрема таких авторитетних авторів, як Р. Захарна, Н. Калл, М. Леонард, Дж. С. Най, Я. Меліссен, Дж. Паммент, Ф. Сейб. У теперішній час ця тема привертає увагу все більшої кількості науковців у різних сферах. Утім, швидке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та динамічні соціальні зміни змушують постійно переглядати попередні прогнози та узагальнення. Крім того, слід відзначити, що певні ознаки, які часто приписують новій громадській дипломатії, характерні й для традиційних програм інформаційного впливу часів Холодної війни.

Розглянемо особливості нової громадської дипломатії з огляду на її основні складові, а саме учасників, методи і технології провадження. Що стосується загальних цілей громадської дипломатії, то принаймні для держав вони мало змінилися і передбачають реалізацію власних зовнішньополітичних інтересів у міжнародних відносинах. Як уже було зазначено, найбільші зміни відбулися серед кола учасників нової громадської дипломатії. У теперішній час традиційні актори змушені конкурувати з мережевими неурядовими суб’єктами, яким властиві такі переваги, як гнучкість, надійність, адаптивність, здатність швидко розростатися та миттєво реагувати на події міжнародного життя [268, с. 89-90]. Натомість держави можуть протиставити цьому значні фінансові та

організаційні ресурси, визнану легітимність, владні повноваження та значний досвід. У минулому уряди розглядали власну громадськість із активною незалежною позицією як перешкоду або ускладнення для стратегій громадської дипломатії. Сьогодні ж значний потенціал такої громадськості є для них очевидним. З іншого боку, кожен новий гравець «на полі громадської дипломатії» може не тільки підсилити, а й знівелювати урядові меседжі [268, с. 86; 274, с. 41]. Достатньо лише згадати приклади підтримки позицій та ідей Дж. Ассанджа чи Е. Сноудена низкою незалежних американських організацій. Усе це створює додаткові труднощі для держав.

Те ж саме стосується і нових технологій, які мають великий потенціал для впливу на цільові аудиторії. Втім, не можна забувати, що результат впровадження ІКТ у цій сфері часто буває непередбачуваним. Те, що на початкових етапах інформаційної кампанії здається безсумнівною перевагою, згодом може успішно використати противник і тим самим зашкодити цілям громадської дипломатії. Авторитарні режими ефективно освоюють інформаційні технології та, виділяючи значні ресурси, розгортають широкомасштабні стратегії пропаганди. Наприклад, діяльність Росії, незважаючи на широке застосування новітніх технологій та залучення неурядових структур, не можна віднести до нової громадської дипломатії. На відміну від останньої російська пропаганда не побудована на довірі як базисі легітимності та впливовості учасників комунікації [97, с. 141]. Натомість ставку зроблено на маніпуляції та безпідставну сенсаційність. Окрім того, у той час як громадська дипломатія здебільшого спрямована на висвітлення власних переваг, пропаганда займається очорнюванням конкурентів. На відміну від демократій (які постійно наголошують на необхідності забезпечення свободи вираження поглядів та недопущення невиправданих обмежень в Інтернеті), авторитарні режими зазвичай сприймають можливість зовнішнього впливу на власних громадян насторожено і вороже [28]. Як наслідок, вони вдаються до моніторингу соціальних мереж, запроваджують цензуру і відповідальність за записи,

обмежують чи закривають доступ до різнорідних мережевих ресурсів. Такі дії свідчать про слабкість ідей і позицій держави, її неспроможність витримувати вільну конкуренцію у відкритому інформаційному просторі і аж ніяк не сприяють становленню її нової громадської дипломатії.

У результаті аналізу як теоретичних концепцій [40; 78; 126; 162; 177; 196; 242; 268], так і зразків практичної реалізації нової громадської дипломатії сформуємо порівняльну таблицю суттєвих характеристик громадської дипломатії і нової громадської дипломатії (табл. 4.2.).

Таблиця 4.2.

Характеристики традиційної та нової громадської дипломатії

	Громадська дипломатія	Нова громадська дипломатія
Учасники	Активні: 1. Держави (органи влади, спеціально створені структури) 2. Наближені до держав ЗМІ та НУО	Активні: 1. Держави 2. Неурядові актори з міжнародним впливом, зокрема НУО, фонди, ТНК 3. Громадськість та її об’єднання
	Пасивні: Різноманітні цільові аудиторії	Пасивні: Широкі верстви населення
Технологічне та медіа середовище	1. Ефірне телебачення та радіо, відео й аудіо продукція 2. Друковані ЗМІ та інші друковані матеріали	1. Комп’ютери та мобільні телефони з доступом до Інтернету, відповідні програмні засоби 2. Телерадіоканали (у т.ч. супутникові, online та в кабельних мережах), впливові друковані ЗМІ

Продовження Таблиці 4.2.

Методи	1. Одностороннє інформування 2. Стратегічна комунікація з метою формування іміджу 3. Побудова постійних відносин через освітні та культурні програми, міжнародні заходи	1. Побудова мереж із залученням широкого кола зовнішніх та внутрішніх неурядових структур 2. Використання інформаційних приводів для власних цілей (у т.ч. із застосуванням методів вірусного маркетингу, підкріпленого повідомленнями традиційних ЗМІ 3. Поєднання різних технологій та засобів, індивідуальний підхід на основі вивчення особливостей аудиторій
Інші особливості	1. Змагання між державами, які є ідеологічними противниками 2. Ієрархічна структура управління 3. Чітке розмежування зовнішньої та внутрішньої аудиторій 4. Довготривалі програми з чітко визначеними термінами реалізації і розподілом функцій	1. Гостра конкуренція держав та неурядових акторів у інформаційному просторі 2. Горизонтальні зв’язки між учасниками 3. Поступове розмивання меж між зовнішньою та внутрішньою аудиторіями щодо міжнародних проблем 4. Поєднання стратегічних програм із необхідністю миттєвої реакції

Для кращого розуміння можливостей нової громадської дипломатії варто розглянути конкретні моделі й приклади її втілення, зокрема із застосуванням технологій Web 2.0. На основі застосування підходів стратегічного управління Ц. Чжан пропонує модель використання соціальних медіа у громадській дипломатії, яка передбачає чотири стадії. Перша стадія – поява інформаційного приводу та його вірусне поширення. Привід може виникати незалежно від учасників громадської дипломатії або спеціально створюватися державою чи громадськістю. Ним може стати відеоролик, фотографія в Інтернеті або ж масові протести чи вчинок високопосадовця. Наступна, так звана проактивна стадія, характеризується

долученням впливових акторів, наприклад, держав чи великих традиційних медіа, які аналізують ситуацію та вживають цілеспрямованих заходів з метою використання і укріплення сприятливих для них вірусних тенденцій. На третій, реактивній стадії, у зв'язку з втручанням у процес протилежної сторони, якій не вигідні вказані тенденції, виникає конфлікт. Завершальна стадія характеризується згасанням інтересу до теми. У цей час учасники громадської дипломатії продовжують комунікацію та займаються побудовою довготривалих відносин. Крім того, вони моніторять інформаційний простір, зважаючи на можливість подальшого розвитку процесу у новому циклі [270, с. 1326].

Ц. Чжан наводить приклад нової громадської дипломатії на основі застосування стратегічного підходу, який демонструє активну позицію міжнародних акторів на усіх розглянутих чотирьох стадіях. Йдеться про поширення у китайських соціальних мережах фотографії посла США у Китаї Г. Лока у звичайному кафе аеропорту Сієтла, яка стала несподіваною для багатьох ілюстрацією доволі скромного стилю життя дипломата. Американський уряд скористався такою нагодою, широко висвітливши цю тему у ЗМІ. Наступний візит віце-президента США у Пекін відзначився відвідуванням бюджетних ресторанів, польотами Г. Лока економ-класом та іншими демонстративними діями. У відповідь китайська преса звинуватила американських представників у показовості та витрачанні на утримання посольства США мільярдів доларів. У свою чергу посольство оприлюднило дані про зарплати дипломатів та майнові активи посла, що знову актуалізувало тему в мережі у вигідному для американців руслі [270, с. 1319].

Цей випадок свідчить про увагу великих держав до таких питань, їхню здатність вчасно реагувати та готовність використовувати існуючу ситуацію у своїх інтересах, незалежно від того, хто є ініціатором поширення вірусної інформації – сама держава, її стратегічні противники чи незалежна громадськість. Безумовно, вказаний підхід варто застосовувати й Україні,

враховуючи складну геополітичну ситуацію 2014-2015 рр. та факт активної діяльності Росії у сфері пропаганди. Це підкріплюється, наприклад, даними аналітичного інструмента Google Trends, які демонструють різкі сплески інтересу у пошуковій системі до тем українського націоналізму і нацизму, що супроводжували російську анексію Криму та вторгнення на Донбас [143]. Пік зацікавлення припадає на початок березня 2014 р., відразу після формування першого постмайданного уряду, коли Рада Федерації РФ дала дозвіл на введення військ на територію Криму, відбулося остаточне захоплення півострова та було призначено так званий «референдум про приєднання Криму до РФ». У цей час Росія також починає активно поширювати інтернет-меми («Крым наш», «прокурор няша», «вежливые люди» тощо), які підкріплені сюжетами офіційних російських ЗМІ. Особливе занепокоєння викликає свідома та несвідома підтримка російської пропаганди з боку українських телерадіоканалів, газет та інтернет-ресурсів. Це підтверджує дослідження Центру медіа-комунікацій «Нова Україна», що стосується розповсюдження в українських регіональних ЗМІ мему «вежливые люди», який сприяє укоріненню міфу про так зване «безкровне» захоплення Криму та природність цього процесу [89]. З іншого боку, вдалими мемами, які за підтримки українських посадовців, ЗМІ та демократично налаштованих росіян поширює українська громадськість із метою протидії російській пропаганді, є «колоради», «путлер», «намкрыш» та інші.

Розглядаючи особливості використання нових технологій для цілеспрямованого впливу на населення, слід відзначити, що сформована таким способом громадська думка є нестійкою і певні успіхи власної інформаційної кампанії можуть через деякий час обернутися перемогою конкурента. Тому демократичним акторам слід перетворити епізодичні елементи нової громадської дипломатії у роботу постійно діючих спеціальних структур та не дозволяти громадськості забувати про прорахунки і злочини суб’єктів політики у минулому. Як приклад, можна

вказати на лідерство Президента Білорусі О. Лукашенка у рейтингу симпатій українців до очільників іноземних держав, незважаючи на формування ним виразно авторитарного режиму, а також численні і грубі порушення владою цієї держави основоположних прав і свобод людини [60]. Це, з-поміж іншого, свідчить про недопрацювання демократичних суб'єктів громадської дипломатії, у тому числі й неурядових, та може загрожувати поширенню недемократичної м'якої сили «прогресивного авторитарного режиму» на Україну. Ще вагомішою є небезпека «відбілення» в очах іноземної та української громадськості осіб та сил, котрі обґрунтовано підозрюються у вчиненні міжнародних злочинів під час подій 2013-2015 рр. в Україні.

Отже, відзначимо основні зв'язки нової громадської дипломатії з демократією. Однією з умов збереження демократії у державі є взаємодія міжособистісних мереж довіри у суспільстві та публічної політики [104, с. 352]. Подібно до цього, впливовість акторів нової громадської дипломатії залежить безпосередньо від їхньої репутації та рівня довіри до них зі сторони цільових аудиторій. Крім того, і для демократії, і для нової громадської дипломатії важливими є цінності співпраці та порозуміння. Для них обох життєво необхідне існування здорового і відкритого конкурентного середовища, яке забезпечує інноваційний і прогресивний розвиток. Натомість активне зловживання маніпуляціями, як і обмеженнями свободи вираження та інформації, може їм суттєво зашкодити. Зважаючи на усі розглянуті особливості, цілком обґрунтовано вважати, що лише демократичні держави чи неурядові організації можуть уповні скористатися перевагами нової громадської дипломатії.

Нову громадську дипломатію можна розглядати і як демократичну реакцію на виклики глобалізації. В умовах, коли роль національної держави послаблюється, зростання сили неурядових організацій та набуття ними можливостей впливати на міжнародні відносини й інститути покликане забезпечити врахування інтересів громадян під час прийняття відповідних рішень. Крім цього, раніше розглянуті приклади демонструють, що влада і

громадянське суспільство держави можуть виступати як окремі суб'єкти громадської дипломатії, інколи з цілком протилежними позиціями. Саме це можна спостерігати під час сучасного інформаційного протиборства Росії та України, коли демократично налаштована частина російської громадськості, попри загрозу для власної безпеки, активно заявляє свою позицію за допомогою протестів, проведення різноманітних мирних акцій, оприлюднення заяв та відеозвернень. Крім загальнолюдських гасел відмови від війни та за рівноправні міждержавні відносини, такі російські громадяни і організації безпосередньо звертаються до українців зі словами підтримки, відмежовуючись від політики Кремля. Зразки нової громадської дипломатії не були рідкістю й під час української Революції гідності. Неурядові організації і рухи Євромайдану здобули певний рівень легітимності від українського народу в умовах неадекватності вчинків офіційної влади, а підтримка іноземних держав і високопосадовців сприяли утвердженню такої легітимності. Контакти Євромайдану із закордонними посадовцями, політиками та суспільними лідерами, безумовно, можна вважати зразками нової громадської дипломатії.

Виділені характеристики нової громадської дипломатії свідчать про тенденцію зближення громадянської і громадської дипломатії у сучасному світі. Особливості української термінології, успадкування вживаного й у часи СРСР терміна «громадські організації» (російською мовою – «общественные организации») спричинили плутанину і нерозуміння відмінностей між «громадським» і «громадянським» в українській науці, у тому числі у контексті нетрадиційної дипломатії. Прикметник «громадський» творить нерозривний зв'язок розуміння «громадських організацій» виключно з публічними, суспільними інтересами (на відміну від мов західних демократій, де загальноприйнятими є терміни «неурядова організація», «недержавна організація»). Тлумачення сучасного українського закону говорить, що громадське об'єднання (у тому числі громадська організація) створюється «для здійснення та захисту прав і свобод,

задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів» [51, ст. 1]. Натомість у рекомендації Ради Європи щодо правового статусу неурядових організацій у Європі говориться лише про «добровільні, самоврядні об'єднання або організації, створені для реалізації некомерційних завдань їхніх засновників або членів» [55]. Українське визначення сприяє утвердженню одностороннього розуміння НУО як організацій, що служать виключно інтересам суспільства (а також виконують правозахисні функції). Очевидно, що держава найбільше підходить на роль інтерпретатора суспільних інтересів і це створює сприятливий ґрунт для невиправданих обмежень розвитку громадянського суспільства в дусі заборони «іноземних агентів» чи організацій, діяльність яких не схвалюється більшістю населення. У свою чергу західний підхід уникає вузьких формулювань, забезпечуючи можливість широкого розуміння природи НУО та їхніх цілей. Саме це формує основу демократичного суспільства як спільноти людей з якнайширшим різноманіттям ідей, поглядів і переконань.

Термін «громадянська дипломатія» підкреслює недержавний характер діяльності та відповідає усталеним термінам в англійській («citizen diplomacy») та російській («гражданская дипломатия») мовах. Така громадянська дипломатія ведеться з власної ініціативи та базується на власному баченні реальності. Тому ініціативи російських громадян, спрямовані на вираження своєї незгоди з агресивною політикою Кремля та адресовані населенню України, можна без вагань віднести до громадянської, але не до громадської (публічної) у її класичному розумінні дипломатії. Вищеописані тенденції дозволяють інтегрувати обидва види активності (громадську і громадянську дипломатію) у межах єдиної концепції нової громадської дипломатії. При цьому остання, як і традиційна громадська дипломатія, розгортається у публічній сфері, маючи справу зі спільними інтересами та цінностями [117, с. 91]. У свою чергу, внесок громадянської

дипломатії полягає у збереженні суспільного багатоголосся, яке є основою справжньої демократичності.

Повертаючись до згаданого прикладу про американського посла, неважко помітити, що тут ми зіштовхуємося зі складною грою багатьох суб'єктів, у якій позиція влади не обов'язково співзвучна з позицією власної громадськості. У сучасних інформаційних відносинах держава постає лише як один із центрів у складній мережі. Більше того, погляд на неї як на винятковий елемент цієї мережі вже не може вважатися продуктивним. Натомість, необхідне усвідомлення переваг підходу, базованого на співпраці, що розглядає відносну важливість різних акторів у мережі з метою оцінити внесок, який кожен із них може зробити для досягнення спільної цілі [136, с. 5-6]. Держава, яка розуміє, що конкретні неурядові актори мають кращу за неї репутацію чи вміння, лише виграє, вступивши з ними у співпрацю з певною метою. Саме чітко окреслені цілі й забезпечують надійну опору для формування тривалих відносин за участю різнорівневих партнерів [122, с. 21]. Отже, держави як суб'єкти нової громадської дипломатії повинні усвідомлювати, що така діяльність стає все менше пов'язаною з «просуванням національних інтересів», а орієнтується на спільні інтереси і цінності, які є справді важливими для глобальної аудиторії [272, с. 547].

Розвиваючи власну громадську дипломатію Україні необхідно враховувати наявність і взаємодію багатьох нових суб'єктів та сповна використовувати можливості їхнього залучення і співпраці з ними. Наприклад, під час згаданої кампанії з популяризації ЄВРО-2012 такими сторонами інформаційної взаємодії були – влада України (ініціювала програми покращення іміджу), «ворожий табір» (інспірували розповсюдження інформації про расизм і небезпеки в Україні), світова громадськість (потенційні відвідувачі чемпіонату), українська громадськість і ЗМІ (долучилися до спростування негативних міфів) та ін. В умовах сучасного російсько-українського конфлікту такими суб'єктами можуть бути влада України, українська громадськість, влада Росії і контрольовані нею

НУО, опозиційна громадськість Росії, влада західних держав, міжнародні правозахисні організації.

Виокремлені особливості нової громадської дипломатії складають підґрунтя для формулювання певних рекомендацій для її учасників у сучасних умовах. Насамперед, слід використовувати потенціал і нових, і старих технологій, поєднуючи їх розумно. Високий рівень довіри та позитивна репутація учасників громадської дипломатії сприяють створенню ефективних мереж на добровільних засадах, що дає змогу вчасно реагувати на зміни, максимально розширювати свою присутність та зменшувати кількість задіяних ресурсів. Окрім цього, потрібно постійно моніторити інформаційний простір із метою виявлення вірусного контенту, його подальшого використання на свою користь, а також протидії ймовірним супротивникам.

Важливими складовими інформаційної політики України має стати як контрпропаганда Росії, так і розвиток власної нової громадської дипломатії. Щодо першого – то навряд чи вдасться досягнути успіху, використовуючи методи самої Росії – широкомасштабне міжнародне телемовлення та утримання армії «інтернет-тролів», оскільки фінансова спроможність нашої держави значно менша, а конкуренція за аудиторію у світі дуже висока. Натомість варто, з одного боку, максимально залучати інтернет-громадськість, а з іншого – розкривати неправдивість ворожої пропаганди шляхом створення документальних фільмів, публіцистики різними мовами, які відзначаються достовірністю, чіткою аргументацією, науковим підходом. Для розповсюдження такого контенту не обов’язково створювати додаткові канали чи структури, оскільки поширення якісного продукту авторитетного виробника в Інтернеті є перспективнішим.

Нову громадську дипломатію України слід спрямувати, насамперед, на населення Росії та інших країн СНД. За умови певних успіхів у реформуванні будь-якої сфери діяльності це створить нові безпрецедентні можливості. Інформаційними приводами у такому випадку можуть бути:

1) результати реальної антикорупційної боротьби у вищих ешелонах влади (судові рішення, збільшення прозорості щодо фінансів та майна); 2) аскетичність і наближеність нової влади до простих людей (автомобілі, нерухомість, одяг, ресторани, якими користуються посадовці та члени їхніх сімей, не вище середнього класу чи вітчизняного виробництва; користування громадським чи велотранспортом, піші прогулянки в громадських місцях); 3) обов'язковість дотримання закону для усіх чиновників та наближених до них осіб (адміністративні штрафи, наприклад, за порушення правил дорожнього руху, відповідальність за злочини, у тому числі позбавлення волі, виконання військового обов'язку).

Висновки до розділу 4

Демократизуючий вплив міжнародного телерадіомовлення у межах громадської дипломатії Заходу за часів Радянського Союзу важко переоцінити. Проте після розпаду СРСР, незважаючи на суттєве збільшення можливостей комунікації з українцями внаслідок падіння «залізної завіси», держави та організації Заходу зосередилися на забезпеченні демократичного курсу України, передусім шляхом взаємодії з владою, а також із вузьким колом неурядових суб'єктів. Масштаби й ефективність спрямованої на населення України громадської дипломатії США, європейських держав та створених ними міжнародних організацій, що здійснювалася у 1990-2000-их роках, є явно недостатніми з огляду на задекларовану ними стратегію поширення демократії у світі. Це стало особливо помітним після значної активізації діяльності Росії з поширення інформації та комунікації із цільовими групами громадськості за кордоном, яка у останні роки набула виразно антидемократичного змісту.

Зважаючи на це, а також на особливості українського політичного процесу, важливо виокремити істотні характеристики ефективної громадської дипломатії суб'єктів світової політики, що має на меті сприяння демократизації політичної системи України. Перш за все, будь-які ініціативи

повинні розпочинатися із вивчення місцевих особливостей і контексту. Державам та організаціям Заходу варто відмовитися від ставлення до нових незалежних держав як до «чистого аркуша» для упровадження демократичних реформ за західним зразком. Необхідно налагодити ефективну систему зворотних зв'язків, які дозволять почути і сприйняти позицію адресатів заходів допомоги, а також урахувати результативність обраних стратегій для подальшого їхнього вдосконалення. Громадська дипломатія з метою демократизації не повинна бути фрагментарною, зосереджуючись лише на окремих сферах чи організаціях із певними характеристиками, чи культурно незалежною, нав'язуючи лише західний спосіб бачення проблем та шляхи їхнього вирішення, а також не має залежати від конкретних політичних подій і кон'юнктури.

Прикметною ознакою сучасної громадської дипломатії є її неконфронтаційність. «Модель важеля» та повчання із позиції наглядача не є вдалим вибором, коли йдеться про спілкування з широкими верствами населення та поширення демократичних цінностей. Такі методи можуть спровокувати опір, сприяти посиленню радикальних настроїв та бути використані конкурентами. Захід, а особливо Європейський Союз, повинен усіляко заохочувати ідентифікацію українців із Європою та уникати риторики і практик нової «холодної завіси» і меншовартості українців, зважаючи й на те, що поняття «європейський», «західний» і «демократичний» в українських реаліях є практично синонімами. За умови узгодженої зовнішньої політики, базованої на універсальних цінностях демократії і прав людини, організація заходів громадської дипломатії, спрямованих на населення України, не буде складним завданням.

У сучасних реаліях Європейському Союзу та його членам слід перехопити ініціативу у спілкуванні з українцями та позбутися російського бачення української історії і актуальних проблем. Допомога у справі деколонізації свідомості й культури пострадянського світу сприятиме демократизації не лише України, а й Росії, що для нашої держави є не менш

важливо. У цьому контексті Захід може запропонувати досвід власного минулого, зокрема й у справі деколонізації. Безумовно, необхідно визнати, що імперський міф Росії несумісний із ідеями демократії, а у випадку України зі спробами його перетворення у альтернативний для нашого народу шлях, він є явно антидемократичним. Реалізовуючи тактичні ініціативи з адекватного і вчасного реагування на антизахідну російську пропаганду, не можна забувати, що без глибокої трансформації Росії демократизація регіону завжди залишатиметься під загрозою. Повертаючись до України, варто посилити увагу на заходах довгострокової перспективи, зокрема навчальних, а особливо у східних та депресивних регіонах, де радянський спадок є найвиразнішим. Процеси посилення авторитаризму у Росії з позицій зовнішнього спостерігача є малопривабливими та дозволяють будувати громадську дипломатію демократичних міжнародних акторів на контрастах, здобуваючи прихильність у все більшої кількості українців, і цей шанс не можна змарнувати.

На сьогодні можемо констатувати, що в Україні відсутня загальна стратегія громадської дипломатії, а існуючі ініціативи у цій сфері є фрагментарними і далеко не завжди доходять до стадії практичної реалізації. Іншими важливими проблемами є нестача коштів та кваліфікованих кадрів, недостатній рівень залучення неурядових структур та громадськості, впливовість і агресивність інформаційної стратегії Росії, відсутність консенсусу в українському суспільстві та владі з питань, що саме – які ідеї, цінності та меседжі нам варто доносити світу.

Саме тому розвиток української громадської дипломатії повинен супроводжуватися формуванням цілісної концепції власної ідентичності та базуватися на основі прогресивних і привабливих ідеалів та цінностей. У цьому контексті використання ідеї демократії для нарощування м’якої сили України є природним і ефективним та здатне суттєво покращити як імідж України у світі, так і її вплив у регіоні. Крім того, це сприятиме залученню й активізації громадянського суспільства, підвищенню прозорості політичних

процесів в Україні, трансформації політичної свідомості і культури населення та дозволить ідентифікувати ворожий і деструктивний дискурс, а також протидіяти антиукраїнській пропаганді у світі.

Концепція нової громадської дипломатії враховує трансформацію міжнародного середовища на зламі XX-XXI ст., а її втілення сприяє адаптації «старих» інструментів до нових реалій. Крім головних суб'єктів, якими залишаються держави та міжнародні організації, коло її активних учасників охоплює й організації громадянського суспільства, а також різноманітні об'єднання за інтересами у віртуальному просторі. Основними методами в рамках нової громадської дипломатії є побудова мереж із залученням широкого кола учасників, відслідковування та використання інформаційних приводів, індивідуальний підхід на основі вивчення особливостей аудиторій, активне використання нових технологій.

Для України нова громадська дипломатія видається привабливою, зважаючи на перспективи розвитку цього напряму міжнародної комунікації, значно менші затрати на її втілення у зіставленні з традиційними інструментами громадської дипломатії, можливості щодо залучення і використання ресурсів суспільства для реалізації національних інтересів, а також її демократичні засади. У контексті конфлікту з Росією важливо здійснювати постійний моніторинг інформаційного простору щодо виявлення антиукраїнської пропаганди та відповідного реагування на неї. На цьому шляху варто сповна залучати громадськість, включаючи й українців за кордоном. Основною перешкодою для української нової громадської дипломатії, що зорієнтована на Захід, є слабка інтегрованість українців до європейського інформаційного простору, зумовлена незнанням західних мов та пострадянською ментальністю. Різноманітні програми співпраці України та Заходу у межах громадської дипломатії, зокрема у сферах розширення і поглиблення освітніх, культурних, економічних, соціальних контактів із залученням максимальної кількості громадян, дозволили б подолати ці труднощі.

Використання механізмів нової громадської дипломатії в Україні неодмінно сприятиме демократизації держави і суспільства. Вона відкриває нові можливості для українського громадянського суспільства, запроваджує прозорі, відкриті та конкурентні процедури, звужує можливості для тиску і обмежень зі сторони авторитарної влади, сприяє налагодженню різнорівневих стосунків із організаціями і структурами демократичних країн, зміцнює взаємозв'язки між українською державою та її громадянами, зокрема й у межах багатосторонніх відносин за участю міжнародних акторів. Поряд із цим чинники, що зумовили виникнення нової громадської дипломатії – інформатизація та значне розширення кола міжнародних акторів, можуть спрацювати й проти глобального поширення демократії, бути використаними для укріплення альтернативних режимів чи спричинення неконтрольованих процесів і хаосу. Уникнути цих загроз в Україні можливо за умови спрямування значних зусиль на становлення громадянської культури та запровадження безперервної освіти населення, орієнтуючись на демократичні і ліберальні цінності.

Положення розділу викладено у статтях автора у фахових виданнях:

1. Заходи громадської дипломатії іноземних держав як засіб впливу на масову аудиторію в Україні (Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: збірник наукових праць. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2014. – Вип. 26. – С. 141 – 147);

2. Вплив громадської дипломатії на процес демократизації в Україні (Наукові записки НаУКМА : Політичні науки. – 2015. – Т. 173. – С. 34 – 41);

3. Нова громадська дипломатія та особливості її реалізації в сучасних умовах (Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: збірник наукових праць. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2015. – Вип. 27. – С. 136 – 143),

у розділі колективної монографії, опублікованої за кордоном:

4. Розвиток громадянського суспільства в Україні як ціль громадської дипломатії держав Заходу (Aktywizacja społeczeństwa obywatelskiego. Wydarzenia na kijowskim Euromajdanie [Активізація громадянського суспільства в Україні. Події на Євромайдані в Києві] / red. A. Wojtaszak. – Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego «Minerwa», 2014. – S. 103 – 115),

а також у інших наукових публікаціях:

5. Глобалізаційний вимір американської громадської дипломатії (Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти». – Луганськ: Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2013. – С. 116 – 119);

6. Використання соціальних мереж у громадській дипломатії (Матеріали 3-ї міжнародної наукової конференції ICS-2014. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2014. – С. 114 – 115);

7. Громадська дипломатія України: реалії та перспективи розвитку (Матеріали Регіональної науково-практичної конференції «Крок за кроком до мети: стратегія успіху для України. – Львів: ПП «Оріон», 2014. – С. 83 – 88).

ВИСНОВКИ

1. Аналіз джерел дослідження засвідчує недостатність уваги науковців до питань розбудови громадської дипломатії навколо демократичних ідей та цінностей, використання її інструментарію з метою демократизації політичних систем. Водночас, варто відзначити ґрунтовні наукові здобутки у сфері передумов становлення демократичного режиму, демократичного транзиту, засобів поширення демократії, які й становлять теоретичну основу запропонованої роботи. Важливими є і напрацювання, у яких розкрито сучасні тенденції трансформації громадської дипломатії, можливості її впливу на політичні процеси, роль м'якої сили у сучасному світі, її співвідношення із громадською дипломатією. Для досліджень громадської дипломатії останніх десятиліть характерне переосмислення її значення і потенціалу, який, з-поміж іншого, доцільно спрямувати й на демократизацію країн перехідного типу.

2. У сучасних реаліях громадську дипломатію можна визначити як різнопланову діяльність суб'єктів міжнародних відносин (держав, міжнародних урядових організацій, впливових неурядових структур) з метою реалізації національного інтересу держави чи пріоритетного інтересу іншого міжнародного актора, яка не спрямована безпосередньо на інших аналогічних суб'єктів, а передбачає вплив і взаємодію з різними зовнішніми цільовими аудиторіями громадськості за межами держави чи організації. Українське словосполучення «громадська дипломатія» є найкращим відповідником англійського терміна «public diplomacy», демонструє нерозривний зв'язок цього явища зі сферою зв'язків із громадськістю та дає змогу розвивати вітчизняні дослідження у руслі західних наукових підходів і актуальних тенденцій зближення громадської та громадянської дипломатії.

На сучасному етапі громадська дипломатія все більше дистанціюється від пропаганди, на противагу періоду Холодної війни, коли відмінності між ними були невиразними. Сьогодні ж громадська дипломатія покликана вирішувати стратегічні завдання нарощення м'якої сили держави за

допомогою підвищення привабливості базових для неї ідей та цінностей, формування її позитивного й прогресивного іміджу, розвитку мережі різнорівневих зв'язків на основі створення атмосфери довіри та впевненості у взаємній вигоді від співпраці. Ці характеристики є несумісними з пропагандою, але водночас роблять громадську дипломатію виправданим інструментом політики поширення демократії, розбудови громадянського суспільства та захисту прав і свобод людини за кордоном.

3. Завдання громадської дипломатії залежать від зовнішньополітичних пріоритетів її суб'єкта й у різних випадках охоплюють: інформування іноземної аудиторії, побудову власного іміджу, протидію ворожій пропаганді, поширення національної культури, способу життя і мислення. Досягнення стратегічних цілей за допомогою громадської дипломатії можливе за умови, якщо остання сформована на основі привабливих для інших ідей та цінностей, які відповідають особливостям політичної культури й свідомості власного населення. У цьому контексті використання універсальної ідеї демократії є виграшним для західних держав і організацій та зумовлює їхнє лідерство у світі за критерієм рівня м'якої сили. Натомість, потенціал політичних ідей та цінностей ідеологічних конкурентів країн Заходу, як правило, обмежений регіональними прив'язками й особливостями. Розбудова громадської дипломатії навколо ідеї демократії дає змогу залучити до такої діяльності на добровільних засадах широкий спектр неурядових структур, як власних, так й іноземних. З іншого боку, це покладає на суб'єкта, що здійснює громадську дипломатію, певні обов'язки та обмеження, які стосуються дотримання ним самим високих демократичних стандартів у всіх сферах внутрішньої та зовнішньої політики. Невиправдане відхилення від них загрожує суттєвим зниженням м'якої сили та втратою позицій на міжнародній арені. Цей чинник забезпечує демократичність поведінки самого суб'єкта громадської дипломатії.

Для громадської дипломатії, у тому числі з метою поширення демократії, держави Заходу створили складні інституційні системи, які

охоплюють вищі органи державної влади, відомства закордонних справ, інші органи виконавчої влади, політичні партії, спеціалізовані структури у сфері громадської дипломатії, а також контрольовані державою неурядові організації, що допомагають ефективно взаємодіяти з різними цільовими аудиторіями. Саме у здатності впливати, слухати та співпрацювати з широким спектром цільових аудиторій міститься основний демократизуючий потенціал громадської дипломатії.

4. Серед різноманіття чинників, які впливають на демократичні перетворення у державі важливе місце займають зовнішні, зокрема, політична ситуація у сусідніх державах, державах-лідерах, міжнародній системі загалом, а також цілеспрямована діяльність іноземних держав і організацій. Невдачі на шляху демократизації багатьох перехідних країн змушують переглянути західні концепції демократичного транзиту та відповідні стратегії поширення демократії за кордоном. Основними недоліками вказаних стратегій є: 1) обмеженість окремими сферами впровадження, такими як: виборчий процес, політичні партії, вільні медіа, організації громадянського суспільства, без урахування ширшого контексту та взаємодії між усіма елементами політичної системи; 2) акцент на засобах контролю та матеріального стимулювання суб’єктів політичного процесу; 3) недостатня увага до місцевих особливостей, ставлення до власних інститутів та процесів як до універсальних зразків.

Натомість перевагами громадської дипломатії, порівняно з традиційними стратегіями поширення демократії, є: 1) відсутність ознак явного втручання у суверенітет інших держав та у внутрішньополітичні процеси; 2) прозорість заходів, звернення до широкого кола суб’єктів; 3) намагання створити стійку основу для виникнення та існування життєздатних суспільних інститутів; 4) залучення організацій та населення перехідної держави до політичного, інформаційного, культурного простору демократичного світу за допомогою розширення мережі зв’язків; 5) підвищення легітимності програм поширення демократії через механізм

залучення громадян як джерела демократичної влади до процесів трансформації власної держави; 6) дієвість навіть у кризові періоди – під час революцій, а також у період посилення авторитаризму, коли інші засоби впливу обмежені заборонами авторитарної влади.

5. Механізми впливу громадської дипломатії на процес демократичних перетворень зачіпають інституційну, регулятивну, функціональну, комунікативну та культурно-ідеологічну підсистеми політичної системи. Зусилля, спрямовані на розбудову демократичних політичних інститутів, здебільшого зосереджені на розвитку структур громадянського суспільства. У цьому контексті громадська дипломатія може подолати недоліки традиційної моделі підтримки «західні донори – локальні НУО», у результаті застосування якої виникають проблеми відчуження між громадянським суспільством і широкими масами та першочергової орієнтації неурядових організацій на отримання західних грантів, що провокує їхню фінансову нежиттєздатність. Ідеться про низку заходів громадської дипломатії, починаючи від програм міжнародного обміну і закінчуючи утвердженням певних цінностей за допомогою медіа-ресурсів. Окрім цього, у сучасних реаліях впливові організації громадянського суспільства та їхні мережі самі набувають ознак суб’єкта громадської дипломатії поряд із державами і міжнародними урядовими організаціями, а, отже, перестають бути лише реципієнтом іноземної фінансової допомоги.

Щодо впливу на регулятивну підсистему, то громадська дипломатія має значний потенціал для утвердження у суспільстві норм, пов’язаних із демократією, правами людини, верховенством права тощо. Натомість держави Заходу не сповна використовують такі можливості, надаючи перевагу стратегіям взаємодії з владою. Вплив громадської дипломатії на комунікативну підсистему політичної системи виявляється у стимулюванні зв’язків між людьми та їхніми об’єднаннями з одного боку, та органами державної влади і місцевого самоврядування – з іншого. Разом із тим вплив на функціональну підсистему полягає у спрямуванні розвитку довгострокових і

короткострокових процесів у бажаному руслі, зокрема й для утвердження та захисту демократії. Стосовно останнього, то варто відзначити ефективність громадської дипломатії у кризові періоди загострення протистояння між авторитарною владою та демократично налаштованою громадськістю.

Чи не найбільші можливості громадської дипломатії з метою демократизації містяться у культурно-ідеологічній площині. Саме несформованість громадянської політичної культури можна вважати основною причиною неефективності впровадження демократичних реформ на пострадянському просторі. Відповідно, ознаками «розумних» стратегій впливу на широкі верстви населення повинні стати: 1) дотримання високих демократичних стандартів самим суб'єктом громадської дипломатії; 2) уникнення зверхнього і повчального ставлення з боку продемократичних учасників громадської дипломатії до своїх цільових аудиторій, критичне ставлення до політики власної держави і визнання помилок минулого; 3) відмова від монокультурних й стандартизованих методів у поширенні демократії, творчий та індивідуальний підхід до вирішення проблем комунікації з населенням на основі зацікавлення і глибокого пізнання місцевої культури; 4) забезпечення дієвих зворотних зв'язків, налагодження стосунків із місцевими лідерами, організаціями і медіа, котрі користуються довірою широких мас; 5) постійне відстеження й відповідне реагування на недемократичні ініціативи внутрішніх і закордонних акторів.

6. З-поміж основних недоліків західних стратегій, спрямованих на підтримку демократії в Україні, які не дають можливості стверджувати про їхню високу ефективність, варто відзначити: 1) згортання програм впливу на широкі верстви населення після закінчення Холодної війни, опираючись на припущення про незворотність процесу демократизації в регіоні, зважаючи на економічне, ідеологічне та культурне домінування Заходу; 2) недостатнє залучення українців до програм розвитку громадянського суспільства, невикористання потенціалу громадської дипломатії для цього; 3) застосування шаблонних підходів, які не враховують місцеві особливості та втілюють

вузький західний погляд на соціально-політичні процеси; 4) ігнорування російського впливу на населення та еліти України, який набув виразно антидемократичних ознак. Окремо доцільно виділити прорахунки стратегій Європейського Союзу щодо нашої держави, а саме: 1) застосування здебільшого «моделі важеля», а не «моделі переконання» для впливу на процес становлення демократії; 2) домінування російського чинника при розгляді українських питань, що виявляє слабкість політики ЄС, ґрунтованої на цінностях; 3) недостатня робота з широкими верствами населення, укорінення негативних образів «нової залізної завіси», України як «другосортної країни» та «зони інтересів Росії» внаслідок створення візових та інших бар'єрів, віднесення нашої держави до групи так званих «нових незалежних держав».

Міжнародним акторам, котрі зацікавлені у розвитку демократії в Україні, варто переосмислити свої стратегії впливу, враховуючи сучасні виклики і загрози, та сповна задіяти можливості громадської дипломатії. Йдеться, насамперед, про донесення до різних цільових аудиторій інформації про переваги демократичного розвитку, досвід подолання труднощів на цьому шляху, належність України до європейського простору, спільність цінностей. У спілкуванні з широкими верствами неефективними є розмежування Європи та України, тиск, а також зверхній та повчальний тон до української сторони з боку західних партнерів. Громадська дипломатія Заходу з метою демократизації не повинна бути фрагментарною, зосереджуючись на окремих сферах чи структурах, або культурно незалежною, нав'язуючи лише західний підхід до вирішення проблем перехідних суспільств. Не менш важливо адекватно і вчасно реагувати на антидемократичні впливи зі сторони авторитарних держав регіону, передусім Росії, сприяти деконструкції її імперського міфу, який несумісний із ідеями української демократії.

7. Українська громадська дипломатія перебуває на початковій стадії розвитку, ставить перед собою фрагментарні цілі підвищення впізнаваності та покращення іміджу нашої держави заради економічних вигод і не має єдиної

ідейно-ціннісної основи. Іншими її проблемами є відсутність цілісної стратегії та спеціалізованих структур у цій сфері, критично низький рівень державного фінансування, не завжди якісна реалізація проектів і слабкий зв'язок такої діяльності з неурядовим сектором.

Використання ідеї демократії для розбудови громадської дипломатії допоможе ефективніше доносити українську позицію до західної аудиторії, а також суттєво наростити м'яку силу України в регіоні. Це також сприятиме активізації українського громадянського суспільства, підвищенню прозорості політичних процесів, становленню демократичного суспільного ідеалу у свідомості українців і відповідної трансформації політичної культури. У сучасних реаліях, у процесі інформування іноземної аудиторії Україна змушена жорстко конкурувати з Росією, яка впродовж тривалого часу провадить широкомасштабну діяльність у цьому напрямі, виділяючи на це значні ресурси. Як наслідок, у світі домінують західний та російський погляди на події в Україні. За таких умов, реалізовуючи громадську дипломатію України, доцільно зосередитися на: 1) відмежуванні від радянського спадку та стереотипів, які вдало використовує Росія; 2) виявленні і спростуванні російських міфів щодо України; 3) недопущенні проникнення російського дискурсу в офіційні комунікації України зі світом; 4) виявленні слабких місць російської пропаганди, її маніпуляцій, недостовірності, внутрішньої неузгодженості та мінливості; 5) створенні сучасного та якісного контенту із залученням для цього кращих представників неурядового сектора; 6) використанні переваг інтернет-технологій, які допомагають значно знизити витрати, порівняно із засобами міжнародного телерадіомовлення; 7) налагодженні ефективного співробітництва із західними ЗМІ, інформаційними агентствами, інтернет-корпораціями з метою донесення української позиції.

8. Ґрунтовні трансформації у сфері міжнародної взаємодії зумовили виникнення концепції нової громадської дипломатії, що дає змогу адаптувати напрацювання минулих років до вимог сучасності та сповна використати

потенціал інформаційного суспільства. Новій громадській дипломатії притаманна ціла низка ознак, які відрізняють її від традиційної громадської дипломатії та демонструють тісний зв'язок із засадами демократії, як-от: руйнування ієрархій та утвердження горизонтальних зв'язків між учасниками на основі довіри і репутації; орієнтація на спільні інтереси та цінності на противагу просування інтересів одного актора; існування у середовищі здорової конкуренції державних і недержавних акторів; багатостороння комунікація у складній мережі зв'язків, яка дозволяє виявити і врахувати позицію кожного. Для її активного впровадження в Україні з метою демократизації необхідно: 1) розумно поєднувати можливості старих і нових технологій, наприклад, підсилюючи бажаний напрям віртуальних дискусій офіційними повідомленнями через впливові ЗМІ; 2) залучати активну громадськість до спільної діяльності, опираючись при цьому на учасників, котрі вже користуються довірою серед цільових аудиторій; 3) використовувати потенціал і ресурси демократичних акторів; 4) постійно моніторити інформаційний простір, відстежувати інформаційні приводи, сприяти здоровій суспільній дискусії щодо них. Продумані стратегії нової громадської дипломатії України, спрямовані на залучення всіх можливих союзників, а також на ефективну протидію ворожим ініціативам, є запорукою зростання м'якої сили нашої держави на основі демократичних ідеалів і цінностей навіть у кризовий для неї період.

Отже, громадська дипломатія, враховуючи її трансформацію у сучасному світі, є важливим чинником, що сприяє демократизації політичної системи України. Використання інструментарію громадської дипломатії західними державами і структурами допоможе підвищити ефективність та виправити недоліки їхніх стратегій у сфері поширення демократії в Україні. Становлення та розвиток дієвої української громадської дипломатії можливі лише навколо універсальних та близьких українцям ідей свободи і демократії, що сприятиме гармонійному розвитку держави й суспільства у взаємовигідних відносинах із закордонними партнерами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмонд Г. Гражданская культура: политические установки и демократия в пяти странах / Габриэль Алмонд, Сидней Верба. – Москва: Мысль, 2014. – 500 с.
2. Андрущенко Т. До питання про методи діяльності громадської (народної) дипломатії / Тетяна Андрущенко // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 45. – №. 3. – С. 569 – 575.
3. Бєлєй С. І. Публічна дипломатія держав середньої сили в сучасних міжнародних відносинах: досвід Канади та Нідерландів / С. І. Бєлєй // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Політологія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Т. 197. – Вип. 185. – С. 72 – 77.
4. В МЗС створено новий напрям роботи – публічна дипломатія [Електронний ресурс] // Міністерство закордонних справ України: офіційний сайт. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/43433-v-mzs-stvoreno-novij-napryam-robotipublichna-diplomatija.
5. Гаврилова М. Європейський фонд підтримки демократії – новий інструмент громадської дипломатії Європейського Союзу / Марина Гаврилова // Зовнішні Справи. – 2013. – № 6. – С. 34 – 37.
6. Гармажапова А. Где живут тролли. И кто их кормит [Електронний ресурс] / Александра Гармажапова // Новая газета. – 2013. – № 100. – Режим доступу: http://www.novayagazeta.ru/politics/59889.html.
7. Гончар Б. Зовнішня політика адміністрації Б. Обами на шляху відновлення американського лідерства / Б. Гончар // Вісник Київ. нац. університету ім. Тараса Шевченка: Історія. – 2012. – Вип. 113. – С. 8 – 13.

8. Горбатенко В. «М’яка сила» як основа сучасної геополітичної стратегії / Володимир Горбатенко // Studia politologica Ucraino-Polona. – 2014. – Вип. 4. – С. 27 – 31.
9. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика / В. П. Горбатенко. – К.: Генеза, 2006. – 400 с.
10. Громадське телебачення: проміжний фінансовий звіт за 1 квартал 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hromadske.tv/files/e/1/e14bc61-1q-2014-fin-report---ukr.pdf.
11. Громадський сектор і політика: взаємодія, нейтралітет чи боротьба? – загальнонаціональне та експертне опитування, 17-22 травня 2013 р. [Електронний ресурс] / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/gromadskii-sektor-i-politika-vzaemodija_-neitralitet-chi-borotba_---zagalnonacionalne-ta-ekspertne-opituvannja.htm.
12. Гусева Е. Роль американских НКО в продвижении демократии за рубежом (на примере Национального Фонда Демократии США) / Е. Гусева // Сборник научных трудов Sworld по материалам международной научно-практической конференции. – 2011. – Т. 28. – № 4. – С. 33 – 43.
13. Гуцал С. Публічна дипломатія як сучасний пріоритет зовнішньої політики держави / Гуцал Світлана Анатоліївна // Стратегічні пріоритети: Науково-аналітичний щоквартальний збірник / Нац. ін-т стратег. дослідж. – К., 2010 . – № 3. – С. 106 – 113.
14. Даймонд Л. Три парадокси демократії / Ларрі Даймонд // Глобальне відродження демократії / Ред. Ларрі Даймонд, Марк Ф. Платтнер. – Л.: Ахілл, 2004. – С. 163 – 177.
15. Джозеф Най: Якщо у сусідів України різне бачення політики, досить важко підібрати шлях, який зацікавить всіх – стенограма дискусії [Електронний ресурс] / Інститут світової політики. – 14.03.2011. – Режим доступу: http://iwp.org.ua/ukr/public/340.html.

16. Динаміка євроатлантичних настроїв громадян [Електронний ресурс] / Соціологічна група «Рейтинг». – 2015. – 10 с. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_eu_nato_062015_press.pdf.
17. Долинский А. В. Практические вопросы оптимизации российской публичной дипломатии [Електронний ресурс] / Долинский Алексей Владимирович. – 2010, 16 Mar. – Режим доступу: http://www.russkiymir.ru/analytics/tables/news/119896/.
18. Дорош Л. О. Зовнішньополітичне сприйняття: стереотипізація образу держави Україна / Л. О. Дорош // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2012. – Т. 20. – Вип. 22(3). – С. 92 – 97.
19. Дробот Г. Дипломатия – средство международно-политических взаимодействий. Вопросы теории / Г. Дробот // Обозреватель-Observer, 2008 – № 12. – С. 91 – 99.
20. Евдокимов Е. Политика Китая в глобальном информационном пространстве / Евгений Евдокимов // Международные процессы. – 2011. – Т. 9. – № 1. – С. 74 – 83.
21. Єрмоленко В. «Евромова» та її українська версія: нові слова й нові об’єкти / Володимир Єрмоленко // Україна Модерна. – 2010. – Т. 5. – №. 16. – С. 63 – 86.
22. Зараз я називатиму окремі соціальні інституції. Якою мірою Ви їм довіряєте? 6-12 березня 2015 р. [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1030.
23. Зєльонка Я. Нові інститути у старому Східному блоці / Ян Зєльонка // Глобальне відродження демократії / Ред. Ларрі Даймонд, Марк Ф. Платтнер. – Л.: Ахілл, 2004. – С. 271 – 288.
24. Консолідована версія договору про Європейський Союз // Офіційний вісник Європейського Союзу, UA. – 30.03.2010. – С 83. – С. 13 – 46.

25. Концевая Н. А. Паблик рилейшнз в системе публичной дипломатии / Н. А. Концевая // Вестник Московского университета. – 2013. – Сер. 10. – № 1. – С. 52 – 64.
26. Королько В. Г. Основы паблик рилейшнз / В. Г. Королько. – К.: Ваклер, 2000. – 528 с.
27. Круль М. Де Схід зустрічається із Заходом / Марцін Круль // Глобальне відродження демократії / Ред. Ларрі Даймонд, Марк Ф. Платтнер. – Л.: Ахілл, 2004. – С. 432 – 438.
28. Кулик С. А. «Электронная дипломатия». Начало: [аналитический доклад] / Кулик Сергей Александрович – М.: Институт современного развития, 2013. – 33 с.
29. Куц Г. М. Трансформаційний потенціал лібералізму в політичному просторі [Текст] : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Куц Галина Михайлівна; Харк. нац. екон. ун-т. – Х., 2011. – 446 с.
30. Кучмій О. П. Стратегія культурної дипломатії адміністрації Б. Обами / О. П. Кучмій // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – 2015. – № 5. – С. 1 – 17.
31. Липсет С. М. Коррупция, культура и рынки / Сеймур Мартин Липсет, Габриэль Салман Ленц // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / Ред. Лоуренс Харрисон, Самюэль Хантингтон. – Москва: Московская школа политических исследований, 2002. – С. 149 – 166.
32. Літра Л. Твітер-дипломатія. Як новітні технології можуть посилити міжнародні позиції України? / Леонід Літра, Юлія Кононенко // Policy Brief. – 2013. – № 1. – 23 с.
33. Макаренко Є. А. Віртуальна дипломатія / Макаренко Є. А., Піпченко Н. О. – К.: Центр вільної преси, 2010. – 302 с.
34. Маклюэн Г. М. Понимание медиа: внешние расширения человека / Маршалл Герберт Маклюэн. – Москва: Канон-пресс-Ц; Жуковский: Кучково поле, 2003. – 464 с.

35. Манжулина О. А. Публичная дипломатия США : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.04 / Манжулина Ольга Александровна. – СПб., 2005. – 203 с.
36. Медведева Т. Основные методы и формы гражданской дипломатии в современном политическом процессе / Медведева Т. // Власть, 2007. – № 4. – С. 71 – 74.
37. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу / Антоніна Миколаївна Митко. – Луцьк: Вежа-друк, 2014. – 400 с.
38. Міфи про Угоду про асоціацію – аналіз фактів [Електронний ресурс] / Представництво Європейського Союзу в Україні – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/myths_aa_uk.pdf.
39. На роздоріжжі або інтеграційні ребуси [Електронний ресурс] / Соціологічна група «Рейтинг». – 2013. – 34 с. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_vektor_042013_pres.pdf.
40. Най Дж. С. Нова публічна дипломатія [Електронний ресурс] / Джозеф С. Най // День. – 2010. – № 28. – Режим доступу: http://www.day.kiev.ua /ru/article/den-planety/novaya-publichnaya-diplomatiya.
41. Новакова О. В. Сучасні аспекти розвитку теорії демократичного транзиту / Олена Вікторівна Новакова // Політологічні записки: зб. наук. пр. – Луганськ: Видавництво СНУ імені Володимира Даля, 2009. – № 1. – С. 143 – 169.
42. О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части регулирования деятельности некоммерческих организаций, выполняющих функции иностранного агента: Федеральный закон от 20.07.2012 №121-ФЗ [Електронний ресурс] / Официальный интернет-портал правовой информации. – Режим доступу: http://pravo.gov.ru:8080/page.aspx?17151.
43. О государственной политике РФ в отношении соотечественников за рубежом: Федеральный закон от 24.05.1999 №99-ФЗ [Електронний

ресурс] // Сайт МИД РФ. – Режим доступу: http://www.mari-el.mid.ru/pravo_15.html.

44. Основи демократії: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид. – Л.: Астролябія, 2009. – 832 с.
45. Оцінка громадянами стану демократії, 5-13 березня 2013 р. [Електронний ресурс] / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/berezen-2013-ocinka-gromadjanami-stanu-demokratii.htm.
46. Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-п.
47. Платтнер М. Момент демократії / Марк Ф. Платтнер // Глобальне відродження демократії / Ред. Ларрі Даймонд, Марк Ф. Платтнер. – Л.: Ахілл, 2004. – С. 81 – 95.
48. Померанцев П. Нічого правдивого й усе можливе. Пригоди в сучасній Росії / Пітер Померанцев. – Л.: Вид-во Українського Католицького Університету, 2015. – 240 с.
49. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика: [навч. посібник] / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – К.: Знання, 2008. – 663 с.
50. Приходько Н. Фактор народной дипломатии в отношениях Китая с Россией и США / Н. Приходько, О. Тимофеев // Власть. – 2007. – № 9. – С. 76 – 81.
51. Про громадські об’єднання: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4572-17.
52. Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/719-18.

53. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80-19.
54. Радченко О. В. Латинська Україна: нескінченність демократичного транзиту? / О. В. Радченко // Теорія та практика державного управління. – 2008. – Вип. 3 (22). – С. 64 – 71.
55. Рекомендация CM/REC(2007)14 Комитета министров государств-членов принята Комитетом министров на 1006 заседании заместителей министров от 10 октября 2007 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_937.
56. Річний звіт про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації за 2013 рік // Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. – К., 2014. – 80 с.
57. Саямов Ю. Дипломатия городов / Ю. Саямов // Международная жизнь, 2008. – № 8-9. – С. 129 – 145.
58. Семченко О. А. Іміджева політика України / О. А. Семченко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2014. – 272 с.
59. Слісаренко І. Теорія і практика «м'якої сили» у міжнародних відносинах / Ігор Слісаренко // Український науковий журнал «Освіта регіону». – 2008. – № 1-2. – С. 102 – 108.
60. Ставлення до світових лідерів [Електронний ресурс] / Соціологічна група «Рейтинг». – 2014. – 10 с. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_politics_082014_press.pdf.
61. Ставлення населення України до демократії та авторитаризму, динаміка 2004-2012 рр. [Електронний ресурс] / Центр Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=612.

62. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002-2011 роки: Звіт за даними дослідження / Ред. Любов Паливода, Софія Голота. – К. : Творчий центр ТЦК, 2012. – 118 с.
63. Тараненко Г. Г. Вплив неурядових організацій на процеси трансформації сучасної світ-системи / Ганна Геннадіївна Тараненко: автореф. дис ... канд. політ. наук: 23.00.04. – К., 2011. – 18 с.
64. Терещук В. Використання транскордонних мас-медіа для формування національного бренду України / Віталій Терещук, Марина Терещук // Economic Annals-XXI. – 2015. – Т. 3-4. – № 2. – С. 4 – 7.
65. Тихомирова Є. Б. Рольова участь паблік рилейшнз у процесах політичної глобалізації / Тихомирова Євгенія Борисівна: дис... д-ра політ. наук: 23.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005.
66. Тихомирова Є. Лобізм як складова міжнародного PR / Євгенія Тихомирова // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10). – С. 143 – 151.
67. Тищенко-Тишковець О. М. Публічна дипломатія у системі зовнішньої політики / Тищенко-Тишковець Олена Миколаївна: автореф. дис ... канд. політ. наук: 23.00.03. – К., 2011. – 20 с.
68. Томпсон Е. М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / Ева М. Томпсон. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – 367 с.
69. Турчин Я. «М’яка сила» України в Польщі: особливості та механізми реалізації / Ярина Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. пр. – Л.: Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2012. – Вип. 24. – С. 119-125.
70. Турчин Я. Стратегія «м’якої сили» КНР: основні механізми реалізації на початку XXI ст. / Ярина Турчин // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 54. – № 11. – С. 657 – 662.

71. Турчин Я. Теорія і практика е–дипломатії у сучасних міжнародних відносинах / Ярина Турчин // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. –К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 74. – № 7. – С. 373 – 376.
72. Український інститут Тараса Шевченка [Електронний ресурс] // Міністерство культури України: офіційний сайт. – Режим доступу: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=244963700.
73. Фоминых А. Проецирование «мягкой силы»: публичная дипломатия США и России в постсоветской Центральной Азии / Алексей Фоминых // Центральная Азия и Кавказ. – 2010. – Т. 13. – № 3. – С. 73 – 86.
74. Фрідмен Т. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти ґлобалізацію / Томас Л. Фрідмен. – Л.: Незалежний Культурологічний Часопис «Ї», 2002. – 626 с.
75. Фукуяма Ф. Первинність культури / Френсіс Фукуяма // Глобальне відродження демократії / Ред. Ларрі Даймонд, Марк Ф. Платтнер. – Л.: Ахілл, 2004. – С. 389 – 397.
76. Фукуяма Ф. Социальный капитал / Фрэнсис Фукуяма // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / Ред. Лоуренс Харрисон, Самюэль Хантингтон. – Москва: Московская школа политических исследований, 2002. – С. 129 – 148.
77. Хантінгтон С. Третя хвиля демократії / Семюел П. Хантінгтон // Глобальне відродження демократії / Ред. Ларрі Даймонд, Марк Ф. Платтнер. – Л.: Ахілл, 2004. – С. 43 – 67.
78. Цветкова Н. А. Программы Web 2.0 в публичной дипломатии США / Н. А. Цветкова // США. Канада: экономика, политика, культура: научный и общественно-политический журнал. – М.: Российская академия наук, 2011. – № 3. – С. 109 – 122.

79. Чи довіряєте Ви громадським організаціям? динаміка, 2001-2013 [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=81.
80. Чи прагнете Ви відновлення Радянського Союзу та соціалістичної системи? 20-27 грудня 2005 р. [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=288.
81. Шабасова М. Транзитология как научный подход и идеология / М. А. Шабасова // Працы гістарычнага факультэта БДУ. – Мінск: БДУ, 2009. – Вып. 4. – С. 195 – 202.
82. Шерр Дж. Росія в ілюзорних пошуках «м'якої сили» / Джеймс Шерр // Nowa Europa Wschodnia, 2015. – С. 83 – 89.
83. Шипунов Г. Концептуальні засади транзитологічної парадигми: історія становлення / Геннадій Шипунов // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. – Л.: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2012. – Вип. 2. – С. 103 – 114.
84. Шипунов Г. Особливості становлення транзитології як напряму політичної науки / Геннадій Шипунов // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. пр. – Л.: Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2006. – Вип. 17. – С. 123 – 130.
85. Що важливіше: свобода чи добробут? 30 березня – 4 квітня 2012 р. [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=611.
86. Що думають європейці про Україну? // Інститут світової політики. – К., 2015. – 68 с.
87. Щурко О. Міжнародний образ України: проблеми формування та трансформації / О. Щурко // Вестник СевГТУ. Политология. Политические реалии и перспективы Украины. – Севастополь : Изд-во Севастоп. нац. техн. ун-та, 2007. – Вып. 84. – С. 55 – 61.

88. Як краще залучати та використовувати міжнародну підтримку громадських організацій в Україні? Прес-реліз [Електронний ресурс] / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/-gromadski-org.htm.
89. Як штучно створене словосполучення інфікувало українські ЗМІ [Електронний ресурс] / Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна». – Режим доступу: http://newukraineinstitute.org/new/396.
90. About U.S. Public Diplomacy [Електронний ресурс] / Public Diplomacy Achievement Awards. – Режим доступу: http://pdaa.publicdiplomacy.org/?page_id=6.
91. About Us [Електронний ресурс] / Open Society Foundations. – Режим доступу: http://www.soros.org/about.
92. Aleksandrovych O. The Irresistible Soft Power of Ukraine / Olexandr Aleksandrovych // FUTUREtakes. – 2007. – Vol. 6. – No. 1. – P. 1 – 5.
93. Almond G. A. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations / Gabriel Abraham Almond, Sidney Verba. – Newbury Park, CA: SAGE Publications, 1989. – 379 p.
94. An Act to Impose Sanctions with Respect to the Russian Federation, to Provide Additional Assistance to Ukraine, and for other Purposes (Ukraine Freedom Support Act of 2014). H. R. 5859 [Електронний ресурс] / Congress of the United States of America. – Режим доступу: http://www.opencongress.org/bill/hr5859-113/text.
95. Anti-Americanism in the Obama Era / Woodrow Wilson School of Public and International Affairs. – Princeton University, 2010. – 21 p.
96. Arquilla J. The Emergence of Noopolitik: Toward An American Information Strategy / John Arquilla, David Ronfeldt. – RAND Corporation, 1999. – 102 p.

97. Arsenault A. Public Diplomacy 2.0 / Amelia Arsenault // Toward a New Public Diplomacy / Ed. Philip Seib. – New York, NY: Palgrave Macmillan, 2009. – P. 135 – 253.
98. Avgerinos K. P. Russia's Public Diplomacy Effort: What the Kremlin is Doing and Why it's Not Working / Katherine P. Avgerinos // Journal of Public and International Affairs. – 2009. – Vol. 20. – No. 1. – P. 115-132.
99. «Back in USSR»: мнения украинцев и россиян [Електронний ресурс] / Соціологічна група «Рейтинг». – 2010. – 20 с. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ussr_ukraine_and_russia_122010.pdf.
100. Bastianello F. R. Towards a New Era of Public Diplomacy: Twiplomacy [Електронний ресурс] / Francesca Romana Bastianello // Diplomatic Courier. – 2014. – 20 Feb. – Режим доступу: http://www.diplomaticourier.com/2014/02/20/towards-a-new-era-of-public-diplomacy-twiplomacy/.
101. Basulto D. The Strange Rise and Fall of Russian Soft Power [Електронний ресурс] / Dominic Basulto // Russian Direct. – 2015. – 31 лип. – Режим доступу: http://www.russia-direct.org/opinion/strange-rise-and-fall-russian-soft-power.
102. Beetham D. Democracy: A Beginner's Guide / David Beetham. – Oxford: Oneworld Publications, 2005. – 194 p.
103. Beissinger M. Structure and Example in Modular Political Phenomena: The Diffusion of Bulldozer/Rose/Orange/Tulip Revolutions / Mark R. Beissinger // Perspectives on Politics; American Political Science Association. – 2007. – Vol. 5. – No. 2. – P. 259 – 276.
104. Berg-Schlosser D. The Emergence of Democracy: Forces and Counter-forces / Dirk Berg-Schlosser // Government and Opposition. – 2015. – Vol. 50. – No. 3. – P. 336 – 363.
105. Berridge G. R. Diplomacy: Theory and Practice / G. R. Berridge. – New York, NY: Palgrave Macmillan, 2010. – 272 p.

106. Bogomolov A. Ghost in the Mirror: Russian Soft Power in Ukraine [Електронний ресурс] / Alexander Bogomolov, Oleksandr Lytvynenko // The Aims and Means of Russian Influence Abroad Series. Briefing paper. – London: Chatham House, 2012. – 16 p. – Режим доступу: https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0112bp_bogomolov_lytvynenko.pdf.
107. Brodsky L. Broadcasting Democracy? Matching Foreign Policy Goals and Messages / Lauren Brodsky. // The Fletcher Forum of World Affairs. – 2008. – Vol. 32 – No. 3. – P. 63 – 73.
108. Brown R. The Four Paradigms of Public Diplomacy: Building a Framework for Comparative Government External Communications Research // Robin Brown / Power, Principles and Participation in the Global Information Age // International Studies Association Convention. – San Diego, CA: International Studies Association, 2012. – P. 1 – 19.
109. Building America's Public Diplomacy through a Reformed Structure and Additional Resources: 2002 Report [Електронний ресурс] / U.S. Advisory Commission on Public Diplomacy. – Режим доступу: http://www.state.gov/r/adcompd.
110. Burant S. R. Ukraine and East Central Europe / Stephen R. Burant // Harvard Ukrainian Studies. – 1996. – Vol. 20 [Ukraine in the World: Studies in the International Relations and Security Structure of a Newly Independent State]. – P. 45 – 77.
111. Burnell P. Building Better Democracies. Why political parties matter / Peter Burnell. – London: Westminster Foundation for Democracy, 2004. – 34 p.
112. Carothers T. Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve / Thomas Carothers. – Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1999. – 410 p.
113. Carothers T. Democracy Aid at 25: Time to Choose / Thomas Carothers // Journal of Democracy. – 2015. – Vol. 26. – No. 1. – P. 59 – 73.

114. Carothers T. The End of the Transition Paradigm / Thomas Carothers // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13, – No. 1. – P. 5 – 21.
115. Carothers T. The NED at 10 / Thomas Carothers // Foreign Policy. – 1994. – No. 95. – P. 123 – 138.
116. Casier T. The EU's Two-Track Approach to Democracy Promotion: the Case of Ukraine / Tom Casier // Democratization. – 2011. – Vol. 18. – No. 4. – P. 956 – 977.
117. Castells M. The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance / Manuel Castells // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 2008. – Vol. 616 [Public Diplomacy in a Changing World]. – No. 1. – P. 83 – 86.
118. Chaban N. The EU in the Eyes of Ukrainian General Public: Potential for EU Public Diplomacy? / Natalia Chaban, Vlad Vernygora // Baltic Journal of European Studies. – 2013. – Vol. 3. – No. 2. – P. 68 – 95.
119. Changbin J. Ukraine and Asia: Diplomacy and Prospects in the Contemporary / Jiang Changbin // Harvard Ukrainian Studies. – 1996. – Vol. 20 [Ukraine In the World: Studies in the International Relations and Security Structure of a Newly Independent State]. – P. 191 – 210.
120. Cohen C. Democracy / Carl Cohen. – Athens: University of Georgia Press, 1971. – 302 p.
121. Comprehensive Annual Report on Public Diplomacy and International Broadcasting. Focus on FY13 Budget Data [Електронний ресурс] / Eds. Katherine Brown, Chris Hensman // United States Advisory Commission On Public Diplomacy. – 2014. – 262 p. – Режим доступу: http://www.state.gov/documents/organization/235159.pdf.
122. Cowan G. Moving from Monologue to Dialogue to Collaboration: The Three Layers of Public Diplomacy / Geoffrey Cowan, Amelia Arsenault // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 2008. – Vol. 616 [Public Diplomacy in a Changing World]. – No. 1. – P. 10 – 30.

123. Cull N. J. H-Diplo Article Review on Mark Haefele «John F. Kennedy, USIA and World Public Opinion» [Електронний ресурс] // Nicholas J. Cull. – 2011, 25 Feb. – 4 p. – Режим доступу: http://h-diplo.org/reviews/PDF/Cull-Haefele.pdf.
124. Cull N. J. Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present / Nicholas J. Cull, David Culbert, David Welch. – Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2003 – 479 p.
125. Cull N. J. Public Diplomacy before Gullion: The Evolution of a Phrase / Nicholas J. Cull // Routledge Handbook of Public Diplomacy / Eds. Nancy Snow and Philip M. Taylor. – New York, NY: Routledge, 2009, – P. 19-23.
126. Cull N. J. Public Diplomacy: Lessons from the Past / Nicholas J. Cull. – Los Angeles, LA: Figueroa Press, 2009. – 61 p.
127. D&CP – International Information Programs [Електронний ресурс] / U.S. Department of State. – 2009. – Режим доступу: http://www.state.gov/documents/organization/123580.pdf
128. D'Hooghe I. China's Public Diplomacy / Ingrid d'Hooghe. – Leiden: Brill, 2014. – 424 с.
129. Dasgupta A. Making Public Diplomacy Work / Amit Dasgupta // Journal of International Communication. – 2011. – Vol. 17. – No. 1. – P. 73 – 83.
130. Demetriades S. The Public Diplomacy Impact of First Lady Jacqueline Kennedy: 1961 – 1963 [Електронний ресурс] / Stefanie Demetriades. – 2012. – 11 p. – Режим доступу: http://connectingthroughculture.weebly.com/uploads/2/7/3/6/27365241/jacqueline_kennedy.pdf.
131. Diamond L. Developing Democracy: Toward Consolidation / Larry Diamond. – Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press, 1999. – 362 p.
132. Dimitrova A. Obama's Foreign Policy: Between Pragmatic Realism and Smart Diplomacy? [Електронний ресурс] / Anna Dimitrova // The ICD Academy for Cultural Diplomacy: Participant Papers 2011. – Режим доступу: http://www.culturaldiplomacy.org/academy/index.php.

133. Echevarria A. J. Wars of Ideas and the War of Ideas / Antulio Joseph Echevarria // Strategic Studies Institute. – Ann Arbor, MI: University of Michigan Library, 2008. – 68 p.
134. Evaluation and Measurement Unit (EMU). Building Accountability and Effectiveness in Public Diplomacy [Електронний ресурс] / U.S. Department of State. – Режим доступу: http://www.state.gov/r/ppr/emu/index.htm.
135. Evaluation of the Public Diplomacy Program of Foreign Affairs Canada [Електронний ресурс] / Office of the Inspector General / Evaluation Division (ZIE). – 2005. – 60 p. – Режим доступу: http://www.international.gc.ca/about-a_propos/assets/pdfs/evaluation/evalPublicDiplomacy05-en.pdf.
136. Fisher A. Collaborative Public Diplomacy: How Transnational Networks Influenced American Studies in Europe (Global Public Diplomacy) / Ali Fisher. – New York, NY: Palgrave Macmillan, 2013. – 288 p.
137. Fitzpatrick R. K. U.S. Public Diplomacy in a Post-9/11 World: From Messaging to Mutuality / Kathy R. Fitzpatrick. – Los Angeles, LA: Figueroa Press, 2011. – 52 p.
138. Getmanchuk A. Ukraine’s Soft Power in the Region: The Tool for Effective Foreign Policy / Alyona Getmanchuk // Institute of World Policy. – Kyiv, 2011. – 101 p.
139. Giddens A. Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives / Anthony Giddens. – New York, NY: Routledge, 2000. – 124 p.
140. Gilboa E. Searching for a Theory of Public Diplomacy / Eytan Gilboa // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 2008. – Vol. 616 [Public Diplomacy in a Changing World]. – No. 1. – P. 55 – 77.
141. Global ICT Developments [Електронний ресурс] / International Telecommunication Union. – Режим доступу: http://www.itu.int/ITU-D/ict/statistics/ict/.

142. Gong W. Information Sovereignty Reviewed / Wenxiang Gong // Intercultural Communication Studies. – 2005. – Vol. 14. – No. 1. – P. 119 – 135.
143. Google Trends [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/trends/?hl=uk.
144. Gregory B. American Public Diplomacy: Enduring Characteristics, Elusive Transformation / Bruce Gregory // The Hague Journal of Diplomacy. – Vol. 6. – No. 3-4. – 2011. – P. 351 – 372.
145. Gregory B. Public Diplomacy: Sunrise of an Academic Field / Bruce Gregory // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 2008. – Vol. 616. [PublicDiplomacy in a Changing World] – No. 1. – P. 274 – 290.
146. Grover J. Ukrainian Public Diplomacy Lacks Organization, But Holds Promise [Best Student Paper in Public Diplomacy] / Jennifer Grover // University of Southern California Center on Public Diplomacy at the Annenberg School, 2011. – 28 p.
147. Hayden C. Logics of Narrative and Networks in US Public Diplomacy: Communication Power and US Strategic Engagement / Craig Hayden // The Journal of International Communication. – 2013. – Vol. 19. – No. 2. – P. 196 – 218.
148. Hendrix J. Public Relations Cases / Jerry A. Hendrix, Darrell C. Hayes, Pallavi Damani Kumar. – Wadsworth Publishing, 2012. – 448 p.
149. Howe B. Pressures for Democratic Transition and Consolidation In East Asia / Brendan Howe // Philippine Political Science Association Annual Conference, Bacolod City, 29-30 Apr. 2011. – C. 1 – 13.
150. Hrycak A. Seeing Orange: Women’s Activism and Ukraine’s Orange Revolution / Alexandra Hrycak // Women’s Studies Quarterly. – 2007. – Vol. 35. – No. 3/4. – P. 208 – 225.

151. Inglehart R. Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy / Ronald Inglehart, Christian Welzel // Perspectives on Politics. – 2010. – Vol. 8. – No. 2. – P. 551 – 567.
152. International Public Information (IPI) Snapshot. Bureau of International Information Programs [Електронний ресурс] / U.S. Department of State. – March, 2009. – Режим доступу: http://www.state.gov/documents/organization/120493.pdf.
153. Iverson E. A Revolution in Informational Affairs: Winning the War of Ideas / Erik Iverson // The Fletcher Forum OF World Affairs. – 2008. – Vol. 32. – No. 3. – P. 89 – 99.
154. Jonavicius L. Why Ukraine and Georgia Have Not Used the «Window of Opportunity»? Neo-institutional Analysis of Transformational Stagnation in Georgia and Ukraine / Laurynas Jonavičius // UNISCI Discussion Papers. – 2009. – No. 19. – P. 12 – 37.
155. Kelley J. R. Between «Take-offs» and «Crash Landings»: Situational Aspects of Public Diplomacy / John Robert Kelley // Routledge Handbook of Public Diplomacy / Eds. Nancy Snow, Philip M. Taylor. – New York, NY: Rougledge, 2009, – P. 72 – 82.
156. Kennedy L. Enduring Freedom: Public Diplomacy and U.S. Foreign Policy / Liam Kennedy, Scott Lucas // American Quarterly. – 2005. – Vol. 57. – No. 2. – P. 309 – 333.
157. Kinsman J. A Diplomat's Handbook for Democracy Development Support, 2nd edition [Електронний ресурс] / Jeremy Kinsman, Kurt Bassuener. – 245 p. – Режим доступу: http://www.diplomatshandbook.org/pdf/Diplomats_Handbook.pdf.
158. Krause P. Public Diplomacy: Ideas for the War of Ideas / Peter Krause, Stephen Van Evera // Middle East Policy. – Vol. 16. – No. 3. – 2009. – P. 106 – 134.

159. Kubicek P. The European Union and Democratization in Ukraine / Paul Kubicek // Communist and Post-Communist Studies. – 2005. – Vol. 38. – No. 2. – P. 269 – 292.
160. Kunczik M. Public Diplomacy and Public Relations / Michael Kunczik, Uwe Weber // Journal of International Communication. – 1994. – Vol. 1. – No. 2. – P. 18 – 40.
161. La Porte T. The Legitimacy and Effectiveness of Non-State Actors and the Public Diplomacy Concept / Teresa La Porte // Public Diplomacy Theory and Conceptual Issues. – San Diego: ISA Convention, 2012. – P. 1 – 13.
162. Leonard M. Public Diplomacy / Mark Leonard, Catherine Stead, Conrad Smewing. – London: Foreign Policy Centre, 2002. – 183 p.
163. Levitsky S. Linkage versus Leverage. Rethinking the International Dimension of Regime Change/ Steven Levitsky, Lucan A. Way // Comparative Politics. – 2006. – Vol. 38. – No. 4. – P. 379 – 400.
164. Lloyd L. European Approaches to Democracy Promotion / Lindsay Lloyd // International Journal. – 2010. – Vol. 65. – No. 3. – P. 547 – 559.
165. Lord C. The Past and Future of Public Diplomacy / Carnes Lord // Orbis. – 1998. – Vol. 42. – No. 1. – P. 49 – 72.
166. Lord K. M. Voices of America: U.S. Public Diplomacy for the 21st Century / Kristin M. Lord. – Washington, DC: The Foreign Policy Program at Brookings, 2008. – 58 p.
167. Lutsevych O. How to Finish a Revolution Civil Society and Democracy in Georgia, Moldova and Ukraine [Електронний ресурс] / Orysia Lutsevych // Russia and Eurasia. Briefing paper. – London: Chatham House, 2013. – 20 p. – Режим доступу: http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0113bp_lutsevych.pdf.
168. Lynch D. Communicating Europe to the world: what public diplomacy for the EU? / Dov Lynch // EPC Working Paper. – 2015. – No. 21. – 38 p.

169. Magen A. Introduction: American and European Strategies to Promote Democracy – Shared Values, Common Challenges, Divergent Tools? / Amichai Magen, Michael A. McFaul // Promoting Democracy and the Rule of Law: American and European Strategies / Eds. Amichai Magen, Thomas Risse, Michael A. McFaul. – New York, NY: Palgrave Macmillan, 2009. – P. 1 – 33.
170. Maksak H. Reform of the Diplomatic Service of Ukraine: Experience of Poland and other Visegrad Group Countries [Електронний ресурс] / Hennadiy Maksak. – Режим доступу: http://pasos.org/wp-content/uploads/2014/12/Reform-of-the-Diplomatic-Service-of-Ukraine.pdf.
171. Mandelbaum M. Democracy without America: The Spontaneous Spread of Freedom / Michael Mandelbaum // Foreign Affairs. – Vol. 86. – No. 5. – 2007. – P. 119 – 130.
172. Marshall M. Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2013 [Електронний ресурс] / Monty G. Marshall, Ted Robert Gurr. – Режим доступу: http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm.
173. McClory J. The Soft Power 30: A Global Ranking of Soft Power [Електронний ресурс] / Jonathan McClory. – 2015. – 54 p. – Режим доступу: http://softpower30.portland-communications.com/pdfs/the_soft_power_30.pdf.
174. McFaul M. Advancing Democracy Abroad: Why We Should and How We Can / Michael McFaul. – Rowman and Littlefield, 2009. – 304 p.
175. McFaul M. Ukraine Imports Democracy: External Influences on the Orange Revolution / Michael McFaul // International Security. – 2007. – Vol. 32. – No. 2. – P. 45 – 83.
176. Melissen J. Beyond the New Public Diplomacy [Електронний ресурс] / Jan Melissen // Clingendael Paper. – 2011. – No. 3. – 29 p. – Режим доступу:

http://www.clingendael.nl/sites/default/files/20111014_cdsp_paper_jmelissen.pdf.

177. Melissen J. The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice / Jan Melissen // The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations / [Brian Hocking, Peter van Ham, Alan K. Henrikson and others]; Ed. Jan Melissen. – New York, NY: Palgrave Macmillan, 2005. – P. 3 – 27.
178. Merickova L. Obstacles to Public Diplomacy [Електронний ресурс] / Laura Merickova // The Annual Conference on Cultural Diplomacy. – 2013. – Режим доступу: http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/2013-12-annual/Obstacles_To_Public_Diplomacy_Laura_Merickova.pdf.
179. Metzgar E. T. Public Diplomacy, Smith-Mundt and the American Public / Emily T. Metzgar // Communication Law and Policy. – 2012. – Vol. 17. – No. 1. – P. 67 – 101.
180. Metzl J. F. Popular Diplomacy / Jamie Frederic Metzl // Daedalus. – 1999. – Vol. 128. – No. 2. – P. 177 – 192.
181. Meyer M. Ukraine: Stranded between Two Worlds? / Michael Meyer // World Policy Journal. – 2005. – Vol. 22. – No. 1. – P. 73 – 78.
182. Mueller Sh. The Nexus of U.S. Public Diplomacy and Citizen Diplomacy / Sherry L. Mueller // Routledge Handbook of Public Diplomacy / Eds. Nancy Snow, Philip M. Taylor. – New York, NY: Routledge, 2009. – P. 101 – 110.
183. Nations in Transit 2014 – Ukraine [Електронний ресурс] / Freedom House; Олександр Сушко, Олена Пристайко. – 26 р. – Режим доступу: https://freedomhouse.org/sites/default/files/NIT2015_Украіна.pdf.
184. Nations in Transit 2014: Eurasia’s Rupture with Democracy [Електронний ресурс] / Freedom House. – Режим доступу: https://freedomhouse.org/sites/default/files/NIT2014%20booklet_WEBSITE.pdf.

185. Nations in Transit 2015: Democracy on the Defensive in Europe and Eurasia [Електронний ресурс] / Freedom House. – 28 р. – Режим доступу: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_NIT2015_06.06.15_FINAL.pdf.
186. NED 2013 Annual Report [Електронний ресурс] / National Endowment for Democracy. – 2013. – 148 р. – Режим доступу: http://www.ned.org/wp-content/uploads/2015/09/2013-chairman-president.pdf.
187. Nye J. S. Get Smart: Combining Hard and Soft Power / Joseph S. Nye, Jr. // Foreign Affairs. – 2009. – Vol. 88. – No. 4. – P. 160 – 163.
188. Nye J. S. Public Diplomacy and Soft Power / Joseph S. Nye // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 2008. – Vol. 616 [Public Diplomacy in a Changing World]. – No. 1. – P. 94 – 109.
189. Nye J. S. Soft Power: The Means To Success In World Politics/ Joseph S. Nye, Jr. – New York, NY: Public Affairs, 2004. – 191 p.
190. Nye J. S. The Future of Power / Joseph S. Nye. – New York, NY: Public Affairs, 2011. – 300 p.
191. Nye J. S. What Russia and China Don’t Get About Soft Power [Електронний ресурс] / Joseph S. Nye // Foreign policy. – 29.04.2013. – Режим доступу: http://foreignpolicy.com/2013/04/29/what-china-and-russia-dont-get-about-soft-power/.
192. Ociepka B. New Members’ Public Diplomacy / Beata Ociepka // European Public Diplomacy: Soft Power at Work // Eds. Mai’a K. Davis Cross, Jan Melissen. – New York, NY: Palgrave Macmillan, 2013. – P. 39 – 56.
193. Olins W. Making a National Brand / Wally Olins // The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations / [Brian Hocking, Peter van Ham, Alan K. Henrikson and others]; Ed. Jan Melissen. – New York, NY: Palgrave Macmillan, 2005. – P. 169 – 179.

194. Organizational Chart of the Federal Foreign Office / Auswärtiges Amt. – Berlin: The Federal Foreign Office, 2015. – 2 p.
195. Pamment J. Articulating Influence: Toward a Research Agenda Forinterpreting the Evaluation of Soft Power, Public Diplomacy and Nation Brands / James Pamment // Public Relations Review. – 2014. – Vol. 40. – P. 50 – 59.
196. Pamment J. New Public Diplomacy in the 21st Century: A Comparative Study of Policy and Practice / James Pamment. – London: Routledge, 2013. – 184 p.
197. Peace Corps Mission [Електронний ресурс] // Peace Corps. – Режим доступу: http://www.peacecorps.gov/about/.
198. Peterson P. G. Public Diplomacy and the War on Terrorism / Peter G. Peterson // Foreign Affairs. – 2002. – Vol. 81. – No. 5. – P. 74 – 94.
199. Philips J. A. The National Endowment for Democracy: An Important Weapon in the War of Ideas [Електронний ресурс] / James A. Phillips // Executive memorandum. The Heritage Foundation. – 1993. – No. 360. – 2 p. – Режим доступу: http://www.heritage.org/research/reports /1993/07/the-national-endowment-for-democracy-an-important-weapon-in-the-war-of-ideas.
200. Polyakov L. Ukraine: Bread with, or without, Freedom? / Leonid Polyakov // The Different Faces of «Soft Power»: The Baltic States and Eastern Neighborhood between Russia and the EU / Eds. Toms Rostoks, Andris Spruds. – Riga: Latvian Institute of International Affairs, 2015. – P. 122 – 140.
201. Pratkanis A. Public Diplomacy in International Conflicts: A Social Influence Analysis /Anthony Pratkanis // Routledge Handbook of Public Diplomacy / Eds. Nancy Snow and Philip M. Taylor. – New York, NY: Rougledge, 2009, – P. 111 – 153.
202. Price M. New Technologies and International Broadcasting: Reflections on Adaptations and Transformations // Monroe E. Price, Susan Haas, Drew

Margolin // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 2008. – Vol. 616 [PublicDiplomacy in a Changing World]. – No. 1. – P. 150 – 172.

203. Proedrou F. Refocusing Public Diplomacy: The Need for Strategic Discursive Public Diplomacy / Filippos Proedrou, Christos Frangonikolopoulos // Diplomacy & Statecraft. – 2012. – Vol. 23. – No. 4. – P. 728 – 745.
204. Przeworski A. Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990 / Adam Przeworski, Michael E. Alvarez, José Antonio Cheibub, Fernando Limongi. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 340 p.
205. Przeworski A. What Makes Democracies Endure? / Adam Przeworski, Michael E. Alvarez, José Antonio Cheibub, Fernando Limongi // Journal of Democracy. – 1996. – Vol. 7. – No. 1. – P. 39 – 55.
206. Public Diplomacy. Third Report of Session 2005–06 / Foreign Affairs Committee; House of Commons. – London: The Stationery Office Limited, 2006. – 87 p.
207. Radio Silence. Чому Україна поступається Росії на закордонному інформаційному фронті // Тиждень. – 2014. – №33 (353). – С. 20 – 21.
208. Rasmussen S. B. Discourse Analysis of EU Public Diplomacy Messages and Practices / Steffen Bay Rasmussen // Discussion Papers in Diplomacy. – The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael, 2009. – No. 115. – 33 p.
209. Rawnsley G. D. China Talks Back: Public Diplomacy and Soft Power for the Chinese Century / Gary D. Rawnsley // Routledge Handbook of Public Diplomacy / Eds. Nancy Snow and Philip M. Taylor. – New York, NY: Rougledge, 2009, – P. 282 – 291.
210. Records of the United States Information Agency (USIA) [Електронний ресурс] / National Archives. – Режим доступу: http://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/306.html.

211. Reinhard K. American Business and Its Role in Public Diplomacy / Keith Reinhard // Routledge handbook of public diplomacy / Eds. Nancy Snow, Philip M. Taylor. – New York, NY: Rougledge, 2009. – P. 195 – 200.
212. Robin R. Requiem for Public Diplomacy? / Ron Robin // American Quarterly. – 2005. – Vol. 57. – No. 2. – P. 345 – 353.
213. Rose R. Democracy and Its Alternatives: Understanding Post-Communist Societies / Richard Rose, William Mishler, Christian Haerpfer. – Cambridge: Polity Press, 1998. – 270 p.
214. Rosenau W. Waging the «War of Ideas» / William Rosenau // The McGraw-Hill Homeland Security Handbook: The Definitive Guide for Law Enforcement, EMT, and all other Security Professionals/ Ed. David Kamien. – New York, NY: McGraw Hill, 2005. – P. 1131 – 1148.
215. Russia's manipulation of information on Ukraine and the EU's response [Електронний ресурс] / European Parliament // European Parliamentary Research Service: Briefing, 2015. – 7 p. – Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/RegData/ETUDES/BRIE/2015/559471/EPRS_BRI(2015)559471_EN.pdf.
216. Russia Today: YouTube Channel [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.youtube.com/user/RussiaToday.
217. Saari S. Russia's Post-Orange Revolution Strategies to Increase its Influence in Former Soviet Republics: Public Diplomacy po russkii / Sinikukka Saari // Europe-Asia Studies. – 2014. – Vol. 66. – No. 1. – P. 50 – 66.
218. Schatz E. Access by Accident: Legitimacy Claims and Democracy Promotion in Authoritarian Central Asia / Edward Schatz // International Political Science Review. – 2006. – Vol. 27. – No. 3. – P. 263 – 284.
219. Schmitter P. What Democracy Is … and Is Not / Philippe C. Schmitter, Terry Lynn Karl // Journal of Democracy. – 1991. – Vol. 2. – No. 3. – P. 75 – 88.

220. Scott-Smith G. Democracy promotion and the New Public Diplomacy / Scott-Smith Giles, Mos Martijn // New Directions in US Foreign Policy (Routledge Studies in US Foreign Policy) / Eds. Inderjeet Parmar, Linda B. Miller, Mark Ledwidge. – New York, NY: Routledge, 2009. – P. 225 – 240.
221. Scott-Smith G. Exchange Programs and Public Diplomacy / Giles Scott-Smith // Routledge Handbook of Public Diplomacy / Eds. Nancy Snow, Philip M. Taylor. – New York, NY: Routledge, 2009. – P. 50 – 56.
222. Scott-Smith G. Mapping the Undefinable: Some Thoughts on the Relevance of Exchange Programs within International Relations Theory / Giles Scott-Smith // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 2008. – Vol. 616 [Public Diplomacy in a Changing World]. – No. 1. – P. 173 – 195.
223. Shapovalova N. Assessing Democracy Assistance: Ukraine [Електронний ресурс] / Natalia Shapovalova // FRIDE Project Report. – Madrid: FRIDE Publications, 2010. – 16 p. – Режим доступу: http://fride.org/download/IP_WMD_Ucrania_ENG_jul10.pdf.
224. Sharing the U.S. Elections with the World Public Diplomacy at Work [Електронний ресурс] / U.S. Department of State. – Режим доступу: http://2001-2009.state.gov/documents/organization/106202.pdf.
225. Signitzer B. H. Public Relations and Public Diplomacy: Conceptual Covergences / Benno H. Signitzer, Timothy Coombs // Public Relations Review. – 1992. – Vol. 18. – No. 2. – P. 137 – 147.
226. Simons G. Russian Public Diplomacy in the 21st Century:Structure, Means and Message / Greg Simons // Public Relations Review. – 2014. – Vol. 40. – No. 3. – P. 440 – 449.
227. Snow N. International Exchanges and the U.S. Image / Nancy Snow // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 2008. – Vol. 616 [Public Diplomacy in a Changing World]. – No. 1. – P. 198 – 222.

228. Solonenko I. External Democracy Promotion in Ukraine: the Role of the European Union / Iryna Solonenko // Democratization. – 2009. – Vol. 16. – No. 4. – P. 709 – 731.
229. Spence M. J. American Prosecutors as Democracy Promoters: Prosecuting Corrupt Foreign Officials in U.S.Courts / Matthew J. Spence // The Yale Law Journal. – Vol. 114. – No. 5. – 2005. – P. 1185 – 1192.
230. Statutes: European Endowment for democracy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.democracyendowment.eu/handlers/download.php?id=414&object_id=14.
231. Subramanian V. Evaluate the Success of the Obama Administration's Public Diplomacy / Venita Subramanian [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.studymode.com/essays/Evaluate-The-Success-Of-The-Obama-542845.html.
232. Sussman G. Branding Democracy: U.S. Regime Change in Post-Soviet Eastern Europe / Gerald Sussman. – New York, NY: Peter Lang, 2010. – 232 p.
233. Svolik M. W. Which Democracies Will Last? Coups, Incumbent Takeovers, and the Dynamic of Democratic Consolidation / Milan W. Svolik // British Journal of Political Science. – 2014. – Vol. 45. – P. 715 – 738.
234. The 2014 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia, 18th edition. – USAID, 2015. – 276 p.
235. The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2006 [Електронний ресурс]. / Economist Intelligence Unit; Laza Kekic // The Economist's The World in 2007. – Economist Intelligence Unit, 2007. – 11 p. – Режим доступу: http://www.economist.com/media/pdf/democracy_index_2007_v3.pdf.
236. The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2012, 5th edition – The Economist Intelligence Unit Limited, 2013. – 42 p.
237. The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2014, 7th edition – The Economist Intelligence Unit Limited, 2015. – 56 p.

238. The EU's 50th anniversary celebrations around the world. A glance at EU public diplomacy at work / European Commission. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. – 24 p.
239. The U.S. Speaker Program. Bureau of International Information Programs [Електронний ресурс] / U.S. Department of State. – March, 2009. – Режим доступу: http://www.state.gov/documents/organization/120948.pdf.
240. Thiel R. Nested Games of External Democracy Promotion: The United States and the Polish Liberalization 1980-1989 / Rainer Thiel. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010. – 318 p.
241. Thussu D. De-Americanizing Soft Power Discourse? / Daya Thussu. – Los Angeles: Figueroa Press, 2014. – 29 p.
242. Toward a New Public Diplomacy / Ed. Philip Seib. – New York, NY: Palgrave Macmillan, 2009. – 257 p.
243. U.S. ambassador in Moscow uses social media to bypass official line [Електронний ресурс] // The Washington Post. – 2014, 11 Jan. – Режим доступу:https://www.washingtonpost.com/world/moscow-ambassador-tweets-us-policy/2014/01/11/ac1fefea-7568-11e3-8b3f-b1666705ca3b_story.html
244. Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs [Електронний ресурс] / U.S. Department of State. – Режим доступу: http://www.state.gov/r/.
245. United States Government Manual 1994-1995. – Washington, D.C.: GPO, 1994.
246. US Code Title 22, Ch. 32 – Foreign Assistance, Para. 2295 Assistance for the independent states [Електронний ресурс] // The U.S. Government Printing Office (GPO). – Режим доступу: http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/USCODE-2010-title22/html/USCODE-2010-title22.htm.
247. US Code Title 22, Ch. 33 – Mutual Educational and Cultural Exchange Program, Para. 2460 Bureau of Educational and Cultural Affairs

[Електронний ресурс] // The U.S. Government Printing Office (GPO). – Режим доступу: http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/USCODE-2010-title22/html/USCODE-2010-title22.htm.

248. US Code Title 22, Ch. 38 – Department of State, Para. 2732 Public diplomacy responsibilities of the Department of State [Електронний ресурс] // The U.S. Government Printing Office (GPO). – Режим доступу: http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/USCODE-2010-title22/html/USCODE-2010-title22.htm.
249. US Code Title 22, Ch. 89 – Advancing Democratic Values [Електронний ресурс] // The U.S. Government Printing Office (GPO). – Режим доступу: http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/USCODE-2010-title22/html/USCODE-2010-title22.htm.
250. USA und EU fürchten Erfolg von «Russia Today» [Електронний ресурс] // Die Freie Welt. – 2014, 1 Aug. – Режим доступу: http://www.freiewelt.net/reportage/usa-und-eu-fuerchten-erfolg-von-russia-today-10038286/.
251. USAID Україна [Електронний ресурс] / United States Agency for International Development. – Режим доступу: http://ukraine.usaid.gov/ukr/index.shtml.
252. Valasek. T. Ukraine Turns Away from Democracy and the EU: Policy Brief / Tomas Valasek. – London: Centre for European Reform, 2010. – 8 p.
253. Vlasenko A. EU Public Diplomacy Effects on Ukrainian Attitudes towards the EU [Електронний ресурс] / Anastasiia Vlasenko // Department of Political Science: Master theses. – Lund University Publications Student Papers, 2013. – 89 p. – Режим доступу: http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=3798270&fileOId=3798564.
254. Waller M. The Public Diplomacy Reader / Waller J. Michael. – Washington, DC: The Institute of World Politics Press, 2007. – 522 p.
255. Wang J. Public diplomacy and global business / Jay Wang // Journal of Business Strategy. – 2006. – Vol. 27. – No. 3. – P. 41 – 49.

256. Welcome to the Land of Ideas! // Germany – Land of Ideas [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.land-der-ideen.de/en/welcome-land-ideas-0.

257. Welzel Ch. The Role of Ordinary People in Democratization / Christian Welzel, Ronald Inglehart // Journal of Democracy. – Vol. 19. – No. 1. – 2008. – P. 126 – 140.

258. What is citizen diplomacy? / US Center for Citizen Diplomacy. – Режим доступу: http://www.uscenterforcitizendiplomacy.org/pages/what-is-citizen-diplomacy.

259. White C. Comparative public diplomacy: Message strategies of countries in transition / Candace White, Danijela Radic // Public Relations Review. – 2014. – Vol. 40. – No. 3. – P. 459 – 465.

260. Wieck H.-G. Diplomacy, Globalization and India. Safety of Global Communications – Principal Mission of Modern Diplomacy / Hans-Georg Wieck // Rising India – Europe's Partner? [Berliner Studien zur Internationalen Politik und Gesellschaft, 3] / Eds. Klaus Voll, Doreen Beierlein. – Berlin: Weißensee Verlag, 2006. – P. 304 – 313.

261. Willard J. The Pentagon and Public Diplomacy: In Flux / Jed Willard. – Medford: Fletcher School of Public Diplomacy, Tufts University, 2008. – Режим доступу: http://www.publicdiplomacycouncil.org/uploads/DOD_PD_Willard.pdf.

262. Wilson E. J. Hard Power, Soft Power, Smart Power / Ernest J. Wilson // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 2008. – Vol. 616 [Public Diplomacy in a Changing World]. – No. 1. – P. 10 – 124.

263. Windfuhr M. Promotion of Civil Society in Developing Countries: the Example of European Development Cooperation, Briefing Paper / Michael Windfuhr. – Bonn: Deutsches Institut für Entwicklungspolitik, 1999. – 4 p.

264. Wise Ch. The Consolidation of Democracy in Ukraine / Charles R. Wise, Trevor L. Brown // Democratization. – 1998. – Vol. 5. – No. 1. – P. 116 – 137.

265. Wolf Ch. Public Diplomacy: How to Think About and Improve It / Charles Wolf, Jr., Brian Rosen. – RAND Corporation, 2004. – 23 p.

266. World Values Survey Data: Online Data Analysis [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp.

267. Yang A. Beyond a Dyadic Approach to Public Diplomacy: Understanding Relationships in Multipolar World / Aimei Yang, Anna Klyueva, Maureen Taylor // Public Relations Review. – 2012. – Vol. 38. – P. 652 – 664.

268. Zaharna R. S. Battles to Bridges: U.S. Strategic Communication and Public Diplomacy after 9/11 / Rhonda S. Zaharna. – New York, NY: Palgrave Macmillan, 2010. – 248 p.

269. Zaharna R. S. The Cultural Awakening in Public Diplomacy / Rhonda S. Zaharna // USC Center on Public Diplomacy. – Los Angeles, CA: Figueroa Press, 2012. – Vol. 4 [CPD Perspectives on Public Diplomacy]. – 72 p.

270. Zhang Ju. A Strategic Issue Management (SIM) Approach to Social Media Use in Public Diplomacy / Juyan Zhang // American Behavioral Scientist. – 2013. – Vol. 57. – No. 9. – P. 1312 – 1331.

271. Zhang Ju. Public Diplomacy to Promote Global Public Goods (GPG): Conceptual Expansion, Ethical Grounds, and Rhetoric / Juyan Zhang, Brecken Chinn Swartz // Public Relations Review. – 2009. – Vol. 35. – No. 4 – P. 382 – 387.

272. Zhong X. Public diplomacy meets social media: A study of the U.S. Embassy’s blogs and micro-blogs / Xin Zhong, Jiayi Lu // Public Relations Review. – 2013. – No. 39. – P. 542-548.

273. Žielys P. US Democracy Assistance Programs in Ukraine after the Orange Revolution / Povilas Žielys, Rūta Rudinskaitė // Communist and Post-Communist Studies. – 2014. – Vol. 47. – No. 1. – P. 81 – 91.

274. Zimmerman S. The New Public Diplomacy: The Winning Move in Revolutions [Електронний ресурс] / Shannon Zimmerman. – Режим доступу до ресурсу: http://www.exchangediplomacy.com/wp-content/uploads/2013/02/Shannon-Zimmerman-The-New-Public-Diplomacy.pdf.